www.nanafghan.com

د نازو انا یاد

(د نازو انا په یاد د جوړ شوي سیمینار د لیکنو ټولګه)

سریزه او راټولونه

د

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ل

د نازو انا یاد

سریزه

او

راټولوونه

د

محمد اسمعیل یون

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د نازو انا یاد
راټولوونکی:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۶۹ل کال
دویم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د راټولوونکي پرله پسې نومره:	(۵)
د خپرندوی پرله پسې نومره:	(۵)
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

نیولیک

مخ	سرلیک	ګڼه
۱	دا اثر او دویم چاپ	۱
۲	سریزه	۲
۱۲	د خوشال فرهنګي ټولنې د رئیس وینا	۳
۱۸	د ښوونې او روزنې د وزیرې وینا	۴
۲۲	پیام شورای سراسری زنان به مناسبت...	۵
۲۶	د نازو انا ژوند ، سخاوت، شجاعت او شاعري	۶
۴۲	مخمس (شعر)	۷
۴۸	د یونس د یوې معما حل	۸
۵۸	محمد هوتک او محمد یو شاعر دی که...	۹
۷۴	سخن چند پیرامون ماخذ شناسی پټه خزانه	۱۰
۹۰	د ګورګاني هند او صفوي ایران تر منځ...	۱۱-
۱۱۷	د پښتو ادب ځلانده عرفاني نمونه	۱۲-
۱۳۴	راوبط میرویس هوتکی با شاهان ګورګاني هند	۱۳-
۱۴۳	د پښتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې...	۱۴-
۱۵۱	د نازو انا په کورنۍ کې د پښتو شارعرۍ عنعنه	۱۵-
۱۶۴	د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه	۱۶-
۱۷۴	د چا بدل (شعر)	۱۷-
۱۷۶	د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه	۱۸-

دا اثر او دويم چاپ

پر ۱۳۶۹ل کال د لړم د مياشتې پر (۲۵)مه نېټه په کابل کې ((خوشال فرهنګي ټولنه)) جوړه شوه، په دې ټولنه کې په لسګونو څه، چې په سلګونو هغه افغان ليکوال، شاعران او کلتورپالي راټول شوي وو، چې پر خپل هېواد او ملي کلتور يې تر هر څه زيات زړه سوزېده او د ملي فکر څښتنان وو. زه دا مهال د دې ټولنې د ځوانانو د ادبي انجمن مسئول وم. دې ټولنې له خپل تاسيسه، بيا په کابل کې د جنګونو تر پيل، په نږدې يو کلن بهير کې ډېر مهم او په زړه پورې فرهنګي کارونه ترسره کړل، څو عنوانه کتابونه يې چاپ کړل او تر لسو زيات علمي سيمينارونه او ورکشاپونه يې جوړ کړل، دا هغه برى و، چې په دې دومره کمه موده کې، په کابل کې هېڅ دولتي او نادولتي ټولنې تر دې مهاله نه و ترلاسه کړى. دې ټولنې د همدې يوه (۱۳۷۰)ل کال په بهير کې د نازو انا په ياد، په ملي کچه يو سيمينار جوړ کړ، ټولنې ماته دنده راوسپارله، چې په دې سيمينار کې اورول شوې او نا اورول شوې ټولې ليکنې سره راټولې، ايډيټ او چاپ کړم. ما دا کار وکړ او د ۱۳۷۰ل

کال پر وروستیو میاشتو مې دا کتاب چاپ ته تیار کړ. دا په داسې حال کې و، چې زه د پوهنځي د څلورم ټولګي محصل وم او د فراغت وخت مو رانږدې کېده، د پایلیک (مونوګراف) لیکنه او نور ګڼ کلتوري مصروفیتونه هم را ترغاړې و. هره ورځ به ماسپښین مهال د کابل-

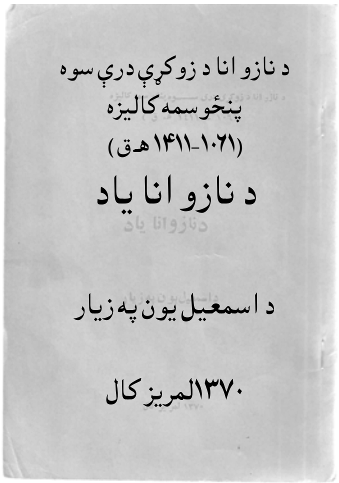

جلال اباد پر لویه لاره، د کابل هوتخېلو سیمه کې اریانا چاپخونې ته ور روان وم. کله به په چاپخونه کې کاغذ نه و، کله به کاریګر نه و، کله به برښنا نه وه او کله به نورې ګڼې ستونزې وې، خو فرهنګي ولولې، دا ټولې ستونزې له موږه هېرولې، ددې ترڅنګ سیاسي وضعه هم ډېره وېروونکې وه، داسې اټکل کېده، چې د ډاکټر نجیب الله حکومت به نسکور شي او په کابل کې به یوه سخته ګډوډي رامنځته شي، اریانا چاپخونه دا مهال په افغانستان کې یوه ډېره لویه او مجهزه چاپخونه وه خو د کاغذ د کمښت له ستونزې سره مخ وه، که نه خو دا چاپخونه دومره مجهزه او سمباله وه، چې د ورځې یې هم یو کتاب چاپولای شو. موږ چې د افغانستان حالت ښه درک کړی

و او د راتلونکي اټکل مو هم کولای شو، نو تر وروستي بریده مو هڅه کوله، چې کتاب شي، که څه هم په چندان ښه کاغذ نه وي، سره له دې چې دا کتاب موږ د دولت په لګښت نه چاپوه او خوشال فرهنګي ټولنې چاپوه، خو بیا هم که پخواني حالات او امکانات وای، تر دې ښه چاپېدلای شو. پر کتاب مې ډېر بېړنی او ضربتي کار وکړ او د ۱۳۷۰ل کال پر وروستیو شپو ورځو؛ مخکې تر دې چې کابل ته د جګړو فصل راورسي، چاپ کړ. دا نو زما په فرهنګي ژوندانه کې د ډېرې خوښۍ یوه ورځ وه. د ۱۳۷۱ل کال د ثور تر (۲) مې نېټې وروسته، په کابل کې جګړې پیل شوې، بیا نو ددې چاپخونې نښه او نبیره چا ونه لیدله، څه چې یې درلودل، ویجاړ، لوټ او پر پاکستان وپلورل شول. دا ددې اثر د لومړي چاپ داستان و. په کابل کې دا مهال زما او زموږ د نورو لیکوالو په زیار اکثره چاپ اثار، دا او دېته ورته داستان لري. له دې کیسې څخه مې هدف دا دی چې زموږ په هېواد کې فرهنګي کار، هغه هم د جګړې پر مهال او د جګړه‌ په نسل د واک په بهیر کې، څه اسانه خبره نه ده. اوس چې د خدای(ج) په فضل په هېواد کې د چاپ امکانات او تخنیکي چارې اسانه شوي، موږ باید پخواني محرومیت او اوسنی ضرورت دواړه خروب کړو، خپل ټول هغه اثار چې هنري، تاریخي، کلتوري، علمي او نور ارزښتونه لري، بیا له

سره چاپ او د مرګ له خطره وژغورو، اوس د کمپیوټر او انټرنیټ زمانه ده، له دې تخنیکي امکاناتو، چې اوس هم موږ ګټه نه پورته کوو، نو بیا خو باید ځان په مړو او ویدو قومونو کې حساب کړو او مرګ ته خپله پښې وغځوو. یو ځل چې د کمپیوټر او انټرنیټ څپو ته یو اثر ورسېد، بیا یې نو د مرګ قاصدان په اسانۍ نه شي وژلای، نو موږ باید د زمانې له همدغه رمز او امکان څخه ګټه پورته کړو، ځکه خو زه دا کتاب او نور کتابونه د همدغه رمز په رڼا کې، نه یوازې دا چې بیا له سره چاپوم، بلکې سي ډي ګانو کې یې هم ثبتوم او د انټرنیټ په څپو کې یې ببلا ببلو وېبپاڼو ته هم ورسپارم، چې د مرګ له بلا څخه وژغورل شي.

دا چې دا اثار به څومره زموږ او سني او راتلونکي نسل ته ګټور وي او زموږ ټولنې ته به یې ګټه څه وي، دا قضاوت به لوستونکو ته پرېږدم، زه اوس خپل مسوولیت رفع کوم، قضاوت د لوستونکو کار دی او زه ځان ته د چا په قضاوت کې د مداخلې حق نه ورکوم، نو د یو ساده یا مبتدي لیکوال په توګه دومره وایم، چې د خپل تېر او راتلونکي نسل ترمنځ کلتوري خلا نه شم زغملای، زموږ او سنی فرهنګیالي پښتانه ته په کار دي، چې د تېر او راتلونکي نسل ترمنځ کلتوري پُل

وغځوي او د پوهې په دې زمانه کې کلتوري خلا ته اجازه ور نه کړي.

د همدې ارمان په ارمان
پوهندوی محمد اسمعیل یون
ارګ- د جمهوري ریاست ودانۍ
کابل- افغانستان
۱۳۸۷ل کال، د سلواغې ۷مه

سریزه

څرنګه چې ټولو ته څرګنده ده، د هېواد يو شمېر روښانفکرانو او فرهنګيانو په شعوري هڅه او هاند، د ۱۳۶۹المريز کال د عقرب مياشتې پر (۲۵) نېټه د خان علين مکان لوی خان، خان خوشال خان ختک فرهنګي ټولنه (د خوشال فرهنګي ټولنه) د ډېرې شانداري غونډې په ترڅ کې په انټرکانټيننټال هوټل کې پرانستل شوه.

له هغه وخته راهيسې دا دی څه کم يو کال تېرېږي. په دې زماني واټن کې خوشال فرهنګي ټولنې نه يوازې په هېواد کې خپل ملي هويت وځلاوه، ټولنيز بنسټ يې پياوړی شو، بلکې په داسې عملي فعاليتونو يې لاس پورې کړ، چې کولی شو، د هېواد د فرهنګي تاريخ يوه ځلانده پاڼه يې وبولو. د ۱۳۶۹ل کال تر عقرب مياشتې وروسته د کامل مومند په ياد علمي- ادبي سيمنار جوړ شو، د لوونو فصل شعري جونګ چاپ شو، د استاد اولمير تلين په درنښت غونډه جوړه شوه، د ګل او غزل سندريز پروګرام د لومړي ځل لپاره ثبت شو، د فرهنګي ټولنې هنري ډله جوړه شوه، د هېواد د پياوړي شاعر نصرالله حافظ شپېتمه کليزه ونمانځل شوه، په ځينو تحصيلي او علمي موسسو کې د ټولنې څانګې پرانيستل شوې، د ملي اتل

عجب خان اپريدي سيمينار جوړ شو ، د عجب خان اپريدي د سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوه ، د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کليزې په وياړ علمي ادبي سيمينار جوړ شو ، د خوشال خټک پسرلنۍ مشاعره جوړه شوه او يو لړ نور ورته کارونه سرته ورسېدل.

او دادی اوس شمشاد مجله (د ټولنې خپرنی ارګان) له چاپه د راوتو په حال کې ده. د محترم استاد کاډميسين عبدالشکور رشاد د اويايمې کليزې د نمانځنې لپاره هلې ځلې روانې دي او د عبدالقادر خان خټک په باب د يو لوی سيمينار د جوړېدو لپاره کارونه پيل شوي دي.

د خوشال فرهنګي ټولنې د کلني پلان له مخې يو هم د نازو انا د درې سوه پنځوسمې کليزې په وياړ د علمي-ادبي سيمينار جوړېدل او د يوه ځانګړي کتاب په شکل د هغه سيمينار د مقالو چاپول و. د دې سيمينار د جوړېدو لپاره مخکې تر مخې کار پيل شو د ټولنې اکثرو غړو خپلې هڅې ونه سپمولې، ښايسته ډېرو فرهنګي دوستانو او پښتو پالونکو ، چې نومونه يې وروسته راوړم، له مورږ سره مادي او معنوي مرستې وکړې، خو زما د ډېر پرکاره استاد ، د پښتو د خدمت او پالنې د عملي او نظري ډګر لوی اتل او يا هم زمورږ د يوه ليکوال خبره ((زمورږ ژوندۍ اکاډمي)) محترم (زلمي

هېوادمل) منډو رامنډو او هلو ځلو غوځ او تاکونکی رول ولوباوه، دی نه یوازې د مادي امکاناتو د برابرونې لپاره کوځه پر کوځه او کور پر کور ګرځېدلی دی، بلکې د مقالو د تنظیم لپاره هم په لیکوالو پسې ستړی شوی دی. استاد هېوادمل ماته ویلي و، چې ددې کتاب تدوین او چاپ ستا پر غاړه دی، خو په دې برخه کې ده دومره کار سرته ورساوه، هغه د چا خبره ماته یې تیاره مړۍ په خوله کې راکړه.

دا سیمینار د ۱۳۷۰ل کال د میزان د میاشتې پر ۱۷مه نېټه د کابل پوهنتون د علمي شورا تالار کې د سهار پر نهه نیمو بجو پیل او د ماسپښین پر دوو بجو پای ته ورسېد. د سیمینار کار د قران کریم د څو مبارکو ایتونو په تلاوت سره پیل شو، تر ویناوو او پیغامونو وروسته لیکوالو خپلې مقالې ولوستلې. د سیمینار په وروستۍ برخه کې یوه ازاده مشاعره وشوه او د ټولنې له خوا څو ټوکه کتابونه، د سیمینار پر برخوالو ووېشل شول. څنګه چې ټول پوهېږي، د خوشال فرهنګي ټولنه یوه غیر سیاسي، غیر دولتي او غیر ګوندي ټولنه ده، یوازینۍ تکیه یې د خپل هېواد پر فرهنګپالونکو او پښتو پالونکو ده، نو د مالي امکاناتو په برخه کې هم پر همدوی تکیه کوي، نو که ددې کتاب په ځینو مقالو کې څه لنډون شانته راغلی وي، هغه به یوازې د ټولنې د مالي امکاناتو له کبله وي.

دلته ضروري بولو ، د هغو ښاغلو له مرستو څخه یادونه او مننه وکړو ، چې د دې سیمینار په جوړولو او د کتاب د چاپ لپاره یې له موږ سره کړې دي. د دې فرهنګپالونکو نومونه او د مرستو څومره والی په لاندې ډول دی:

۱- محترم حاجي بابک کندهاري یو سلو پنځوس زره افغانۍ.

۲- محترم حمید جان قادري، د قادري شرکت رئیس سل زره افغانۍ.

۳- محترم هریش کمار کندهاري شل زره افغانۍ.

۴- محترم دوکتور شاه محمد (په کابل کې د پښتونخوا سټوډنټس ارګانیزیشن (P.S.O) د سازمان مشر) شل زره افغانۍ.

۵- محترم عمر معروفي لس زره افغانۍ.

۶- محترم فدا محمد خوار یکښ لس زره افغانۍ.

۷- محترم احسان اریزي څلور زره افغانۍ.

۸- محترم بسم الله حقمل دوه زره افغانۍ.

۹- محترم علي محمد رسولي دوه زره افغانۍ.

۱۰- محترم انجنیر ګلاب دوه زره افغانۍ.

۱۱- محترم جلات خان حکمتي دولس سوه افغانۍ.

۱۲- محترم پوهندوی شېر احمد ګردیوال زر افغانۍ.

۱۳- محترم پوهنمل اصف بهاند زر افغانۍ.

۱۴- د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصلینو ټولې درې زره افغانۍ.

اوس چې زه دغه سریزه لیکم، خوشال فرهنګي ټولنې په یو بل نوښت لاس پورې کړ، هغه د خوشال فرهنګي ټولنې په چوکاټ کې د یوې طبي څانګې پرانیستل دي. په دې څانګه کې د کابل طب انستیتیوت د (۳۰۰) تنو په شاوخوا کې محصلینو او استادانو غړیتوب واخیسته، سره له دې چې یو شمېر لنډ فکرانو د دې څانګې د جوړېدو د مخنیوي لپاره خپل لنډ فکره هویت په ډاګه څرګند کړ، خو له نېکه مرغه د کابل طب انستیتیوت د نوښتګرو محصلینو د پرله پسې هلو ځلو او کوښښونو له کبله، د هغو ټولې هڅې له ناکامۍ سره مخامخ شوې او د دې څانګې افتتاحیه غونډه په داسې شاندارو مراسمو او احساساتو سره پرانیستل شوه چې حتی تصور یې نه کېده.

په دې مجموعه کې درې پیغامونه، دوه ټوټې شعرونه او یوولس مقالې راغلې دي. په مقالو کې ځینې مشخصې د نازو انا د فرهنګي او ملي ژوند د بېلابېلو اړخونو په څېړنې او تحلیل پورې اړه لري او ځینې نورې مقالې د هوتکو د ملي او

فرهنګي غور ځنګ په ارتباط ليکل شوې دي، چې د ځينو ربړو په حل کې مرسته کولی شي.

د خوشال فرهنګي ټولنه هيله لري، چې د دې مجموعې مقالې به د هوتکي دورې د فرهنګي او ملي کارونو له څېړونکو سره مرسته وکړي.

په پای کې زه د غه مجموعه خپلې فرهنګي ټولنې ته ډالۍ کوم او هيله لرم چې زما دا هاند او هڅه د فرهنګ د يوې پېيڅې په رڼولو کې د څېړونکو په درد ولګي.

په ډېر درنښت
له پښتو، پښتونولۍ او انسانيت نه په ډکو ولولو
اسمعيل يون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې
محصل

د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کاليزې په غونډه کې د خوشال فرهنګي ټولنې د رئيس وينا

درنو پوهانو، مېرمنو او ښاغلو!

د خوشال فرهنګي ټولنه له خپلې اساسنامې سره سم د هېواد دعلمي، فرهنګي او ټولنيزو شخصيتونو د کارنامو او خدمتونو د نمانځنې لپاره علمي او فرهنګي غونډې جوړوي.

دا زموږ ملي وجيبه ده، چې د فرهنګ د رښتينو خدمتګارانو درناوی وکړو او هغو تاريخي شخصيتونو ته، چې د ملي فرهنګ د غني کولو په برخه کې يې ونډه اخيستې ده، د عقيدت ګلونه وړاندې کړو.

د نن ورځې علمي غونډه د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کاليزې په ياد جوړه شوې ده. په دغه علمي غونډه کې به د افغانستان د سياسي، ټولنيز او فرهنګي تاريخ پر بېلابېلو خواو رڼا واچوله شي، ګوندې د تاريخ په هېنداره کې موږ افغانان خپل صلاحيتونه، خپل ملي کرکټر، خپلې برياوې او خپلې نيمګړتياوې يو ځل بيا له نظره تېرې کړو، تاريخ موږ ته اجازه نه راکوي، چې د حقارت عقده ولرو، پرځان باور له لاسه ورکړو او تورې تيارې په خوب کې ووينو. افغانانو له پاريس څخه نيولې تر ډهلي او بنګاله پورې په اداره، سياست او فرهنګ کې ستره ونډه اخيستې ده. سره له دې، بايد وويل شي، چې د افغانانو په تاريخ کې له قلم څخه د تورې نقش زيات وو، دوی له مغزو څخه هغومره کار نه دی اخيستی لکه څومره يې چې له خپلو متو څخه اخيستی دی. د

پښتنو په باره کې دا خبره ډېره مشهوره ده، چې وايي: پښتانه يې په توره گټي، په سياست يې بايلي.

که چېرې د اسيايي ملتونو سياسي تاريخ ته په ځير وکتل شي، نو دلته سياسي فلسفي او سياسي ايډيالو نو چندانې انکشاف نه دی کړی. په پښتنو مشرانو کې شېرشاه سوري، خوشال خان ختک، افضل خان (د تاريخ مرصع مولف)، ميرويس هوتک، احمد شاه بابا، سيدجمال الدين افغان او محمود طرزي د لوړې سياسي پوهې خاوندان وو، دوی د خپل قام د لوړتيا لپاره له ځانه سره ايډيالونه درلودل او د قامونو د عروج او زوال علتونه يې پلټل. له بده مرغه، د پښتنو د سياسي مشرانو نظريې په ځانگړي اثر کې نه دي راغونډې شوې او په انتقادي توگه نه دي تحليل شوي.

درنو پوهانو او د فرهنگ مينه والو! د نن ورځې علمي غونډه د فرهنگيانو له نظره خاص ارزښت لري: لومړی دا چې نازو انا د ميرويس خان هوتک مور ده او د هغه ستر تاريخي شخصيت په پالنه کې مهم نقش لري. دوهم دا چې نازو انا يوه شاعره وه او د شعر ديوان يې درلود. درېيم دا چې نازو انا يوه مېرمن وه او دا د ټولو فرهنگيانو انساني وظيفه ده چې د ښځو له حقوقو څخه په کلکه ملاتړ وکړي. که چېرې د يوې ټولنې نيمايي نفوس په ټولنيز فعاليت کې له ونډې اخيستلو څخه

محروم شي، نو دا به يوه لويه فاجعه وي. د ښځو ښوونه او روزنه سربېره پر دې، چې يوه انساني او عاطفي مساله ده، د ټولنيز پرمختګ يوه نه بېلېدونکې موضوع هم ده. تجربې ښودلې ده چې تعليميافته مېرمنې د ماشومانو په روزنه کې اساسي نقش لري. همدارنګه په کومه ټولنه کې، چې د تعليميافته ښځو شمېر زيات وي هلته د نفوسو د ډېروالي پرابلم هم تر زياتې اندازې کنټرول کېدی شي.

خوشال فرهنګي ټولنه، د خوشال بابا تعليماتو ته په وفادارۍ سره، د نجونو تعليم او تربيې ته خاص اهميت ورکوي. خوشال بابا په خپل اثر (دستارنامه) کې د نجونو ښوونې او روزنې ته خاصه پاملرنه کوي او وايي، لکه څنګه چې د زامنو تربيت لازم دی، لوڼې لا حقدارې دي. خوشال بابا د نجونو لپاره جلا تعليمي نصاب ټاکلی دی، چې په هغه کې ديني علوم، د منزل تدبير او اجتماعي سلوک ته ځای ورکړ شوی دی.

که چېرې پښتني کلتور په ژوره توګه مطالعه شي، هلته به د ښځو مقام او ونډه د يوه څرګند حقيقت په توګه ځان ښکاره کړي. د پښتنو په هنري فرهنګ کې د ښځو ونډه ډېره زياته ده. ويل کېږي چې د پښتو د فولکوري ادب زياتې برخې د ښځو ايجاد دی، په ليکني ادب کې هم د يو شمېر ښځو نومونه ثبت

شوي دي، چې شعرونه يې ويلي دي او داستانونه يې ليکلي دي. نازو انا هم د هغو مېرمنو له جملې څخه ده، چې په ادبي تاريخ کې يې نوم راغلی دی. که څه هم د مېرمن نازو د شعر ديوان لاس ته نه دی راغلی، خو ددې د شعرونو له دوو بيتونو څخه چې په پټه خزانه کې راغلي دي، داسې ښکاري چې نازو انا د لوړې ادبي قريحې خاونده وه.

هغه دوه بيتونه دا دي:

سحر که وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې تر سترګو څڅېده
ما وې څه دي ښکليه ګله ولې ژاړې؟
دې ويل ژوند مې دی يوه خوله خنديده.

دغه شعر د تصوير، تمثيل، لفظي صنايعو او د مضمون د نوښت له پلوه د پښتو ژبې کلاسيک اثر بلل کېږي. له دې شعر څخه دا هم ښکاره کېږي، چې د دوه په لوديزه برخه کې يو ځانګړی سبک د پوخوالي درجې ته رسېدلی و او د شاه حسين هوتکي په دربار کې هم دغه سبک پالل کېده.

که چېرې د روښانيانو عرفاني اشعار، د خوشال خټک او رحمان بابا شعرونه د هغه عصر روح وبولو، نو د مېرمن نازو

شعر هم د هغه عصر په چوکاټ کې لوېږي او کومه نادره ادبي پدیده نه ګڼله کېږي.

درنو پوهانو او فرهنګیانو ! د خوشال فرهنګي ټولنې په علمي غونډو کې تراوسه پورې ډېرې تحقیقي مقالې لوستل شوي دي. زموږ غونډې یوازې تجلیلي او تشریفاتي بڼه نه لري، سره له دې که د دغې فرهنګي ټولنې ځینې غړي د راتلونکو سیمینارونو او سمپوزیمونو د ماهیت په برخه کې کوم وړاندیز لري او یا غواړي چې د کار په سبک کې بدلون راشي، خپلې نظریې دې په لیکلې توګه لاربښود دې شورا ته راولېږي.

په پای کې درنو پوهانو ته بلنه ورکوم، چې خپلې علمي تحقیقي مقالې واوروي. د فرهنګ په چارو کې ستاسو د بریالیتوب په هیله.

په درناوي

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

د خوشال فرهنګي ټولنې رئیس

د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کالیزې دنمانځنې په مناسبت، د ښوونې او روزنې د وزیرې مېرمن معصومې عصمتې ((وردګ)) وینا

درنو پوهانو، محترمو حاضرینو او ښاغلو راغلو !

خوشاله یم، چې د افغانستان د روښانفکرو ښځو او میندو په نیابت د یوې داسې توریالۍ او فرهنګیالۍ افغانې مېرمنې د زېږېدو د درې سوه پنځوسمې کالیزې په دې درنه غونډه کې برخه اخلم، چې نوم به یې د افغانستان ملي او فرهنګي تاریخ تل په ځلاندو تورو خوندي وساتي، دا مېرمن نازو انا ده.

مېرمن نازو انا نه یوازې له دې جهته د درناوي وړ ده، چې دا یوه فرهنګې ښځه وه او په پښتو یې شعر وایه، بلکې له دې امله هم د درناوي وړ ده، چې د میرویس نیکه غوندې یو لوی شخصیت یې په ملي او وطني روحیه وروزه. میرویس هغه څوک و، چې د دولسمې هجري پېړۍ د دوهمې لسیزې په وروستیو کلونو کې یې د خپل ټاټوبي د ازادۍ او د خلکو د نجات لپاره ملي او ولسي هلې ځلې پیل کړې، څو په پای کې

خپل مقدس مرام ته ورسېد او په کندهار کې یې د یوه ملي حکومت بنسټ کېښوده. تر ده وروسته یې په کورنۍ کې هم دغسې مشرۍ د دولسمې هجري پېړۍ تر دویمې نیمایې پورې دوام وموند.

سره له دې چې د نازو د کورنۍ د تسلط او حکمرانۍ دوره لنډه وه، مګر په سیاسي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کې یې مثمریت ډېر څرګند و او د افغانانو په سیاسي او اجتماعي ژوند کې یې د یوه داسې تحرک زړی راززغون کړ، چې د دوی د پاچهاهۍ تر ختمېدو لږ وروسته په سیمه کې د افغانانو د اقبال ستوری په ځلېدو شو او لوی احمدشاه بابا د افغانستان د لویې امپراتورۍ د بنسټ ډبره کېښوده او د یو پیاوړي افغانستان د جوړېدو په لاره کې یې متین ګامونه پورته کړل. د نازو انا کورنۍ سربېره پر خپل ملي او سیاسي هویت یوه فرهنګي کورنۍ هم وه. خپله نازو انا او ددې زوی میرویس نیکه، لمسی شاه حسین هوتک او لمسۍ مېرمن زینبه د پښتو ژبې شاعران وو. دوی د شاعرۍ ترڅنګ شعر دوستان او فرهنګ پالونکي هم وو. په خاص ډول د شاه حسین هوتک پاچاهۍ دوره د افغاني فرهنګ د ودې په پروسه کې د عطف ټکی دی.

د دوی په شاهي قصر کې د ادبي دربار موجودیت او په دې دربار کې د شاعرانو، ادیبانو او عالمانو راټولېدل ددې کورنۍ د علمدوستۍ او فرهنګ دوستۍ ښکاره ثبوت دی. سره له دې چې ددې کورنۍ د حکومت تر سقوط وروسته د دربار ډېر زيات اثار له منځه ولاړل، خو څه چې را پاته دي، هغه هم خورا غنیمت اثار دي او اوس د همدغو محدودو راپاتو اثارو پر استناد موږ د خپل فرهنګي او ادبي تاریخ اساسات بنا کوو. د کندهار د هوتکو پاچاهانو دغو فرهنګي او ملي هڅو ته د احترام سرونه ټیټوو.

دغسې چې د میرویس خان هوتک تر مشرۍ لاندې د کندهار د ولسونو ملي غورځنګ د افغانانو د ملي تاریخ یو ښکلی فصل دی. دغه ډول د ده د زوی شاه حسین هوتک په دربار کې رامنځته شوی ادبي غورځنګ زموږ د ادبیاتو په تاریخ کې خپل لوړ مقام لري. د نازو انا د شخصیت یو بل بعد دادی، چې مورخینو دا مېرمن ډېره زړوره، بهادره او د سخاوت او شجاعت خاونده مېرمن توصیف کړې ده. موږ نازو انا د افغانستان د ښځو نهضت په تاریخ کې د څو بعدي شخصیت خاونده مېرمن ګڼو.

ددې مېرمنې شجاعت او مېړانه دومره وه، چې په خپل وخت کې یې له خپل پلرني ټاټوبي څخه بریالۍ دفاع کوله او په

سخاوت کې هم زیات شهرت لري. تر دې چې فکري او هنري استعداد یې تر دې حده و، چې په پښتو ژبه یې د شعر دفتر له ځانه په یادګار پرېښود.

درنو پوهانو او ګرانو حاضرینو !

زه د نازو انا ملي، اجتماعي او فرهنګي کارنامو ته د احترام د وړاندې کولو تر څنګ د خوشال له فرهنګي ټولنې څخه د زړه له کومې مننه کوم، چې د دغې فرهنګیالۍ او توریالۍ افغانې مېرمنې د نامه د راژوندي کولو او د دې هڅو ته د درناوي په منظور یې دغه درنه غونډه جوړه کړې ده.

د نازو انا کارنامې دې تل د افغاني میندو سر مشق وي
ستاسو له توجه تشکر.

پیام شورای سراسری زنان به مناسبت سه‌صد و پنجامین سال تولد نازو انا

(۳۵۰مین) سالروزو تولد مادر گرامی وطن مپرمن نازو را از نام هر مادر و خواهر هموطن گرامی میداریم.
کاملاً بجاست که پس از گذشت (۳۵۰) سال باز هم خاطره پرشکوه مادر نامدار کشور بالوسیله مردم قدر شناس ما بصورت شایسته تجلیل میگردد، زیرا نقش اجتماعی و خانواده گی این خانم رسالتمند در ان سطح پر عظمت قرار دارد که هموطنان مادر برابر همت والا، سخاوت، شجاعت و طبع والای ادیبانه اش سر تعظیم فرود میاورند. هم او بود که در دامان پر محبت و پاک مادرانه اش فرزندان راد مردی را که در راه وحدت و همبستگی مردم ما همت گماشتند و مردم را از شر ظالمین نجات دادند پرورش داده نام پر اوازه میرویس نیکه راحتی هر طفل از ین سرزمین باعزت و احترام بزبان میاورد و نقش میرویس نیکه در تامین وحدت ملی و نجات مردم افتخار بزرگی است برای همه ملت پښتون و بخصوص برای مادرش که همه ارزویش از اوان تولد پسرش همین بود که او کارهای بزرگ و مثمری را برای مردمش انجام دهد و مپرمن نازو همه نیروی مادرانه اش را در تربیت چنین فرزندی

بکار بست و مادر چنین فرزندی نیز شد و برای یک مادر افتخار بزرگتر ازین نمیتواند وجود داشته باشد، مهرمن نازو انا در همه امور خانواده گی زنه با فهم، باتقوی و شجاعی بود که مدبرانه امور خانواده گی اشرا تنظیم میکرد.

دوستان محترم!

خوبست که زن افغان را در نمونه زنان ناموری چون مهرمن نازو مطالعه کرد. او اگر از یک سو مادر خوب و نمونه بود از جهت دیگر نقش پر بار اجتماعی اشرا نیز صمیمانه درک میکرد او هم در میدان نبرد و هم در ساحه قلم مطمین و استوار قدم برمیداشت، و در عین زمان قلب روف و مهربان یک زن را نیز در کمال صداقت باخود داشت. سخاوت و مهربانی او در ان حدودی بود که منزل او مهمانخانه کلیه مسافرین بود که از محل زندگی اش عبور میکردند و پیوسته از فقر او نیازمندان دلجویی مینمود و برایشان نان و لباس تهیه مینمود اینها همه خصایل خوب انسانی این زن دلاور است. طبع ولای ادیبانه او در کلام شرین او تجلی خوبی دارد و افکار عالی، فلسفی او را منعکس میسازد، دیوان مناجاتی او در بر گیرنده دو هزار بیت است و این بیانگر طبع شعری بزرگ اوست.

همه گفته ها و مطالبی که در وصف مېرمن نازو گفته شد کافی است که او را در سطح یک انسان ارزشمند و با تمکین مورد احترام همه بسازد و این مسله خیلی قابل اهمیت است زیرا از یکطرف او به حیث یک شخصیت مستقل از همه خصائیل علی انسانی بر خوردار و مورد احترام است و از جانب دیگر او نمونه خوبی از یک زن افغان بمثابه مادر و پرورش دهنده نسل اینده بشمار میرود.

دوستان گرامی !

ما در حالیکه اقدام بجا انجمن فرهنگی خوشال که پس از قرنهای متولی به منظور تجلیل از یک زن قهرمان همت گماشته است با حسن توجه استقبال مینمایم.

ارزو مند یم که این اقدام بزرگ اغاز کار باشد تا همه انجمن های فرهنگی رسالت بزرگ خویش را در قبال زنان و مادران وطن درک نمایند و با معرفی چنین زنان از یکطرف مردم با چنین شخصیت ها اشنا میگردند و از جانب دیگر این امر ثابت میگردد که در کنار هر شخصیت بزرگ یک مادر رسالتمند قرار دارد و تاکید این امر باعث میگردد تاروان جامعه در برابر کمک به تقویت جنبش زنان اماده گردد.

یکبار دیگر از کار بس نیکوی انجمن فرهنگی خوشال اظهار سپاس مینمایم و درعین زمان با در نظر داشت

محدودیت بود جوی شورای زنان مبلغ نا چیزی را که حاوی (۵۰۰۰۰) افغانی است جهت نشر کتاب مهرمن نازو به این انجمن اهدا مینمایم، و انتظار چنین برگزاریهای را در اینده نیز داریم.

د نازو انا ژوند، سخاوت، شجاعت او شاعري

((زما مور ماته د لويو کارو د انجام وصيت کړی دی زه بايد زيار وباسم چې د مور وصيت پر ځای کړم او له خدای(ج) څخه توفيق غواړم))   ((ميرويس نيکه))

زموږ د خلکو د تاريخ په پاڼو کې که له يوې خوا د نارينه اتلانو نومونه تلپاتې شوي، مګر له بلې خوا دا ښې ښځې هم شته، چې د همدغو نارينه وو ترڅنګ د اتلو ښځينه وو نومونه هم تلپاتې دي او درناوی يې په هم هغه اندازه دی، لکه د نوميالیو نارينه وو. وايي چې په عباسي واکمنانو کې تر هارون الرشيد وروسته مامون الرشيد د خپل عصر زبده روزګار واکمن شو، دده ددغې لويې او پوهې يو سبب دا و، چې دی د يوې نوميالۍ خراسانۍ مېرمنې مرجيلې زوی و، هغې دی په پوره تقوا او سپېڅلتيا سره وروزه، ځکه نو په

خپل عصر کې يو نه ماتېدونکی او پر ځان ډاډمن واکمن شو، د مامون په روزنه او پالنه کې د هغه د مور مرجيلې خراسانۍ ونډه څرګنده وه.

د هند د مغولي لړۍ د بنسټوال ظهرالدين محمد بابر د پاچاهۍ د لويۍ اوده ته د لويو وياړونو د ښېنلو په ترڅ کې دده د پښتنې مېرمنې بي بي مبارکې نوم او هلې ځلې په تاريخي لحاظ د يادونې وړې دي، همدغه پښتنه مېرمن وه، چې د يوه ځانګړي تاريخي نزاکت له مخې يې د بابر غوندې لوی واکمن مړی سره له دې چې په هند کې ښخ شو له هغه ځايه د شېرشاه په عصر کې راويوست او دلته يې په کابل کې په اوسني بابر بڼ کې چې په ((هغه وخت کې د حضرت رسول(ص) په قدم ګاه باندې مشهور و)) (۱) خاورو ته وسپارل شو. د بابر ښخول په کابل کې د هغې سياسي او تاريخي ځيرکۍ نتيجه وه، چې زموږ د دغې نوميالۍ پښتنې په هغو تاريخي شرايطو کې ورپام شو، چې په هغو شرايطو کې يې په سيمه ييز او ملي لحاظ ستر اهميت درلود.

په همدې شان زموږ د هېواد په تاريخ کې دربيمه تلپاتې ښځينه څېره، چې زموږ د ليکنې اصلي موضوع هم د هغې ژوند، تقوا او سپېڅلتيا ده هغه زموږ د ملي مشر او ملي لاربنود ميرويس خان مور (نازو انا) ده. نازو انا د توخيو د

ځانګې د نوميالي مشر سلطان ملخي توخي لور وه، سلطان ملخی هغه نومیالی مشر و، چې د هند د مغولي واکمن محی الدين اورنګ زېب په عصر کې يې له غزني تر جلدکه په بشپړه خپلواکۍ سره حکومت کاوه او د اورنګزېب د عصر په نامتو کسانو کې ياديده (۲).

نازو انا د همدغه ملي مشر او واکمن په کاله کې پر ۱۰۶۱هـ کال وزيږيده، په همدغه واکمن کاله کې يې د هغه وخت له شرايطو سره سمې ديني زده کړې لکه چې دود وې، سرته ورسولې، نازو په خپل عصر کې په رښتيا هم د يوه پښتون مشر د کاله روزنه په بشپړه توګه واخيسته او ځان يې په تمامه مانا په ښځينه جامه کې داسې عيار کړ، چې هم د رزم شوه او هم د بزم، داسې چې:

نازو انا د يوې سپېځلې پښتنې مېرمنې په توګه:

نازو د لوی حکمران سلطان ملخي توخي لور وه، کرم خان نومورې پښتنه پېغله د خپل زوی ښالم خان لپاره وغوښته او هغه يې وکړه او د ښالم خان د کاله مېرمن شوه، هغې له خپل ناوي توبه بيا تر زړه بوډۍ توبه د خپل کاله چارې لکه د يوې رښتينې پښتنې په شان سمبال کړې، هغې په لومړي ګام کې د خپلو اولادونو په روزنه کې ډېره ښه ونډه واخيسته، دا ځکه چې دا کار په کورني چاپېريال کې د يوې مېرمنې له اساسي او

مهمو دندو څخه ګڼل کېږي، نازو انا چې د دوارو خاني کورنيو د پايښت پوښتنه ورسره وه دغه کار ته په دوه لحاظه په جدي توګه متوجه شوه. يو په دې لحاظ چې هغه په داسې چاپېريال کې اوسېده، چې د هغو ناسته ولاړه، راشه درشه دا يوادونو د واکمنانو په سطحه وه. هغه هم د داسې ايوادونو له واکمنانو سره چې هغو د ايران او هند په پرتمينو دربارونو کې د شان اوشوکت ډمامې په هغو شپو ورځو کې ګرمې کړې وې، چې د لويديز له پرتمه ډکه درباريان هم د هغو دربارونو جاه جلال ته ګوته په غاښ وو. نازو انا له داسې حالاتو او داسې راشه درشه سره او د هغې خسر ګنۍ او پلارګنۍ د داسې ناستو پاستو واکمن پښتانه وو. ځکه نو هغه په شعوري توګه تر هر څه لومړۍ دې ټکي ته ځير شوې وه، چې دا بايد خپل اولادونه څه ډول او څه ډول شرايطو لپاره وروزي. دا هغه اصل و، چې نازو انا يې ناچاروله، چې د يوې دراکې پښتنې په توګه بايد هغه ته ځير وي او هغه ته بايد تياری ولري.

دويمه مهمه مسئله، چې هغه د نازو انا لپاره ددې سبب شوه، چې بايد د خپلو اولادو روزنې ته ملا وتړي، هغه د هغې هغه خوب ليدل وو، چې د هغه په ترڅ کې د پښتنو درانه بزرګ او منلې څېرې ببټ نيکه دې ته هغه وخت چې ملي مشر ميرويس خان وزېږېده وويل: ((دا زوی ښه تربيت که چې لوی

شي، لوی کارونه به وکا او په زیارت د بیت الله به ځان مشرف کا او له نسله به یې پیدا شي بادشاهان چې دین به روښانه کا)) (۳)

همدا وجه وه، چې نازو انا خپلو اولادونو ته په اوداسه شدې ورکولې او هڅه یې کوله چې هغوی باید پر مادي شته والي برسېره داسې انسانان شي، چې په معنوي ارزښتونو یې هم خلک او د هغو فکرونه پېړۍ پېړۍ روښانه او ویاړمن وهڅول شي. نازو انا خپل مشر زوی حاجي میرخان همداسې لکه چې عصر غوښته کوله او د بېټ نیکه معنوي سپارښتنه وه، وروزه، میرخان یې د پوهې او زده کړې لپاره وګماره: ((څنګه چې یې مور په خپله عالمه او پوهه مېرمن وه، زوی یې په شپږ کلنۍ په روزنه او تعلیم پیل وکړ په یوه کال کې یې د دین ټول فرایض پرې زده کړل...)) (۴)

نازو انا میرویس نیکه په هغو ټولو خویونو او خصلتونو پوره وروزه، لکه چې لوی خوشال، مفکر خوشال په خپل نامتو اثر ((دستار نامه)) کې د دولسم هنر (۵) تر سر لیک لاندې بیان کړی دی، کله چې مور د دستارنامې هنر لولو بیا په دې پوهېږو چې میرویس خان هغه پښتون دی چې د خوشال خټک ایډیال روزنیز ښوونځی په منځ کې روزل شوی او راپورته شوی دی. نازو انا د کلمې په رښتینې مانا هغه پښتنه مور ده،

چې په پوره سپېڅلي احساس یې په دغه برخه کې خپله ونډه په پښتني مينه سرته رسولې ده.

نازو انا په ملي او سياسي څېره کې:

په دې کې شک نه شته په هغو شپو ورځو کې چې نازو انا او ددې د پلار د واکمنۍ شپې ورځې وې، هغه مهال او هغه وخت داسې وخت و، چې د افغانانو ملي غورځنګ، هغه غورځنګ چې د خپل قام تېر تاريخ، تېر برم او عظمت يې بيا را ژوندي کول، هغه د بريالیتوب پولې ته ورنږدې کېده، هغه رنګينه لاره، چې د روښان او روښانيانو د قربانيو له کربلا څخه د اکوړي په هسکو او ټيټو کې تر خوشال پورې راورسېده، هغه لاره هغه د پت او خپلواکۍ لاره بايد د پښتونخوا تر لويديزې پورې رسېدلې وای، ځکه چې د بري سر منزل يې تقدير د پښتونخوا لويديزه څنډه کړې و، د خپلواکۍ د همدغې رنګينې ناوې د هرکلي په خاطر په لوی کندهار کې نه يوازې د پښتنو زلميو هنګامې وې، بلکې په دغو ځان تېرېدونو کې د پېغلو او ښځو د قربانيو د احساس شور او فرياد د هوتکو په نارو کې بل ډول انګازې کولې، داسې انګازې چې اوس نو زموږ لوی اتل جهان پهلوان کروړ هم ورته ځوانېده او د مخسوري په دغه بريمينه سوبه کې يې د پښتنو بيرغ اوچت ساته. نازو انا د همدغه غورځنګ پر ټولو اړخونو باندې

پوهېده او د هغه پر وړاندې يې د قربانۍ ډګر ته توره په لاس وردانګل، د پټې خزانې دروند ليکوال محمد هوتک په دې برخه کې د نازو انا په باب کاږي چې:

((...او مېړه مخې ارتينه وه، چې نارينه يې مېړانه او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. روايت دی چې له سقه راويانو چې سلطان ملخی د سور غره ته نژدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو انا ورور و د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو انا ته پرېښول، په هغه وخت نازو انا توره په ملا کړه او د جنګياليو ځوانانو سره يې کوراو کلاله تړاک د دښمنانو وساتل...)) (۲)

بله د يادونې وړ مسئله، چې په پښتني ټولنه کې په ملي لحاظ ځانګړې ارزښت لري، هغه د قام په منځ کې د ډوډۍ ماري او سخاوت مسئله ده، دغې مسئلې د نازو انا په خبره کې ځرګند او ددې له شخصيت سره تړلي ارزښتونه ځانته غوره کړي دي. معمولاً دې ځانګړتيا د پښتنو په منځ کې تر نازو انا دمخه د شېرشاه او خوشال خان په شخصيتونو او کردارونو کې ځای نيولی دی، د شېرشاه په باب ليکل شوي چې: ((... ځانګړې لوی پخلنځی يې درلود چې په هغې کې به په زرهاوو سورو او پلو عسکرو ته خواړه پخېدل او ورکول به، په دې برخه کې داسې حکم شوی و. که سپاهي دی، که حاکم

دی او که رعیت چې وږی وي او پخلنځي ته راشي باید دلته په خوړو باندې موړ شي. چې له دې ځایه بېرته وږی لاړ نه شي، شېرخان په خپل لښکر کې د فقیرانو او مسکینانو لپاره څو لنګرونه پرانیستي وو، چې خواړه خواړه به پکې پخېدل د دغو لنګرونو ورځنی لګښت پنځه سوه اشرفۍ وو. (۷)

د نازو انا په باب هم د هغې د سخاوت او ډوډۍ مارتوب خبره په پټه خزانه کې داسې کښل شوې ده: ((ما ته خپل پلار حکایت کا چې نازو انا په مېلمستیا او د غریبانو، مسافرانو په پالنه معروفه وه او هر وخت چې په ژمي به د مسافرانو قافلې راغلې، د نازو انا پر کلایي اړول، په سوو سوو مېلمانه به یې روزل او دوی ته یې ډوډۍ ورکوله، چا چې به کالي نه درلودل. لباس یې ورکاوه او د سخاوت نوم یې له خیبره تر کوسانه خپور شوی دی)) دا چې پښتانه تراوسه هغې ته د انا خطاب کوي دا د هغې د ملي خېرې او د قربانۍ د ارزښتونو په خاطر دی، په پښتنو کې هر څوک ((بابا)) کېدی نه شي او هر څوک ((د نازو انا)) په شان له مینې او عاطفې ډک نوم نه شي ترلاسه کولای، ځکه په پښتنو کې ((بابا)) کېدل او ((انا)) کېدل د ټولو افغانانو د فتوا خبره ده.

نازو انا یوه پښتنه ادیبه:

د نازو انا نوم او شعر دومره سره نږدې دي، چې کله د نازوانا نوم اورو تر هر څه دمخه د هغې او چت شعري استعداد او ادیبه طبعه زموږ مخې درېږي. نازو انا په پښتنو ښځینه شاعرانو کې هغه شاعره ده، چې له شعر څخه یې د ښکلا، ښځینه عاطفې او پښتني صمیمیت تعبیر کېږي. په پښتو ژبه کې تراوسه خورا ډېرو ښځو د شعر او شاعرۍ په برخه کې طبعه ازمویلې، له ډېرو ښځو څخه ډېر شعرونه پاتې دي، مګر په ادبي نړۍ کې یې هنګامه دومره توده نه ده. د نازو انا د شاعرۍ په باب په پټه خزانه کې راغلي دي: ((زما پلار هسې ویل: چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتینه وه، چې د خدای تعالی څخه په مناجات یې ډېر اشعار ویل او یو دیوان یې درلود، چې دوه زره بیتونه په کې و او هلته یې ښه نکات ادا کړي وو او داسې یې ویلي وو چې نارینه یې هم نه شي ویلای)) (۹).

د نازو انا څخه د شعر په برخه کې یوه څلوریځه پاتې ده، ددې لپاره چې ددغې څلوریځې په هنري ارزښت پوه شوي وو نو ښه به دا وي چې دلته یې راواخلو:

سحر ګه وه د نرګس لیمه لانده
څاڅکي څاڅکي یې له سترګو څڅېده
ما ویل څه دې ښکلي ګله ولې ژاړې؟

ده ویـل ژونـد مـې دی یـوه خولـه خند ېـده.

د هنر او هنري پدیدې په باب یو شمېر پوهان داسې عقیده لري، چې هنر باید ښکلی وي او په عین حال کې هنر باید د اخلاقي روزنې دنده هم په ټولنه کې ترسره کړي، د نازو انا ځلوریځه زموږ پر وړاندې یوه بشپړه ټولنیزه تابلو، چې تر هر څه دمخه د ټولنې د اساسي توک (فرد) برخلیک انځوروي ږدي، دا چې د نازو انا نور شعرونه زموږ په واک کې نه شته، موږ به د هغې د شعر نور ټولنیز ارزښتونه بل وخت ته پرېږدو، خو دا باید ووایو، چې د نازو انا ځلوریځه زموږ د ختیزې شاعرۍ د انسان په اړ وایي سفر کې خپله لاره په پوره او بشپړه انساني ورتیا سره ایستلې شي، زه دلته یو مثال د بنګالي نامتو شاعر او لیکوال ټاګور له ګیتا نجلي څخه را اخلم، هغه د همدغه ((ګل)) په باب چې د یوې خولې خندا تمه لري وایي: دا کوچنیوټی غوندې ګل وشکوه، وایي خله، ځنډمه کوه، نه چې دا ګل مړاوی او په خاورو ولړل شي.

کېدی شي چې ستا په امېل کې به ورته ځای پاتې وي، خو ته یې د خپل لاس د مېښود په درد سرلوړی کړه او ویې شکوه، زه بېرېږم چې زما تر خبرېدو دمخه د نذر وخت تېر نه شي زه دا منم چې رنګ یې ډېر تېز نه دی، خوشبو یې کمزوري ده خو ته د

خپل خدمت کار ځینې واخله او ویې شکوه چې دغه یې وخت دی. (۱۰)

د ټاګور په هنري کلام کې هم ((ګل)) هم هغسې انځور شوی لکه د نازو انا په څلوریځه کې، دلته هم ((ګل)) د یوه نیمه خوا برخلیک انځور دی او هلته هم، مګر په دواړو انځورونو کې د هنر وړتیا او شاعرانه نزاکتونه په لوړه شاعرانه او انساني عاطفې سره خپله اغېزه ښندي. د محتوا په لحاظ مور د نازو انا څلوریځې ته ورته خورا زیات شعرونه او هنري ارزښتونه موندلای شو، د ختیز له نامتو شاعر علامه اقبال څخه هم یو داسې شعر پاتې دی، چې څو بیتونه یې دا دي:

شبی زار نالید ابر بهار
که این زنده گی گریه پیهم است
درخشید برق سبک سیر گفت
خطا کرده یی خنده یکدم است
ندانم به گلشن کی برد این خبر
سخن ها میان گل و شبنم است

د نازو انا د شاعرۍ او د دې د شاعرانه طبعې ډېره مهمه او څرګنده ځانګړتیا او ارزښتیا داده، چې د دې د شاعرۍ اغېزې یوازې پر دې باندې پای ته ونه رسېدې، د دغې سپېڅلې شاعرې انا د شعر برکت و، چې تر دې وروسته د دې اولادونو

په شعوري توګه د شعر له پراخې لمنې څخه ځانونه لرې و نه ساتل، د شجاعت، سخاوت او دولت تر څنګ يې د انسان د ژوند ددغې مهمې پديدې اهميت هم درک کړ او د نازو انا د شعر او شعري طبعي برکت و ، چې زموږ له لوی ملي اتل ميرويس خان څخه هم شعرونه پاتې دي، شاه محمود د خپل بري تر څنګ په ټولو سوبو کې نامتو شاعر ريدي خان مومند له ځان سره ملګری کړی و او تر اصفهان پورې يې له ځان سره بوت، هوتکي شاه حسين هم په خپله شعر وايه او هم يې دربار له شاعرانو او ليکوالو څخه ډک و دا ښکلی شعر دده دی چې وايي:

ببلتانــه دې د غمــو پــه چپــاو چــور کــړم
پــه تيــارو کــې د هجـران يــې لــه تــادور کــړم
ببلتانــه دې هســې اوښــکې راخپــرې کــړې
ســتا د فکــر پــه ګـرداب کــې تــل عبــور کــړم
د فــراق پــړی مــې کښــېوت و مــری تــه
پــه جهــان کــې يــې رسـوا لکــه منصـور کــړم
پــه وصــال دې هــم ناښــاد يمــه دلبــرې
د ببلتــون فکــر پــه زړه کــې ان صـبور کــړم
د بــاڼو غشــی مــې وخــوړ پــه ځيګــر کــې
غمــازانو پــه غمــو غمــزو مهجبــور کــړم

خلک یاد زما د عشق په لېونو کا
زه حسین محبت هسې مشهور کړم.

(پټه خزانه ۲۱مخ)

د نازو انا لور بي بي زینبه د پښتو ژبې شاعره شوه، د هغې د شاعرۍ او شعر ویلو خبره هم په پټه خزانه کې محمد هوتک لیکلې ده، د شاهنشاه شاه محمود په مرگ د هغې د غم ویرنه هغه له سوز او گدازه ډکه ویرنه ده، چې ساری یې په پښتو ادب کې خورا لږ لیدل کېږي، دغه ویرنه د ملي ماتم یوه ناره ده، چې د زینبې له خولې راوځي:

رېغ سو چې ورور تېر له دنیا سونا
کندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په ویر کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا...(۱۱)

دا چې نازو انا زموږ د پښتنو ښځینه وو په منځ کې د ځو بعدي شخصیت لرونکې ښځه ده، د هغې نوم، د هغې شجاعت، د هغې سخاوت او بالاخره د هغې شاعرانه احساس او تپلپاتې عاطفي دنیا زموږ له ژوند او زموږ د ژوند له تاریخ سره نه شلېدونکې اړیکې لري، د نازو انا خپلواکي او پښتني پت هغې مجسمې ته ورته دي، چې د هغې ترځنگ به افغان

بچـی بـې لـه درنـاوي تېـر نـه شـي. هوتکيـانو د افغانـانو د واکمنۍ، فرهنګي شته والي او لوړ افغاني کلتور د استازو په توګه زموږ خلکو او هېواد ته د سر لوړۍ نوم او ويـاړ ګټلی دی او دا ټول د نازو انا د سالمې او سپېڅلې روزنې ثمره ده، ځکه چې ميرويس خان به د خپلو ټولو بريـاليتوبونو يـو سبب خپلـه مور بلله او ويـل بـه يې: ((زمـا مـور ماتـه د لويـو کـارو د انجام وصيت کړی دی زه بايد زيار وباسم چې د مـور وصيت پرځـای کړم او له خدای(ج) څخه توفيق غواړم)) (۱۲)

اخځونه

۱- عبـدالحی حبيبـي، ظهرالـدين محمـد بابرشـاه، کابـل ۱۳۵۱ل کال

۲- شېرمحمد خان تواريخ خورشيد جهان لاهور، ۱۳۱۱هـ ق کال

۳- محمـد بن داود هوتـک، پټه خزانـه، کابل ټلـورم چاپ ۱۳۵۲ل کال، (۱۰۲) مخ

۴- حاجي امان الله هوتـک، د خپلواکۍ لمر ځرک، پېښـور، ۱۳۶۸ل کال.

۵- خوشحال خـان ختـک، دستارنامه، کابـل، ۱۳۴۵ل کـال (۶۵) مخ.

۶- محمد هوتک، پټه خزانه (۱۰۱) مخ
۷- عباس سروانی، شېرشاهي تاریخ، کابل، ۱۳۵۴ل کال (۲۷۲مخ.
۸- پټه خزانه، ځلورم چاپ (۱۰۲)مخ.
۹- همدغه اثر (۱۰۳) مخ
۱۰- رابندرانا تهـ ټاګور، ګیتانجلی، د بېنوا ژباړه، کابل ۱۳۵۴ل کال (۲)مخ.
۱۱- پټه خزانه (۱۰۸) مخ
۱۲- حاجي امان الله هوتک، د خپلواکۍ لمر ځرک، پېښور، ۱۳۶۸ل کال، (۲۲) مخ.

مخمس

څـوک زمـا د زړه پـه خـوږ څـه پوهېـده
چـې جانـان زمـا لـه خـوا نـه بېلېـده
را پـه برخـه شـول د عمـر کړېـده
پـه نصـیب مـې بېلتانـه کـړه سـوزېده
رود د اوښـکو مـې ګرېـوان کـې بهېـده.

✵ ✵ ✵

نـه یـې ومنـل زمـا زاري عذرونـه
پـه ژړا مـې کـړه کاڼـه اشـنا غوږونـه
کـه مـې لاړل تـر اسـمانه فریادونـه
سـتورو ووهـل زمـا پـه غـم مخونـه
خـو د یـار غـوږ تـه مـې غـږ نـه رسـېده.

✵ ✵ ✵

د سـره اور لمبـه زمـا پـه زړه شـوه بلـه
شـنه ډډوزه مـې د دود تلـه لـه ګوګلـه
سـوزېدم پـه دغـه اور لکـه خځلـه
د فـراق چغـه زمـا لـه خـولې وتلـه

چې په سرو سترګو جانان رخصتېده.

❋ ❋ ❋

په زړه سخت په هېڅ رنګ نه شو مهربانه
په دې خپله جفا هېڅ نه شو ستومانه
هې توبه شه له دې هسې مسلمانه
چې د غم پېټی وا نه خلې له انسانه
ما ژړل ورته او دی روانېده.

❋ ❋ ❋

کور مې وران مال مې تالا ژوند مې تبا شو
چې د عمر وفادار مې بې وفا شو
د ګونګي ټپوس وزر راته هما شو
هغه څه چې چا ویلې وو رښتیا شو
دا چې یم د غم په نم لیمه لامده.

❋ ❋ ❋

نه پوهېږم چې مړ نه شوم څه بلا یم
چې ګل لاړه زه ژوندی په دنیا پایم
د هغه ساعت له خوږه به څه وایم
پوښتې څه چې ولې هسې نیمه خوا یم
د غم غر زما په سرو نړېده

❋ ❋ ❋

لاهو شوی د غمونو په دریاب یم

بې بنیاد او بې بقا لکه حباب یم
د فراق د سرو لمبو په سر کباب یم
یم ژوندی کنه د مړو په حساب یم
دي هېر کړي مې د عمر خندېده.

❋ ❋ ❋

پاس اسمان او لاندې ځمکه راته اور شوه
رابیداره شاوخوا زما په شور شوه
چې مې چغه د ببلتون د زړه په کور شوه
د کور شپه مې له ناکامه نن په ګور شوه
څومره سخت دی له ژوندونه تېرېده.

❋ ❋ ❋

دواړه سترګې مې لمدې ښکاري په اوښکو
ځای پر ځای په کې تغمې ښکاري د اوښکو
په ګرېوان مې هم ولې ښکاري د اوښکو
په ژېړ مخ مې سلسلې ښکاري د اوښکو
کاڼی هم راسره سم وژړېده.

❋ ❋ ❋

د هجران څپو اخیستی یم ډوبېږم
لاس وهم پښې وهم کله خلاصېږم
وارو پار مې خطا شوي دي پوهېږم

چې له دې بلا مې نه شته خلاصېده.

❋ ❋ ❋

لېونی لکه مجنون ګرځم له غمه
یم لوېدلی مینې ستا له جوش و جمه
په اور و سوزې زما نصیبه کمه
چې یوه شېبه مې جوړه نه شوه دمه
په شپه ورځ مې شو په دښتو ګرځېده.

❋ ❋ ❋

چې رسوا یې راز زما د یارانې کړ
رادوځار یې نوی غم د زمانې کړ
رانه بېل یې ګران زما د پیمانې کړ
زما نوم یې سر د هرې افسانې کړ
رقیب خپله په دې کار و شرمېده.

❋ ❋ ❋

نا ارام چې د یارې په رنګ ته ښورم
د فراق دا اوږد مزل په مخکې ګورم
دین دنیا د یار د مخ په بها پلورم
بې له مینې هر چې وایې هغه اورم
په سکروټو مې ده ناسته پاڅېده.

❋ ❋ ❋

راتـه یـاد چـې هغـه نـاز هغـه مکېـز شـي
پـه هغـه دم مـې برباد واړه پرهېـز شـي
کـه يـې ورک رانـه د عشـق دسـت اويـز شـي
د غـرور بـب بـه مـې مـات او ربـز مربـز شـي
چاتـه پـېښ مـه شـه پـه عشـق کـې ماتېـده.

❋ ❋ ❋

لاس مـې څـه نيسـې طبيبـه نـه رغېـږم
هـر قـدم د نيسـتۍ خواتـه نـږدې کېـږم
ستا دارو مـې پـه کـار نـه دي نـه جـوړېږم
زه د خپـل زړه پـه مـرض بانـدې پـوهېږم
چـې لـه دې رنځـه مـې نـه شـته رغېـده.

❋ ❋ ❋

خدايه ! کور د غماز وران کړې مخ يې تورکړې
د دوزخ لـه اوره ډک يـې ورتـه ګـور کـړې
پـرې نازلـه لـه اسمانه هسـې اور کـړې
لولپـه يـې پـه دې اور کـې د زړه کـور کـړې
چـې زمـا پـر حـال هـېڅ ونـه رحمېـده.

❋ ❋ ❋

د ځـوانۍ د بـڼ ګـلان مـې شـول خزلـې
د پيـري خـزان پـرې کېښـودې منګـولې

نـــه بـــورا ورتـــه راځـــي او نـــه بلبلـــې
نـه پـرې وایـي اوس خـوږې خـوږې بـدلې
نـــه پـــرې شـــته دي د توتيــــانو چغېـــده.

✵ ✵ ✵

ای دنيـا دا مـې ژونـدون دا مـې انجـام دی
د ساقي پـه لاس کـې تـش د ميـو جـام دی
دا لـه کـومې خـوا پـه مـا راځـي الهـام دی
دا چـې خـوږ دی د نـازو انـا کـلام دی
چـې د خيـال پـه غـوږ زمـا ولګېـده
سـحرګه و د نـرګس لېمـه لامـده
څـاڅکي څـاڅکي يـې لـه سـترګو څڅېـده
مـا وې څـه دي ښـکلی ګلـه ولـې ژاړې
ده وې ژونـدې مـې دی يـوه خوله خندېده.

۷/۷/۱۳۷۰ راديو

اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد

د یونس د یوې معما حل

د دولسمې هجري سدۍ په لومړۍ نیمایي کې د پښتو ژبې یو شاعر و، محمد یونس نومېده، دېوان یې درلود، دده د دېوان یوه خورا نفیسه او طلا کاره خطي نسخه د افغانستان د پایتخت (کابل) د پاچاهۍ ارګ په کتابتون کې خوندي وه، دا نسخه د فیض طلب خان اشنغري[1] په پرمایښت پېښوري خطاط زین الدین[2] په ۱۱۷۶هـ ق کال کښلې وه.[3] د دغې

(۱) د اشنغر د سیمې لوی خان فیض طلب خان محمد زي (د تاریخ احمد شاهي محمود زي) د عبدالصمد خان (۱۱۷۴ هـ ق شهید) درانی احمد شاه (۴۱۹مخ) کې فیض تالاب خان چاپ سویدی، د سمون وړ املایي تېروتنه ده، فیض طلب خان د پلار تر مرګ (۱۱۷۴هـ ق) وروسته، د لوی احمد شاه بابا(رح) (۱۱۲۰- ۱۱۸۲هـ ق) له خوا د اشنغر د خان په توګه ومانه سو، د تیمورشاه سدوزي د پاچاهۍ (۱۱۸۲- ۱۲۰۷ هـ ق) تر وروستیو کلو پورې د اشنغر خاني دده وه، په پښتانه شعرا (۱- ۲۰۲ مخ کې فیض طلب خان توپچي باشي لیکل شوی سهي خبره نه ده، فیض طلب خان توپچي باشي (د پښتني شاعرۍ د دراني عایشې ځوانیمرګ زوی د یونس د دغه دیوان تر امتنساخ شپږ ویشت کاله وروسته (په ۱۲۰۲هـ ق) په کابل کې زېږېدلی دی.

(۲) د دولسمې هجري سدۍ په دوهمه نیمایي کې زین الدین د پېښور له نامتو خطاطانو څخه و، د پېښور د پښتو اکاډمۍ په کتابتون کې د سکندر خان خټک دېوان او د ټونک د پښتنو نوابانو په کتابخانه (اوس د ډهلي په موزیم) کې د ملا علم اپریدي دېوان دده په خط خوندي دی.

[3] د یونس د دیوان دغه نفیسه خطي نسخه اوس د افغانستان په ملي ارشیف کې ساتله کېږي. (و ګ. فهرست نسخ خطي پشتو ارشیف ملی افغانستان ۱۱۱ګڼه ۷۵مخ)

نسخې له مخې څخه د یونس دېوان په ۱۳۵۲ل (۱۹۷۷ع) کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په دولتي چاپخانه کې چاپ شوی دی، خطاط يې نصير هنر پښتون دی، سريزه او حاشيه ښاغلي څېړندوی (سرمحقق) عبدالله خدمتګار بختاني پرې ليکلې ده او دده په قول يې له خپله انده سره د متن ځينې تېروتنې هم سمې کړي او سهې کړې دي[۴] ښاغلی څېړندوی خدمتګار په سريزه کې دا هم ليکلي دي:

((په اصل کې) دعلت د تورو هېڅ مراعات نه دی سوی ناسخ کله ليکلي دي کله نه، مورږ د ليک دغه برخه هم د چاپي نسخې لپاره سمه کړې ده.)) [۵]

د يونس ددغه چاپي دېوان په دولسم مخ کې د شپاړسمې غزلې مقطع داسې چاپ شوې ده:

((چه سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نام که
هغه يوه ګنه يونسه په ابجد ستا))

دا بيت يوه معما ده او له معموله سره سم هېڅ ناسخ حق نه لري چې په معما کې لاس ووهي او د خپل وخت له ليک دود سره يې سمه کړي، خو ما باور نه درلود چې دغه معما به د يونس په چاپي دېوان کې له لاس وهلو خوندي پاته سوې وي،

---

[۴] و ګ. د يونس د دېوان سريزه د ېرشم مخ.
[۵] و ګورئ د يونس د دېوان سريزه يود ېرشم مخ.

ځکه مې نو د یونس د دېوان خطي نسخه وکتله، هلته چې دا بیت د شپاړسم مخ دریېیم بیت دی، ما ولید، چې د چاپي نسخې ((دوه)) ((دوه)) کلمو پرځای په دغه خطي نسخه کې ((دو)) ((دو)) لیکلي دي، زما په خیال د بیت په لومړي نیم بیتي کې د دوهم ((دو)) تحریف د معما حل ته څه کړکېچ هم ورپېښ کړی دی.

د یونس په دېوان کې نورې معماوې هم شته، ددغو معماوو حل ته تر ټولو دمخه د څمکنو میامحمدي صاحبزاده رحمة الله علیه (۱۲۲۰ هـ ق مړ) ځیر سوی او د ځینو معماوو حل ته یې وخت موندلی دی، خو زموږ تر بحث لاندې معما په هغو معماوو کې ده، چې نوموړی میامحمدي صاحبزاده (رح) نه ده حل کړې او د یونس د چاپي دېوان حاشیه لیکونکی ښاغلی څېړندوی خدمتګار د دولسم مخ په پنځمه حاشیه کې ددغې معما د پرانیستلو په باب داسې کښلي دي:

((دا بیت هم د یونس په نامه معما ده(٦) او په دې توګه حلېږي: که یو سل و شپږ پنځوس له دو اویا سره یوځای کړو، نو دوه سوه اته ویشت ترې راوځي، که د ابجد کلمې توری (اب ج د) د ابجد په حساب وګڼو لس ترې جوړېږي، چې دا لس په

---

(٦) د یونس د نامه یوه بله معما تر دغې وړاندې (د چاپي دېوان په لسم مخ کې) تېره سوې ده.

پورتني عدد واچوو دوه سوه اته دېرش کېږي، د یونس د کلمې توری (ی و ن س) د ابجد په حساب یو سل و شپږ ویشت کېږي چې دوه ځلې یې وګڼو نو هماغه دوه سوه اته دېرش تری جوړېږي، یعنې:

۱۵۲+۷۲+۱۰= **۲۳۸** تقسیم (۲)= **۱۲۶**= ((یونس))

زما خیال دادی، چې د ښاغلي څېړندوی خدمتګار د فکر نوکانو د یونس ددغې معما غوټه ښه نه ده سپړلې، دده په حل کې یوه کمزوري او یوه تېروتنه سته، کمزوري یې داده چې د تاریخي مادې د عددونو (**۱۵۲**+۷۲) پر مجموعه (**۲۲۸**) باندې چې یې د ابجد کلمې ابجدي ارزښت یعنې لس زیات کړی دی، د هغه لپاره هېڅ قرینه نه شته او نه ده ښوولې ده، تېروتنه یې داده چې د دوه سوه اتو دېرشو نیمایي یو سل و شپږ ویشت نه کېږي، بلکې یو سل و نولس کېږي یا په بل عبارت د یونس د نامه ابجدي ارزښت، چې یو سل و شپږ ویشت کېږي که دوه چنده کړو، دوه سوه دو پنځوس ځنې جوړېږي، مګر د تاریخي مادې لپاره د ښاغلي څېړندوی خدمتګار تکمیلي عدد دوه سوه اته دېرش دی[7] چې تر دوو سوو دوه پنځوسو څوارلس کمېږي او محتاج الیه عدنه پوره کوي. د یوه پېښوري لیکوال

---

[7] د معما د حل په عملیو کې یو عمل تکمیلي نومېږي، د تکمیلي عمل یو راز دادی چې تاریخي ماده د څو کلمو یا څو عددونو له یوځای کولو څخه لاسته راشي.

ښاغلي قلندرخان مومند هم دغې تېروتنې ته پام شوی او په يوه مقاله کې يې چې د يونس د دېوان شهادت يې عنوان دی د دغې معما د پورتني حل تېروتنه داسې په ګوته کړې ده:

((دا حساب په دې لحاظ ښخي غلط دی، چې د يونس د نامه[۸] عدد چې دوه ځلې وشمارلی شي نو دوه سوه دو پنځوس ترې جوړېږي او چې د شعر دوه سوه اته د برش په دوو ووېشلی شي نو يو سل و نولس کېږي.))[۹] د دې تېروتنې د ښوولو په څنګ کې ښاغلی قلندر خان مومند د معما هغه حل هم وړاندې کوي، چې ده را ايستلی او په خپل خيال يې سهي ګڼلی دی، په دغه باب د نوموړي ليکنه داسې ده:

((په دې شعر[۱۰] کې د يونس د اب (پلار) او جد (نيکه) د نومونو عدد ښيلی شوي دي[۱۱] که د ترتيب په رعايت سل شپږ پنځوس د هغه د پلار نوم دی نو دوه اويا يې د نيکه نوم دی او که د شعر وزن له کبله ترتيب ساقط شوی وي، نو بيا دو اويا يې د پلار او سل شپږ پنځوس يې د نيکه نوم دی...

---

[۸] په اصل کې: نوم

[۹] د دغه اقتباس په وروستۍ جمله کې چې د شعر کلمه راغلې ده، له هغه څخه د قلندرخان مراد د ښاغلي څېړندوی خدمتګار تکميلي عدد دی.

[۱۰] له شعره څخه د قلندر خان مراد زموږ تر بحث لاندې بيت او معما ده.

[۱۱] ښاغلی قلندرخان د خپل فکر په چاره ابجد کلمه پر منځ دوه ځايه کړې ده له ((اب)) څخه يې د پلار او ((جد)) څخه يې د نيکه معنا اخيستې ده، اب او جد دواړې عربي کلمې دي چې د پلار و نيکه معناوې لري.

د شعر مضمون کې ((دوه نام)) هم په دې دلالت کوي، چې يو سل و شپږ پنځوس او دوه اويا دوه نومونه دي، (اوس نو څېړنه په کار ده چې) دا يو سل شپږ پنځوس او دوه اويا د چا نومونه دي؟ هسې خو ددې عددونو ځينې ډېرې نامې جوړېدی شي خو هر کله چې د ديوان په حاشيه دمعمو حل د محمدي په دستخط شوی دی، نو په کار دي، چې ددې عدد اولنی تعلق ((محمدي)) سره فرض کړی شي او په دې لحاظ چې موږ حساب وکړو، نو محمدي جان ټيک يوسل و شپږ پنځوس راووځي او دا هم حسن اتفاق دی، چې د احمد جيو اعداد دوه او يا دې له دې نومونو سره د جان او جيو لاحقي دا څرګندوي چې احمد جيو مشر او محمدي جان کشر دی، نو په دې حساب احمد جيو د يونس نيکه او محمدي جان د هغه د پلار نوم کېدی شي او که د دوه او يا نه مطلب يو سل و ځلوېښت واخيستی شي نو سل شپږ پنځوس نه يوسف او سل و ځلوېښت نه يسع راوتی شي[۱۲] چې د يونس په شان د هغو نبيانو نومونه دي چې قران کريم کې يې ذکر راغلی دی.))

زموږ تر بحث لاندې معما چې ښاغلي قلندرخان پر دوو برخو وېشلې او د يونس شاعر د پلار و نيکه نومونه يې ترې

[۱۲] د پښتو په نومونو کې ((يسع)) ما تراوسه پورې نه دی اورېدلی، ښايي د پېښور په سيمو کې داسې نوم وي. (؟)

زېږولـي دي، ماتـه د بيـا غـور وړ ښـکاري، زه ګومـان کـوم د ((نام)) په کلمه کې چې کومه توريه سته، هغې د ښاغلي قلندر خان فکر له لارې ايستلی او د ((نام)) غير مقصود دي مګر نژدې معنا ته يې متوجه کړی دی، وړاندې تر هغه چې د دغې معما په باب زما حل، د مقالې ګرانو لوستونکو ته وړاندې کړم لازمه بولم د ((نام)) کلمې پر توريه او ايهام وغږېږم ځکه چې زما په حل کې د دغې توري لويه برخه شته:

نام کلمه د عربي ((اسم)) پـه معنـا پـه خـورا جزوي بدلون پـه ډېرو انډو اروپايي ژبو کې باب ده، حتی په جاپاني ژبه کې هم name د نامه معنـا لـري، زمـا پـه خيـال پـه دغـه تـر بحث لانـدې معما کې د نام کلمې دغه معنا غير مقصوده معنا ده.

((نام)) (د ميم په زور) په عربي ژبه کې د ((بيـده سو)) معنـا لري په عربو کې متل دی: نام عصام ساعة الرحيل. يعنې عصا د کوچ په وخت کې بيده شوه [۱۳] عربان خوب تـه نوم وايي، د نوم بله معنا بيده کېدل دي چې ((غشی)) يې هم بولي، نائمه مرګ ته هم ويل کېږي [۱۴] عربان وايي نومت النار يعنې اورمړ شـو، نومـت الابـل: اوښ مړ شـو، نومـت الـريح: بـاد ودرېـدی،

(۱۳) وګ. فوائد الاداب فی الامثال والاقوال السائرة عند العرب او مجمع الامثال (د ابوالفضل ميداني تاليف.

(۱۴) په عربو کې متل دی: النوم اخ الموت (وګ. خزينة الامثال) پـه دغـه متـل کې نوم (خوب) مشبه او قوت (مرګ) مشبه دی.

(نومه) او (نوم) د ګمنام او بې اعتباره سړي معنا لري، نام الثوب: جامه زړه شوه، نامت السوق: د پلاني شي بازار ولوېدی ارزانه شو، څوک يې نه رانيسي د نوم کلمې دغه وروستي معنا ګانې مجازي دي[۱۵].

زما په خيال په دغه تربحث لاندې معما کې د نام کلمې د عربي معنا مجازي اړخ مقصوده ده خو دا معنا يې دومره لرې پرته ده چې د ډېرو ادبي څېړونکو له سترګو يې ځان نهام کړی دی او بې له ډېره تتبعه چاته اسانه په لاس نه ورځي.

د يونس ددغې معما حل زما په خيال داسې دی: تاريخي ماده يوازې په لومړي نيم بيتي کې ده، دوهم نيم بيتی په تاريخي ماده هېڅ اړه نه لري.

د لومړي نيم بيتي سل شپږ پنځوس او دواو يا چې سره يوځای کړو دوه سوه اته ويشت لاسته راځي، (دمرګ، ګمنامی، بې اعتباری، نام قرينه ده، چې په عربي کې مجازا ارزاني، کوته کېدلو (کساد) معناوې لري او دلته د نفی، ايسته کولو، له منځه وړلو او له اعتباره لوېدلو حکم کوي موږ به ددغه حکم (دونام که) په اغېزه د ((دو کلمې يونس

(۱۵) وګ مختر الصحاح، صرائح، منتهی الارب فی لغات العرب، المنجد، لاروس المعجم ۱۳۲مخ القاموس العصری ۷۴۴مخ او نور...

ابجدي ارزښت چې لس دی، له دوو سوو اتوویشتو څخه وباسو دوه سوه اتلس به پاتې شي[۱۲] او د محمد ابجدي ارزښت چې لس دی، لاس ته راسي، د معما د حل صورت به په اعدادو داسې وي:

۱۵۲+۷۲= ۲۲۸- (دو=۱۰) = (**۲۱۸**= **محمد** یونس). په پای کې ددغې معما د حل په باب، د پښتو ادب د ښاغلو څېړونکو نظرونو لار څارم، په درناوي.

---

(۱۲) دغې عملیې ته تخرجه ویله کېږي، د یونس د نامه په دوو نورو معماوو کې هم دتخرجې له عملیې څخه کار اخیستل شوی دی. (وګ. د یونس د چاپي دېوان ۱۰-۱۸۸مخونه.

محمد هوتک او محمد یو شاعر دی که بېل کسان دي؟

سرمحقق زلمی هېوادمل د لیننګراد د ختیځ پوهنې د انستیتیوت په خطي کتابونو کې د فوایدا شریعت د یوې خطي نسخې په پای کې د ((محمد)) په نامه د یوه شاعر یوه غزله موندلې ده.[1] ده دا غزله ((د پښتو ادبي تاریخ خطي منابع)) په رساله کې رانقل کړې او ویلې یې دي، چې ښایي دغه ((محمد)) د ((پټې خزانې)) مولف ((محمد هوتک)) وي چې دغه یوه غزله یې په دې نسخه کې نقل او خوندي شوې ده. هېواد مل دغه غزله له هغې غزلې سره پرتله کړې ده، چې محمد هوتک د پټې خزانې په پای کې د خپل شعر د نمونې په توګه راوړې ده او دې نتیجې ته رسېدلی دی، چې د فوایدا شریعت د قلمي نسخې غزله چې دده د کتاب ((د پنځمې برخې یوولسمه نمره غزله ده، له محمد هوتک څخه پرته د بل شاعر

(۱) زلمی هېوادمل، د پښتو ادبي تاریخ خطي منابع، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبیاتو مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۲، ۱۴۹-۱۲۴مخونه.

نه شي کېدی.))[۲] خو سره له دې هم، ښاغلی هېوادمل چې يو دقيق او ځيرک سرمحقق دی، غواړي چې دغه مساله نوره هم وسپړله شي چې مبادا ده په خپل دغه قضاوت کې اشتباه کړې وي. نو له مانه يې هم وغوښتل چې خپله رايه په دې باب کې څرګنده کړم، چې که دی په خپل قضاوت کې تېروتلی وي خپله سهوه اصلاح کړي. ما د سرمحقق هېوادمل دا غوښتنه ومنله او دا دی هڅه کوم چې که وکولای شم د پرتليزې سبک پوهنې د اصولو په رڼا کې دغه مساله وڅېړم.

سوال:

ايا هغه غزله چې هېوادمل په ليننګراد کې د فوايدا شريعت په خطي نسخه کې موندلې ده د پټې خزانې د مولف محمد هوتک ده که د کوم بل محمد چې لاتراوسه پېژندلی شوی نه دی؟

دې سوال ته د يوتقريبي سم ځواب د موندلو لپاره لومړی د هغه ميتود چوکاټونه راوړم چې دلته يې تطبيقول غواړم.

د ځينو پوهانو په عقيده، د سبک پوهنې ساحه پر نهو برخو باندې په دې ډول وېشله کېږي:

۱- سيمه ييز واحد سبک

[۲] زلمی هېوادمل، د پښتو ادبي تاريخ خطي منابع، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبياتو مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۶ل کال، ۱۴۹-۱۲۴مخونه.

۲- ملي سبک
۳- په يوه دوره کې د يو ملت د سبک شريکې ځانګړتياوې
۴- د يو دريځ، مکتب يا نهضت سبک
۵- د يو ليکوال فردي سبک
۶- د يو ليکوال فردي سبک د ليکوالۍ په يوه خاصه دوره کې.
۷- د يو اثر سبک
۸- د يو اثر د يوې برخې سبک
۹- د يو عصر سبک چې پر ټولو يادشوو هنري پوړيو باندې اغېزه کوي.

ددغه دوو غزلونو په برخه کې د دوو فرضيو د اقامې امکان شته:

لومړۍ فرضيه: دا دوې غزلې به د دوو تنو وي.

دويمه فرضيه: دا دوې غزلې به د يوه شاعر وي.

د دواړو فرضيو د ازمويلو لپاره له عين ميتود نه کار اخيستلای شو. زموږ لومړۍ هڅه به دا وي چې په پاسنيو نه ګونو ساحو کې هغه چوکاټ پيدا کړو، چې دغه دوې غزلې د قرينې، منطق او کميت له مخې په کې واچولای شو. پاتې دې نه وي، چې د يوې علمي فرضيې د سموالي او نا سموالي د ثابتولو لپاره د data کميت ډېر اهميت لري.

یعنې هر څومره چې data زیات وي، همغومره د څېړنې نتیجه ډاډمنه وي. خو له بده مرغه data ډېر کم دی، یعنې صرف له دوو لنډو غزلونو څخه د سبکي عناصرو او ددغو عناصرو د جوړښت د کلیت پشانتیا او بېلوالی په یقیني توګه نه شو معلومولای.

خو موږ به خپله هڅه ونه سپموو.

او س خپله data رانقلوو: د محمد هوتک غزل:

ساقي، پاځه، د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه نا ارامه یم، ارام را
بې له میو د سهار ننداري څه کړم؟
پسرلی شو، د خوښۍ ښه پیغام را
دنیا پاته ده، ښادي مو یو ګړی ده
یو ګړی مې خوښ که، مې کړی انعام را
د بېلتون په تاریکو کې مې زړه شین شو
رڼا لمر د جام د میو په ظلام را
ناکامیو د دنیا مې کام را تریخ کا
چې مې خوږ کا کام، ترخه و مانا کام را
نه نشاط شته، نه مستي شته، نه رندي شته
چې سم رند هغه او به علی الدوام را

پـه اوبـو مـې سـوې زړګـی لـږ څـه راتـود کـه
محمـــد تـــه د اوربډک یـــو هســـې جـــام را.

د محمد غزل:

نـه کـړې پـه هېچـا بانـدې صـرفه هجرانـه، تـه
یـار دې لـه مـا بېـل کـړ مـا پـه دوه سترګو کاتـه
دا ترابـه مـا نـه ول چـې بـه یـار لـه مـا جـدا کـا
ځکـه مـې پـه ځیـر د یـار و مـخ وتـه کاتـه
مـه وایـه خنـدان ګـل دې بېـل کـړی لـه بوسـتانه
ولاړه پـــه ارمـــان بلبـــل لـــه ګلـــو الواتـــه
تـور بانـه دې غشـي نـاوکي کـړه مـا پـه وژنـې
ولـې صـرفه نـه کـړې، تـر زړګـي مـې وخاتـه
نجونـه زلمـي واړه تـورو خـاورو لـره درومـې
تـــور اوبـــل و ځښـــې و لحـــد تـــه پربواتـــه
ولاړه د ... کـــــــړه ولاړه نـــــــه ســـــــتنېږې
یـار یـې ځنـې بېـل کـړئ محمـد یـې وناتـه

اوس، راشئ وګورو چې خپله data په کومو چوکاټونو کې ازمویلای شو:

۱- سیمه ییز واحد سبک: زموږ data په دې چوکاټ کې څېړل کېدی شي.
۲- ملي سبک: په دې چوکاټ کې څېړل کېدی نه شي.
۳- په یوه دوره کې د یو ملت د سبک شریک خصوصیتونه: په دې چوکاټ کې هم څېړل کېدی نه شي.
۴- د یو دریځ، مکتب، یا نهضت سبک: په دې چوکاټ کې هم نه شي څېړل کېدی.
۵- د یو لیکوال فردي سبک: په دې چوکاټ کې څېړل کېدی شي.
۶- د یو لیکوال فردي سبک د لیکوالۍ په یوه خاصه دوره کې: په دې چوکاټ کې نه شي څېړل کېدی.
۷- د یو اثر سبک: په دې چوکاټ کې هره غزله لومړی جلا څېړل کېدلای او بیا دواړه سره پرتله کېدی شي.
۸- د یو اثر د یوې برخې سبک: په دې چوکاټ کې نه شي څېړل کېدی.
۹- د یو عصر سبک چې پر ټولو یاد شوو هنري مرحلو باندې اغېزه کوي. په دې چوکاټ کې هم څېړل کېدی نه شي.

لومړی:

د سیمه ییز واحد سبک په چوکاټ کې.

دوا ړه غزلې د ژبنيز جوړښت له مخې په لهجوي لحاظ په دې لاندينيو پوړيو کې تحليل او پرتله کوو:

۱- فونو لوژيک جوړښت.

۲- لگزيک جوړښت

۳- مورفولوژيک جوړښت

۴- سنيتا کتيک جوړښت

موږ پوهېږو، چې د محمد هوتک لهجه د کندهار داده، چې په خپله د پټې خزانې د نثر متن يې ثابتوي.

الف- فونولوژيکه پرتله:

د پښتو په گرافيمي سيستم کې د دې ژبې ټولې فونتيکې ځانگړتياوې نه شي منعکسېدی. په غزله کې، سره له دې هم، د پټې خزانې د قلمي نسخې د ليک دود له مخې يوازې يوه کندهاري ځانگړنه موندلای شو:

((پسرل سو، زړه شين سو، نه نشاط سته، نه مستي سته، نه رندی سته، چې سم رند.))

دکندهار په لهجه کې د ((سول)) د مادي ټول مشتقات په (س) ويل کېږي او دغه فونيم په همدې کلمه کې د نورو لهجو له (ش) سره تقابل لري:

کندهار	نورې لهجې
سوم	شوم

سوو	شوو
سوی	شوی
سواست	شوئ
سو	شو
سول	شول

خو د محمد په غزله کې د کندهار د لهجې د فونیمیک جوړښت بېلګې نه شته.

ب- لګزیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې د کندهار د لهجې خاص لګزیکي عناصر نه لیدل کېږي. خو د محمد د غزلې د دویم بیت په لومړۍ مصرع کې د ((ترا)) کلمه او د ((مانه ول)) جمله چې د نورو لهجو له ((ما نه ویل)) سره تقابل لري، د کندهار د لهجې څرګندې لګزیکې بېلګې دي. همدغسې د محمد دغزلې په مقطع کې چې وایي:

یار یې ځنې بېل کړئ محمد یې وناته

د کندهار د لهجې دوې نورې بېلګې شته دي: ((کړئ)) او ((ناته)).

په کندهار کې د ((کړئ- کی)) شکل (چې مورفولوژیک خصلت هم دی) د واحد غایب د صیغې لپاره د نورو لهجو له

((کړ- که)) سره تقابل لري او ((ناته)) د ((نتل)) له مادې څخه ما په خپله په نورو لهجو کې نه دی اوربدلی او زما له پوهې سره سم دغه شکل هم د کندهار د لهجې ممیزه ګڼل کېدی شي.

ج- مورفولوژیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې د ((کا)) او ((را)) شکلونه د ((کړ)) او ((راکړه-راکه)) په ځای؛ ((پاته ده)) د ((پاتې ده))؛ ((دبېلتون په تاریکو کې)) د ((بېلتانه په تاریکیو کې)) په ځای ((کاته، الواته، وخاته، پربواته، وناته)) د ((کوت، الوت، وخوت، پربووت، وکوت (چې مانه دی اوربدلی) په ځای او ((وما ناکام را)) د ((ما ناکام ته راکه)) په ځای ټول د کندهار د لهجې مورفولوژیک ممیزات څرګندوي. په دې غزله کې ((کا)) او ((کړ)) دواړه راغلي دي. په همدې توګه ((نجونه زلمي واړه)) باید د نورو لهجو په شان ((نجونې زلمي واړه)) وي.

نو د مورفولوژیک جوړښت له مخې د محمد شعر د کندهار د لهجې خورا زیات ممیزات لري.

د- سنتاکتیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې ((یو ګړی دی)) د ((یوه ګړۍ ده)) په ځای؛ او بله پلا ((یو ګړی)) د ((یوه ګړۍ)) په ځای؛ ((رڼا لمر)) د روڼ لمر)) په ځای، ((ناکامیو ددنیا)) د ((دنیا

دناکامیو)) په ځای (چې په پټه خزانه کې ډېر زیات راغلی دی) کارونې د کندهار د لهجې او د محمد هوتک د سبک له ممیزاتو څخه دي.

د محمد په غزله کې ((په دوه سترګو)) د ((په دوو سترګو)) په ځای؛ ((د یار ومخ وته)) د ((د یار مخ ته) په ځای ((یار له ما جدا کا)) د ((یار له مانه (څخه شکه))) په ځای او ((ولحد ته)) د ((لحد ته)) په ځای کارونې د کندهار د لهجې د عباراتو د جوړونې ممیزې دي.

له دې پرتلې څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې: د محمد په غزله کې د کندهار د لهجې فونولوژیک عنصر نه شته، مګر د لګزیک، مورفولوژیک او سنتاکتیک جوړښتونو او عناصرو له مخې د سیمه ییز واحد سبک دومره کافي ځانګړنې لري چې په پوره یقین سره ووایو: محمد د محمد هوتک په شان کندهاری لهجه لرله او نو ځکه کندهاری دی.

دویم: د فردي سبک په چوکاټ کې

الف- شکلي جوړښت: په متعارفه معنا دواړه ټوټې غزلې دي. د محمد هوتک غزله ((۷)) بیته او د محمد دا ((۶)) لري او وزن له مخې د عبدالحمید مومند د هغې غزلې غبرګون دی چې داسې شروع کېږي:

الهي د محبت سوز و ګداز را

په دې اورکې د سهي سمندر ساز را

چې د فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن عروضي وزن لري. خو د محمد غزله بېل وزن او بېله قافيه لري او د مفتعن مفتعن مفتعن فع په عروضي وزن که ده.

د محمد هوتک د غزلې د مطلع لومړۍ مصرع او د مقطع وروستۍ مصرع د ((جام)) شايګانه قافيه او د محمد د غزلې مطلع او دويم بيت د ((کاته)) شايګانه قافيه لري. د محمد هوتک د غزلې د دويم بيت دويمه مصرع، يعنې ((پسرلی سو د خوښۍ ښه پيغام را)) د وزن سکته ګي لري او بايد داسې ولوستله شي: پسرلی سو د خوښيه ښه پيغام را)). د محمد د غزلې د پنځم بيت دويمه مصرع، يعنې:

((تور اوربل و ځنې و لحد ته پرېواته)) ګرامري نيمګړتياوې لري: لومړی دا چې ((تور اوربل و ځنې)) بايد ((تور اوربل او ځنې)) ولوستل شي او دويم دا ((پرېواته)) فعل دوه فاعله: ((تور اوربل او ځنې)) لري، خو فعل مفرد دی او د عدد له نظره د جملې د دې دوو توکونو ترمنځ مطابقت نه شته. د ګرامري جوړښت په لحاظ بايد دغه مصرع په دې ډول وي: ((تور اوربل او ځنې و لحد ته پرېوتل)).

نو د شکلي جوړښت په لحاظ دواړه شعرونه نیمګړتیاوې لري، په تېره بیا په دواړو غزلو کې د شایګانه څخه د ځان ژغورلو پروا نه ده ساتل شوې.

ب- محتوایي جوړښت: دواړه غزلې لریک خصلت لري؛ خو د دواړو اصلي تیمونه سره توپیر لري. د محمد هوتک په شعر کې، شاعر ساقي ته خطاب کوي او شراب ترې غواړي او ډېر شراب غواړي او مدام یې غواړي او شراب ځکه غواړي چې شاعر د ساقي له غمه غمجن دی، نو په پسرلي کې هم له ښادۍ نه برخه نه لري. د بېلتانه په تاریکو کې یې زړه شین دی. په دنیا کې ناکامه دی، نشاط، مستي او رندي نه لري او دنیا هم بې بقا ده. په شعر کې د عرفاني روحیې سوز او صمیمیت منعکس شوی دی. د غم او ښادۍ د تضاد موضوع د شعر محتوا ته فلسفي رنګ او د دنیا بې بقاتوب ورته دینې، عرفاني پرداز ورکوي، دغه ټوټه که څه هم غزله ده او په غزلو کې عرفاً د موضوع وحدت، چې شراب غوښتل او ددغې غوښتنې دلایل دي، په ډېره ښه وجه ساتل شوي دي او شعر ته یې منطقي- عاطفي قوت ورکړی دی.

خو محمد په خپل شعر کې ((هجران)) ته خطاب کوي او سر ترپایه دغې موضوع ته انکشاف ورکوي. دغه ټوټه په حقیقت کې ((مرثیه)) ده، ځکه د شاعر محبوبا د اسې تللې ده، چې بیا

نه راستنېږي: تور اوربل او څنې يې په لحد کې پرېوتې دي. په دغه شعر کې ((هجران)) د ((مرګ)) سمبول دی. شاعر هم د خپلې محبوبې په مرګ کې غمجن دی او هم په خپله خپل ځان ته تسل ورکوي. په دې شعر کې هم عرفاني روحيه منعکسه ده او دا چې وايي نجونې او زلمي واړه تورو خاورو لره درومي د خپل ځان د تسل لپاره منطقي استدلال کوي او د محمد هوتک په شان خپل شعر ته منطقي - عاطفي قوت ورکوي. په دې شعر کې هم د موضوع وحدت او تماميت ساتل شوی دی. نو دواړه شعرونه په سبکي لحاظ عمومي پشانتياوې لري او دا فرضيه قوي کوي، چې دواړه شعرونه به د يوه سړي وي.

دريېم هنري جوړښت:

په دې برخه کې بايد ددغو دواړو غزلو د خيال صورتونو (يعنې ايماژونو) چې تشبيهاتو، استعاراتو، کناياتو، اساطيرو سمبولونو او تشخيصاتو (يعنې د بېځايه شيانو ذيروح انګارلو) شرحه او پرتله وشي.

د محمد هوتک په شعر کې طباق، تجنيس او استعارې، مګر ډېر لږ راغلي دي، يعنې ايماژونه په کې کم دي، خو د شعر ژبه، وزن، د الفاظو انتخاب او رواني په دې حد کې دي، چې دغه ټوټه ما ته سهل محتنع غوندې برېښي او په نسبي صورت يو ښه مکمل شعر دی.

خو د محمد غزل ایماژونه ډېر لري. سمبول لري، تشخیص لري، د اشعات صفت په کې شته او په عمومي توګه د محمد هوتک تر شعر هنري بډاليتوب لري، مګر د محمد هوتک د شعر په شان رواني نه لري. زه د اختصار د رعایت په خاطر له تفصیل نه تېرېږم.

نتیجه:

۱- محمد هوتک او محمد د یوه سیمه ییز سبک پیروان، یعنې دواړه د خپلو شعرونو د فونولوژیک، مورفولوژیک، سنیتاکتیک او لګزیک جوړښتونو په لحاظ ښېخي مشارکت لري. نو دواړه د یوې سمیې، یعنې د کندهار دي.

۲- دواړه د غزلو په ویلو کې پوره مهارت لري او دواړو د شعر په دې ډول کې د موضوع تمامیت او کلیت سالتی دی.

۳- دواړه په خپلو شعرونو کې په قافیو کې ((شایګان)) لري، یعنې په دې برخه کې بې پروا دي.

۴- د دواړو د غزلو په محتوا کې په فکري، عاطفي لحاظ یو ډول طرز لیدل کېږي.

دغه مشترک وجوهات دې فرضیې ته قوت ورکوي، چې ګوندې دغه دواړه غزلې د یوه شاعر وي. یعنې دواړه د محمد هوتک د قریحې محصولات دي.

ددې فرضیې قوت عجالتاً په سلو کې اتیا و ته رسېږي، شل په سلو کې نور هغه وخت اثباتېدی یا زموږ دغه فرضیه بالکل نفې کېدی شي، چې د محمد هوتک او د محمد نور منظوم یا منثور اثار هم پیدا شي او زموږ د کمیت د څېړنې لپاره دومره کافي شي، چې د غوڅ قضاوت علمي امکان میسر شي.

د مامورینو کارته

کابل

سخنی چند پیرامون ماخذ شناسی پټه خزانه

پټه خزانه تذکرة الشعرای قدیم زبان پښتو است، که نمونه های کلام پنجاه ویک شاعر زبان پښتو با احوال مختصر انها درین تذکره یافت میشود.

تذکرة الشعرای پټه خزانه بین سالهای ۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ ق به امر پادشاه فرهنگدوست و شاعر دودمان هوتکی شاه حسین هوتک در کندهار تالیف شده است.

مولف این گنجینه پر بهایی ادبیات پښتو محمد هوتک نام دارد، که منشی ادبی، دربار بود(۱) درباره محمد هوتک بایست یاد اور شد که وی پس از سقوط قصر نارنج از کندهار به مناطق هوتک نشین رو اورده، و در دامنه های کوه مشهور (سورغر) در منطقه سیوری از توابع کلات مسکن گزیده است. کاریزی و دیهی را اباد ساخته است، که ازین ده هنور هم بنام (مموکلی)) موجود بوده، و کاریز ده نیز بنام مموکاریز مورد استفاده باشنده گان ان دیار است.

مطالعه و ارزیابی دقیق و بیطرفانه پټه خزانه از نظر میتود های معاصر و پیشرفته، سبک شناسی ادبیاتشناسی نشان

میدهد که این اثر کتابیست طبیعی، و بنا بر ضرورت فرهنگی ان روز کار تالیف شده است. پته خزانه را بمعیار های امروزی سبک شناسی و ادبیات شناختی پوهاند داکتر محمد رحیم بر رسی نموده و نتایج بررسی های استاد الهام حاکی از اصالت متن پته خزانه از نظر سبک شناسی تواند بود ، پژوهش نموده استاد الهام مارا باورمند مسیازد ، که متن پته خزانه از لحاظ سبک شناسی به هر گونه پرسشهایی نقادان جواب داده میتواند در پهلوی میتودهای نوین سبک شناسی میتوان پته خزانه را به شیوه های عنعنوي پژوهشهای شرقی نیز مورد ارزشیابی قرار داد.

مطالعه عمیق و بغیر ضانه این اثر و زین اشکار میسازد ، که مولف دانشمند ان از عنعنه های تذکره نگاری مشرق زمین باخبر بود ، و ازین سنت ها سود وافر برده است. نشاندهی تعقیب همه عنعنه های شیوه های تذکره نگاری مشرق زمین در پته خزانه کاریست سود مند و قابل ارج، اما من درین مختصر تنها بر شیوه کار برد او استفاده از ماخذ درین کتاب سخن خواهم گفت. نشان دادن راویان و ماخذ یک روشن پسندیده در سبک تذکره نگاری است که شماری از دست اندر کاران این رشته کتاب نویسی از دیرینه زمانی به تعقیب ان پرداخته اند.

محمد هوتک صاحب پټه خزانه نیز ازین رسم پیروی کرده، مطالب تذکره اش را با باستناد ماخذ تحریری ضبط نموده و هم به پیروی از پیشینیان بخشی از مطالب را باستناد گفته های راویان شینده و درج کتاب کرده است.

در ماخذ تحریری پټه خزانه شماری از کتب یاد شده در کتاب اکنون موجود است. و بدسترس پژوهشگر ان قرار دارد.

امابرخی از این کتب تا هنور کشف نه شده و یا هم دور از امکان نیست که محوه گردیده باشند، زمانی مغرضین چنین میگفتند که چرا بخشی از ماخذ پټه خزانه بدسترس نیست، در پاسخ باعتراض های چنین اشخاص استاد بزرگوار پوهاند عبدالحی با استناد کتب معتبر تذکره اشکار ساخت که تذکره پټه خزانه یگانه تذکره یی نیست که برخی از ماخذ ان بدسترس ما قرار ندارد، بلکه ده ها کتاب تذکره رامیتوان سراغ کرد که شماری از ماخذ موجود نیست و یا اینکه تا هنوز کشف نه شده است. شادروان استاد حبیبی در مقدمه طبع سوم پټه خزانه و نگارنده در اثر (د محمد هوتک ژوند او مزار) چنین کتب را نشان داده ایم. و در اینجا به تکرار ان ضرورتی حس نمیکنم. نکته دیگری راکه بایست در اینجا افزود اینست که در اثار مربوطه به فرهنگ پښتو زبانان نیز

میتوان اثاری را در یافت که اثار یاد شده در ان وهم شماری از ماخذ ان تاهنوز کشف نگردیده. بگو نه مثال:

علی محمد مخلص شینواری در حالنامه بایزید روشان از کتبی چون مقصود الطالبین خلفیه مودود، ترین، مراة المحققین ارزانی روښانی، مراه العارفین (نام کتاب درنسخه دستنویس و گستتنر شده حالنامه در جای دیگر سراج العارفین درج است) ابابکر قندهاری و دیوان خواجه محمد اقتباساتی نموده (۵) اما کتب یاد شده تا هنوز بدسترس نیست و دانشمند گرامی قلندر مومند نیز این کتب را از اثار مفقود قلمداد نموده اند (۶) نسخه دستنویس حالنامه نیز چون پټه خزانه واحد است. همه پژوهشگران به شمول دانشمند قلندر مومند ازوجود چنین کتب مفقود انکار نمیکنند و قول علی محمد مخلص را در زمینه معتبر میپندارد و بان اعتماد می نمایند درین اواخر کتابی را در یافت نمودم. که در سال ۱۹۸۸ع در پشاور اقبال چاپ یافته است. و من دوسال بعد از چاپ ان، کتاب را مطالعه کردم. مولف ان شخصی دانشمندی و از فرهنگیان نامور پشتونخوا ست. درین کتاب قطور ۳۷۳ صفحه یی پیرامون تذکرة الشعرای با ارزش و پربهای ادبیات پښتو پټه خزانه سخنها گفته شده، نا سزایی را به ادرس بعضی از رجل علم و فرهنگ ما حوالت نموده اند.

پس از خوانش این کتاب دریافتم که سخنی و گپی درین کتاب نیامده که انرا مستدل، علمی و موافق به موازین امروزی دانش ادبیات شناسی رد نتوان کرد. در برابر هر سوال نقاد دانشمند میتوان ده ها سند پیش کرد، و در جواب ان کتابها نوشت. اما درد و افسوس که مولف دانشمند همان کتاب و قتش را بی جا صرف بحث بر مسایلی نموده است، که در پژوهشهای ادبیات شناسی نمیتوان بان ارزشی قایل شد. او یک پرابلمی دیگری را در ادبیات شناسی زبان پښتو ایجاد نمود، وچندان از پژوهشگران را مصروف حل رفع پرابلم ایجاد شده خود کرده است.

ای کاش استاد موصوف عوض این اثر کم ارزش به تالیف تاریخ جامع ادبیات پښتو مې پرداخت، که یکی از ضروریات مبرم فرهنگی ماست و پښتوزبانان در افغانستان، پښتونخوا، بلوچستان، پاکستان، هندوستان و همینگونه حلقات استشراق بان سخت نیاز دارند.

به هر صورت استاد موصوف کاری را انجام داده و نشر کرده، من نیز غرض رفع چنین اشتباهات خودرا مکلف میدانم که بپاسخ بپردازم و کتابیرا در جواب کتابش تالیف نمایم، این کار را من به استعانت ایزد متعال شروع کرده ایم. ولی در

این مقاله به ارتباط بحث بر ماخذ پته خزانه در کتاب یاد شده میپردازم و بحث کوتا و اجمالی ایرا به پیش میبرم.

در صفحات **۱۷۵-۲۱۴** کتاب بحثی بر ماخذ پته خزانه صورت گرفته و من فرو گذاشت های این بحث را حسب ذیل بر میشماریم:

۱- نوسینده دانشمند در اغاز این سخنهای این بحث دچار اشتباهات پرنسیپی گردیده است. زیرا ایشان اثر تالیف شده، در اخرین دهه نیمه اول قرن دوازدهم هجری را با معیار های امروز ین تالیف یکسان ارزیابی نموده اند. و نقدی را که یک نقاد با بییست بر اثر یک پژوهشگر ادبی امروزی انجام دهد وی چنین معیارها و موازین را در یک اثر تالیف شده در قرن دوازده جستجو نموده است.

به گونه مثال ایشان گفته اند محمد هوتک در نقل فلان مطلب از فلان راوی در کتابش نشان نه داده است که سخنان راوی در کجا ختم شده است؟

بایست خدمت استاد بزرگوار عرض کرد که در گذشته ها چنین رسمی وجود نداشت و نشان دادن شروع و ختم نقل قول ها از شیوه های امروزی پژوهش است، اگر محمد هوتک خلاف رسم اسلاف چنین کار رامی نمود و به نشان دادن (تم کلامه) و یا علامات دیگر اغاز و انجام نقل قولهای راویان و

یا ماخذ تحریری را نشان میداد ، مهمترین اعتراض دانشمند محترم کتاب نویس شاید همین میبود ، که نشان دادن و تفکیک بیانات و مطالب در تحقیق روشن تازه و نو است و در قرن دوازده کجا مروج بود ؟

در باره بایست اضافه کرد که در تذکره های کهن پارسی تذکره نگاران به کثرت از قول راوی و یا ماخذ تحریری نقل قول کرده اند ، بدون اینکه بگوید قول فلان کتاب درینجا ختم شد به گونه مثال:

در کهنترین تذکره تا حال مکشوف ادبیات پارسی لباب الالباب محمد عوفی در شرح حال شرف الدین حسام در بخشی از بحث چنین امده: ((از بزرگی شنیدم که در ان وقت که به سفر قبله رفته بود ، چون به ری برسید ، چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود ، حسام الدین بزیارت او رغبت کرد ، و به نزدیک او شد و عمر نوقانی...)) (۷) این بحث چنین ادامه میباید و محمد عوفی هیچ جانشان نمیدهد که شنیده گی ام از بزرگی تا اینجا و انجا است.

با ارتباط همین نقل قول تذکره الشعرای لباب الاباب بایست تذکر داد ، که نقل از راویان و شنیده گی تذکر نگاران در بسی مواردو درج کتب تذکره شده اند. و تذکره نگاران اکثر راویان خود را نیز نشان نداده اند ، محمد هوتک در پته

خزانه چنین رسمی را پیروی کرده است، شماری از روایان خود را نام گرفته است، در بعضی جاها برسم پیشنیان از ذکر نام راوی یا کسی که قولی شنیده است، صرف نظر نموده، و ما نمیتوان محمد هوتک را گناهنکار ثابت ساخت که چرا در بعضی موارد اسم راوی را نیاورده است.

۲- کتاب نویس فاضل گفته است که محمد هوتک در نوشتن شرح حال برخی از شعراء ما خذش را نشان داده ولی نه گفته که شعر همان شاعر را از کدام منبع اخذ کرده، با خوانش چنین مطلب خنده اور بابیست سکوت اختیار کرد، ولی من خدمت استاد عرض میکنم که اگر شخصی با کتب قدیم وروش تحقیق در چنین کتابها اشنایی داشته باشد، هرگز چنین سوالی را مطرح نمیسازد.

زیرا پژوهشگران ابتدایی نیز می فهمند که تذکره نگاران قدیم اگر در یک مورد ماخذ رانشان داده باشد معنی ان اینست که گویا تمام مطالب در مورد همین شخص یا موضوع را از همان کتاب گرفته است. محمد هوتک تذکره نگار بصیری بود، وی اگر شرح حال یک شخص را از یک منبع و کلامش را از منبع دیگر گرفته در هر دو مواردو ماخذش را نشان داده، چون در بخش احوال سلطان بهلول لودهی(رح) احوال این مرد سیاست و فرهنگ را از مخزن افغانی نعمت الله

هروی و رباعی ناب ویرا از بیاض محمد رسول کلاتوال اخذ کرده (۸). اگر شخصی پته خزانه را بیطرفانه مورد ارزشیابی قرار دهد و دقیق انرا مطالعه فرماید چنین سوالی در ذهنش خطور نخواهد کرد.

۳- دانشمند گرامی در همین بحث کتاب خود نوشته است که سنوات تولد و وفات شماری از سخنوران درج تذکره نسیت. من بار دیگر به نهایت احترام خدمت ان بزرگوار عرض میکنم، اگر ما یان تذکره های قدیم مشرق زمین را ورق بزنیم سنوات تولد و وفات اکثر شعرا در ان یافت نمیشود. اکنون که من این مقاله رامینویسم. بیش از ده دوازده تذکره بدسترسم قرار دارد. از مطالعه همه ان بر می اید که در ضبط سنوات تولد و مرگ شعراء تذکر نگاران بیشتر پابند نیستند و سنوات تولد و مرگ اکثر شعرا درج این تذکره ها نیست. برسبیل مثال در لباب الباب عوفی شرح حال شعراء چنین رسمی راتعقیب نه کرده، بلکه زمان زنده گی برخی از شعرا باساس زمانه های خسروان و امران محلی درج نموده است.

تذکره سرور تالیف نواب اعظم الدوله میرمحمد محمد خان سرور از ضخیمترین تذکرة الشعرای ریخته گویان است. تا جائیکه من برین تذکره مرور کردم ام سنوات تولد و مرگ بیشتر از اکثریت شعرای ذکر شده در تذکره درج نه شده است.

بارتباط همین موضوع بابیست افزود که نقادگرانقدر در برخی از انتقادات خود نبشته است که شماری از شاعران تذکره معاصرین شاعر و دوستان وی بودند ، مگر تاریخ تولد شانرا نه نوشته است؟ در برابر این سوال دانشمند گرامی عرض خواهم کرد ، که درج نه کردن سنه تولد دوستان تذکره نگار از اعتبار و اهمیت تذکره نمیکاهد ، بلکه ارزش پژوهشی انرا متضرر خواهد ساخت. من در تذکره های زبان پارسی، اردو و پشتو صدها مورد را نشان داده میتوانم که تذکره نگار سنوات تولد و مرگ دوستان خود را درج نه کرده است.

بطور مثال بهگونداس هندی در سفینه هندی احوال نواب محبت خان را در کرده، و بهگونداس بانواب محبت خان روابط دوستی داشت. اما سنه تولد نواب را در تذکره اش نه اورده در باره سخنان بهگونداس چنان است: ((... چندروز مجلس مشاعره در خانه خود ترتیب میدادند ، بسیار خلیق، پسندیده مزاج عالی منش، شیرین گفتار اند. با مولف ربط دوستی دارند...)) (۹).

اگر تذکره های کهن را یکسو بگذاریم، و در دوره معاصر تذکره نگاری زبان پښتو را مورد ارزیابی و نقد قرار دهیم، خواهیم دید که با وجود انکشاف شیوه های پژوهشی نوین در

حلقات فرهنگی مان تذکره نگاران سال وفات و پیدایش شماری از شعراء را درج نه کرده اند. درین مورد نیز میتوان ده ها مثال پیش نمود ، مگر من درین بخش نیز دو سه مثال میاوریم:

د کسی گلان تذکره ماند گاریست از مرحوم حافظ خان محمد کاکړ، در تذکره دکسی گلان در پهلوی شعرا و سخنوران قدیم بیشترینه شاعران معرفی شده ان از معاصر ان حافظ است، حافظ سنوات دقیق تولد اکثر شعراء را درج تذکره اش نه کرده، و در بعضی موارد حتی هیچ ذکری از سنه و تاریخ و سن شاعر دیده نمیشود (۱۰).

اخونزاده فرمان مسافر تذکره پربهایی را بنام (د پښتو ادب ځلنده ستوري) نگاشته اند در فهرست مطالب این تذکره همراه با سمای شریف فضل حق شیدا ، محمد اشرف ځلمی و ولی محمد خان طوفان کلمه مرحوم اضافه شده، ولی در متن تاریخ مرگ یکی از انها به چشم نمیخورد(۱۱).

۴- (کتابنویس محترم در همین بخش در قسمتی از گفته هایی خود دچار سرا سیمگی و تضاد در گفتارهای پیشین و نوین خود شده است. در بخشی ازین بحث گفته اند که غزلیات ضبط شده خوشال خان خټک در پټه خزانه با ضبط های دیگر

همان غزلها دگر گونیهایی لفظی دارد، و یک بیت غزل ان کمتر در کتاب ضبط شده است.

من درینمورد نیز باعرض پوزش یاد اور میشوم، اگر کسی اگاهی نهایت ابتدایی ازدانش متن شناسی داشته باشد، در ضبط های متون را انگشت نخواهد گذاشت. زیرا اگر ماده ها نسخه یک متن واحد را از نظر بگذرانیم خواهیم دید که جز از موارد استثنایی همه یی از نسخه ها طابق النقل بالنقل یک دیگر نیستید، بل تحریفات تصحیحات، فرو گذاشتها، حذف و اضافه، سقطات و کمبوتات در نسخه های مختلف همان متن واحد دیده میشود، و زمانیکه تذکره نگار ضمن اوردن شرح احوال یک شاعر نمونه کلام اورا درج تذکره اش میکند حتماً از یک نسخه استفاده میکند و ضبط های همین نسخه لا بد بانسخه های دیگر تفاوتهای دارد. اگر چنین تفاوتها در ضبط تذکره ها دیده شود، باعث کاهش اعتبار تذکره نمیگردد، و نباید دست اندر کاران نقد ادبی برین موضوع خورده گیری کنند. پژوهشگران متن شناس در تصحیح و تحقیق متون در اکثر موارد از ضبط های تذکره بحیث و اریانت استفاده می برند.

من به نقاد محترم عرض میکنم که اگر ایشان تنها منتخب چمن بی عدیل و گلشن بی تمثیل (دستنوس اکادیمی پشتوی

پشاور) را از نظر بگذرانند ، منتخبات درج شده در ان مجموعه را با دو اوین همان شعراء مقابله فرمایند ، خواهد دید که تا چه اندازه دگر گونیها در ضبط گلشن و ضبط های دیگر همان متون دیده میشود ، موجودیت چنین تفاوتها و تغییرات لفظی در ضبطهای چمن بی عدیل و متون مشابه دیگر از اعتبار این مجموعه کاسته نمیتواند.

برهمین بخش این اثر گپهایی زیادی گفته شده میتواند ، مگر من درین مختصر همین یاد کرد های کوتاه رابسنده می بینیم، اگر یاری خداوند بزرگ همرا هم باشد ، در تالیف دیگر خود که در جواب کتاب استاد قلندر است حرف حرف این بخش را مستند پاسخ ارایه خواهم کرد.

در اخیر باید یاد اور شد که پټه خزانه از نگاه ماخذ شناسی کدام خلای علمی ندارد ، و برابر به سنت های تذکره نگاری خاور زمین از ماخذ تحریری و همینگونه روایات شفاهی سود برده که شیوه استفاده و کاربرد ازین ماخذ با نورمهای تذکره نگاری همگونی عام و تام دارد ، و ما این تذکره را از نگاه ماخذ شناسی در تناسب باتذکره های دیگر پیشین و پسین پټه خزانه در سطح عالی ازریابی کرده میتوانیم.

ماخذ

۱- هوتک، محمد، پټه خزانه، به کوشش پوهاند عبدالحی حبیبی، وزارت تعلیم و تربیه، چاپ تهران ۱۳۳۹هـ ق، ص ۱۰۸.

۲- الهام، پوهاند محمد رحیم، د پټې خزانې پر سبک باندې یو خوځنده نظر، د امیر کروړ یاد، د زلمي هېواد مل په زیار پښتو ټولنه، کابل، د ښوونې او روزنې مطبعه، ۱۳۴۲هـ ش، ۳۵۴-۳۸۹ مخونه.

۳- حبیبي، پوهاند عبدالحی، پټه خزانه (مقدمه)، طبع سوم، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴هـ ش.

۴- رفیع، حبیب الله د پښتو پخوانی تذکرې (مقدمه)، تاریخ ټولنه، کابل، دولتی مطبعه، ۱۳۵۰هـ ش، ب مخ.

۵- هېوادمل، زلمی، د محمد هوتک ژوند او مزار، د بایزید روښان پوهنتون، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، ۱۳۲۲هـ ش، ۲۲- ۲۳ مخونه.

۶- مخلص، علي محمد، حالنامه بایزد روشان، به کوشش نورالله اولسپال، اکادیمی علوم افغانستان، ۱۳۲۴هـ ش.

۷- مومند ، قلندر، د خیرالبیان تنقیدي مطالعه، چاپ ځی، پېښور، ۱۹۸۸ع، ص ۱۲۴.
۸- محمد عوفی، لباب الالباب، به کوشش سعید نفیسی، تهران، چاپ اتحاد ، ۱۳۳۵ هـ ش، ص ۱۴۵.
۹- پټه خزانه، ۷۲ مخ.
۱۰- بهگونداس هندی، سفینه هندی، د عطا کاکوهی په زیار او پلټنه، بهار، لیتهو پریس، ۱۹۵۸ع.
۱۱- کاکړ، خان محمد ، د کسي ګلان، بلوچستان بکډیپو ، عدنان جهانګیر پریس، لاهور، ۱۹۸۹ع، ص ۱۵۰.
۱۲- اخنزاده فرمان مسافر، پښتو ادب ځلنده ستوري، پېښور، ۱۹۸۴ع، ۷۳، ۷۵، ۸۲، ۸۷، ۱۹۹-۲۰۱.

د ګورګاني هند او صفوي ایران ترمنځ د افغانستان د موجودیت په ساتلو کې د دوه لویو افغاني قبیلوي اتحادیو نقش

توخي یا توخیان د پښتنو یوه لویه قبیله ده، چې د پنځلسمې، شپاړسمې، اولسمې او اتلسمې پېړۍ په دورانونو کې یې کله له نورو قبیلو سره د موتلفی قبیلې په توګه او کله مستقله خاني درلوده.

دا قبیله چې د غلجیو کانفدریسي (اتحادیې) ته منسوبه ده د سلیمان د غرونو له وادیګانو څخه تر مهاجرت وروسته د کندهار په حوزه کې چې په هغه وخت کې لا د ارغستان پر ورشوګانو اوسېدله د ابدالي قبایلو سره یوځای وه، خو کله چې دغه غلجي او ابدالي پوونده قبایل د ارغنداب په حوزه کې استوګن کېدل او د دوی ترمنځ به کله کله شخړې راوچتېدلې، ولې په جرګو او مرکو به یې خپل منځي متنازع فیها مسایل حلول.

کله چې د کندهار د دوو لویو امپراطوریو، لویدیځ ته د صفویانو او ختیځ ته د هندي ګورګانیانو د دولتونو ترمنځ د تجارتي او ستراتیژیکي اهمیت له پلوه حساس موقعیت ورپه برخه کېدی، نو ددغو قبایلو ترمنځ هم قبیلوي شخړو د سیاسي تمایلاتو په وجه ژور والی مونده.

دغه منطقوي حساسیت په خاصه توګه د ظهیرالدین محمد بابر له هغه لومړني یرغل سره را اوچت شو، چې په **۱۵۰۷** کې د بابر او شیباني خان اوزبک ترمنځ پر کندهار شخړه وشوه او د یوه دوو کالو په دوران کې د سیمې یو و بل ته دا انتقال بالاخره د بابریانو د تسلط په دایره کې پاته شو.

هغه مهال چې بابر هند ته ولاړ او له هغه ځایه یې د افغانستان اداره په لاس کې ونیوله، نو د کندهار د ابدالیانو او غلجیانو خانانو په داخلي سطح کې ازادي درلوده، کله چې بابر مړ شو او همایون قدرت واخیست او هغه هم په لنډه موده کې د سوري شېرشاه له خوا وشړل شو او همایون هم ایران ته پنا یو وړه، نو د شېرشاه د کورنۍ په وخت کې کندهار د یوه مسلط سیاسي پلوه په یوه خلا کې واقع و ځکه سوریانو په هند کې درانه مصروفیتونه درلودل او دلته لا د قبایلو په کانفدریسیو کې دومره توان نه و موجود شوی، چې ځانته مستقل دولت تاسیس کړي، نو ځکه د باندې له خوا لومړی

ایـران او بیـا چـې کلـه ببرتـه د ګورګـاني جـلال الـدین اکبـر د راپورته کېدو سره د هندي بابري دولت ستنې ټینګې شولې نو د ایران او ګورګاني هند ترمنځ پر کندهار کشمکش پیل شو.

یـوازې پـه ۱۲ او ۱۷ مـیلادي پېړیـو کـې (۱۳) ځلـه کنـدهار د صفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ کله د یوه لاس او کله د بـل لاس ته ولوېد او په دا هر ځل کې چې د لویـو نظامي سوقیاتو پـه تـرڅ کـې یرغلونـه سرته رسېدل د ځان سره یې بې شـمېره تباهي، تلفات او د سمیې خرابي منځتـه راوړلـه. د دغـو لویـو تاریخي انتقالاتو په ترڅ کې چې د دې ځای قبایـل پـه مـادي او معنوي سطح کې تهدیدل، نو د مسلطو یرغلګرو سیاستونو له خوا ځینې تفتینونه هم د قبایلو ترمنځ عملي کېدل، څو دوی لـه یوه مستحکم اتحاد څخه لرې وساتي او بالاخره د اورنګ زېب پـه خولـه هغـه حقیقت بیـان شو چې ویـل یې موږ باید د دغـو قبایلو ترمنځ هډ له هډ سره په ټکر راولو څو دواړه هډه مات شي.

د همدغسې توطیو په جریـان کـې د غلجي او ابدالي قبـایلو تـرمنځ د کنـدهار پـر سـیمه ییـز وېش جګـړې راپورتـه شـوې، د کندهار مرزباني (سرحد داري) ((چې دا هـم یـو محکـوم مابانـه لقب و چې دایران لـه خـوا بـه پښـتنو خانـانو تـه ورکـول کېـده)) کله یوه ته کله بل ته حواله کېده بالاخره د جریانـاتو پـه تـرڅ کـې

دوی لویې قبیلوي کانفدریسي (اتحادیې) منځته راغلې چې د یوې مشري په ابدالیانو کې سدوزو ته ورپه برخه شوه چې د کندهار ښار صفایي مرکز و او مخ پر لویدیځ یې تر فراه پورې تسلط درلود او د بلې مشري په غلجو کې توخو ته وسپارل شوه چې د زابل څخه تر کابل پورې یې د حکمفرمایۍ ساحه وه.

په **۱۵۵۳** میلادي کې چې ګورګاني همایون کندهار ته راغی، نو د کندهار حکمراني یې بهادرخان سیستاني ته وسپارله، خو دا کار د هغه قبیلوي نورم څخه مخالف و چې په دغه سیمه کې د دوو لویو سرداري قبیلو سدوزو او توخو ترمنځ موجود و، نو ځکه کلاتي شا محمد خان توخي د همایون تر تګ وروسته پر کندهار حمله وکړه او بهادرخان سیستاني یې وشاړه او په خپله حکمران شو.

د همایون تر مرګ وروسته ایران کندهار ته پاملرنه وکړه او له دغه وخته نو د صفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ د کندهار پر سر شخړې پیل شوې او سم له دغه جریان سره د دغو دوو لویو قبیلو ترمنځ هم زړه بداوی پیدا شو. د دواړو خواوو خانان چې دراک شخصیتونه وو، د مسالې د حل لپاره یې کوښښ کاوه خو متجاوز بېګانه مسلط قدرتونه سخت فعال وو چې د دوی ترمنځ د اختلاف لمن پراخه کړي.

بالاخره د صفوي ایران او ګورګاني هند ترمنځ د کومې مقاولې پر مخ نه، بلکې په یوه فرضي کرښه کې د سیاسي نفوذ ساحه داسې وټاکل شوه چې د اوسني (مقر) له حد څخه مخ پر لویدیځ د صفوي ایران او تر مقر راپورته مخ پر شمال او ختیځ سیمې د ګورګاني دولت د نفوذ په ساحه کې شاملې شي. د ایران شاهانو چې هر څه زور ولګاوه په مستقله توګه یې ونه کولای شول، چې خپل حکمران یا نایب دغو سیمو ته راولېږي، نو په خپله د سیمو خانانو ته یې د (مرزبانانو) په نامه اداره سپارله او هغوی به یې د ایران په دولت کې شریک بلل. خو ددې سیمو خانانو او خلکو په ګُلي توګه ځانونه د ایران تابع نه بلل، د ګورګاني دولت سره به یې هم روابط پالل، لکه چې په ۱۲۴۰ کې د سدوزو حکمرانانو ملک مغدود خان او کامران خان چې د ایران له خوا د کندهار د حکمرانانو په صفت پېژندل کېدل او د ایران او ګورګاني هند ترمنځ سخت اختلاف هم و، دغه دوه مشران د شاجهان دربار ته ورغلل او هلته یې ډېر عزت وشو همدارنګه د توخو مشر سلطان ملخی خو پرله پسې د ډهلي په دربار کې عزتمند موقف درلود او د سلطان لقب هم هغه دربار ورکړی و، هند ته تګ راتګ کاوه. په دې کې شک نه شته چې دغسې روابط به پر ایران ښه نه تمامېدل، خو

پښتنو سردارانو خپله ازادي ساتله او د وخت د قدرتونو د فشار پروا يې هم نه کوله.

که څه هم ابدالي او غلجي قبايل د پرديو قدرتونو يعنې صفوي ايران او ګورګاني هند د تسلط پر وړاندې په مقاومت کې د يوې متحدې جبهې غړي وو، خو کله کله سيمه ييزې شخړې د دغو قبيلو ترمنځ راپورته کېدې او د دغسې شخړو څخه به متجاوزو قوتونو ګټه اخيستله.

نو د دغسې معضلو د حل لپاره د ابداليانو او غلجيانو ترمنځ يوه ډېره لويه او دوستانه جرګه وشوه، چې د ابداليانو د طرف مشري ملک خضرخان مشرو زوی خدايداد سلطان مشهور په (خودکي) چې د شېرخان (د احمدشاه بابا د نيکه ګانو څخه و) وروړ کوله او د غلجو د طرف مشري سلطان ملخي توخي ته سپارل شوې وه. په دې جرګه کې فيصله وشوه چې د جلدک د ګرماو په سيمه کې دې (پل سنګی) چې د کندهار د ښار د ختيځ په پنځوس ميلۍ کې واقع و داسې سرحد وساتل شي چې د دغې سيمې لويديځ ته ابداليان او ختيځ ته غلجيانو د نفوذ ساحه جوړه شي. همدارنګه په کندهار کې چې هم غلجيانو قومونو استوګنه درلوده، د ابداليانو سره دې د وروری په حساب ګډ ژوند وکړي.

دا ددې دو قبیلوي مشرانو درایت و، چې په یوه سخته حساسه مرحله کې یې د قبیلوي قتلونو د مخ نیوي په طرف کې قدم مخته واخیست ولې دا پر ایران سخته تمامه شوه او له دې وروسته د ایران په دیپلوماسۍ کې دا خبره شامله شوه چې په مستقیمه توګه د کندهار اداره خپلو درباري اداره چیانو ته وسپاري. دغه کار پر ابدالیانو سخت تمام شو او د غلجیانو سره په تفاهم کې د خدایداد سلطان شېرخان (د احمد شاه بابا نیکه) د صفوي حکمران سره ومونښت او د کوړک په تنګي کې یې د صفویانو لښکر نیست او نابود کړ.

په دغه وخت کې په خپله د ابدالیانو د تربرو ترمنځ هم شخړې رواني وې، چې زیاتره یې ملتان یا هرات ته مهاجر شول او ایران د خپل نفوذ د قایمولو په خاطر چې کله ګرګین د کندهار حکمران کړ، نو هغه په ۱۷۰۳ میلادي کې د ابدالیانو مشر دولت خان او د هغه زوی نظرمحمد خان ووژل او د هغه کشر زوی زمان خان (د احمدشاه بابا پلار) یې یرغمل ایران ته بوت.

تر پل سنګي پورته غلجي اقوام او په کندهار کې اوسېدونکي غلجیان د خپلو ابدالي عزیزانو سره د صفوي ایران په دې جفا کارانه رویه سخت خواشیني وو.

د توخو مشر سلطان ملخي چې سيمه ييز موقعيت يې د صفوي ايران او ګورګاني هند ترمنځ يو سخت برزخ تشکيل کړی و په قبيلوي سطح کې ده هم تکاليف درلودل.

په زابل کې د توخو په اړخ کې هوتک هم لويه قبيله وه او د توخو د سرداری سره يې رقابت کاوه، سلطان ملخی چې د وضع حساسيت ته متوجه و، نو د يو سياسي مصلحت پر بنا يې د هوتکو و خان ښالم خان ته چې د ميرويس خان (نيکه) پلار و خپله لور (نازو) ورواده کړه. دا سياسي پيوند د ډېرو ښو نتيجو حامل و. سلطان ملخی چې د يوې خوا له ابدالي قبايلو سره د دوستانه تفاهم په وجه دد غو دوو لويو کانفدرسيو (اتحاديو) اتحاد منځته راوړی و، نو په خپله کانفدريسی (د غلجو) په اتحاديه کې يې هوتک هم د ځان ملګري کړل او نور غلجي قبايل لکه سلېمانخېل، اندړ، ناصر، ترکي او داسې نور يې هم يوه مرکز ته راټول کړل.

د ايران صفوي دولت چې د دغسې اتحاد څخه سخت تشويش درلود، نو د غلجو سره يې هم د جنګ بنا وکړه چې په يوه سخت جنګ کې چې د دواړو خواو څخه تلفات زيات وو يو هم مشهور قهرمان جبار خان سليمانخېل و، په شهادت ورسېد او مړی يې د کابل په جنوب ختيځ خوا کې په يو ځای کې خاورو ته وسپارل شو، چې نن د خاک جبار په نامه ياد ېږي

(او نـن د کابـل پـه اداري تشـکيل کې پـه دغـه نامـه يـوه علاقـه داري ده) سلطان ملخی (دنازو پلار او د ميرويس خان مورنی نيکه) د ۱۲۸۸ ميلادي کال په حدودو کې په يوه قبيلوي جګړه کې چې د دروازګۍ په سيمه کې پېښه شوې وه ووژل شو. دده تر مرګ وروسته يې زوی حاجي عادل مشر شو او دا هم پـه يـوه قبيلوي جګړه کې مړ شو، تر ده وروسته يې زامن او لمسيان خانـان وو، خـو زيـات نفـوذ يـې نـه درلـود او قـدرت د هوتکـو قبيلې ته انتقال شو.

ښالم خان هوتک د ميرويس خان پلار چې د نازو پـه نسبت د توخو زوم ګڼل کېده د توخو اعتماد يې هم ملګری و او يـو دراک مشر و، پر ده هم قوم راټول شو او دده زوی ميرويس خان چې د توخو سرداره قبيله يې ماما خېل وه مخصوصاً دده د مـور نـازو پـه تـدبير هغـوی دده ملاتـړ وو، دا رسـالت پـر غـاړه واخيست چې د صفوي ايران نفوذ ته خاتمه ورکړي.

ميرويس د خاص تدبير په لحاظ په ښار صفا کې د يوه پوپلزي خان (چې سدوزی يې يوه پښـه ده) لور وغوښته. دده دا کار ځکه وکړ چې د يوې خوا ښار صفا د ابداليانو (چې پوپلزي او د هغوی پښه سدوزي ورتـه منسوب دي) مرکز دی د خپل فعاليت مرکز وګرزوي، لـه بلې خوا پـه دغـه خپلوۍ چې د ابداليانو ښځه يې غوښتې وه ځان د هغوی زوم کړی څو په دوه قوته چې د يوې خوا

د توخو سرداران يې ماماګان وي او له بلې خوا ابداليان يې خسر خېل شي، په دې توګه ځان ته دا زمينه برابره کړې چې د دوی په اعتماد يوه لوی ماموريت ته تيار شي. همدا سې وشوه، ځکه د ښار صفا ابداليان چې د ګورګين له خوا مشر دولت خان او د هغه زوی نظرمحمد خان وژل شوي وو سخت عصبي و او دا سې يو څوک يې غوښت چې د دوی انتقام واخلي او ددغه ستر کار لپاره نو ميرويس خان ډېر مناسب شخصيت و.

ميرويس خان چې په ډېرو مواردو کې يې د باتدبيره مور (نازو) مصلحت ورسره ملګری و د يوه منظم پروګرام له مخې په کار پيل وکړ، څو دا و چې په کندهار کې د صفوي دولت تسلط ته سقوط ورکړ. ګرګين يې وواژه او هېواد يې مستقل کړ. ميرويس خان د صفوي قدرت تر ختمېدو وروسته ځان باچا ونه باله او هغه لقب چې قبيلو د مشر په عنوان ورکړی و هغه يې وساته، ځکه دی پوهېده چې قبيلې لا تر دغه وخته د کانفدريسي په مرحله کې وې او په کانفدريسي کې د باچايي عنصر نه يوازې پيوند نه اخيست، بلکې د قبيلو د اتحاد شيرازه يې هم ور ړنګوله.

ده کوښښ وکړ چې دوه لويې کانفدريسي (غلجي او ابدالي) په يوه اتحاد کې راولي او نو د يو دراک شخصيت په توګه يې د مشرۍ موقف وساته.

دده (میرویس خان) د مشرۍ عمر ډېر لنډ و، که څه هم ده په کندهار کې ددغو دوو لویو کانفدریسیو ترمنځ د اتحاد مزي قوي کړل خو د ابدالیانو کانفدریسي چې په هرات کې وه د هغې سره د تفاهم په حال کې و چې له دې دنیا یې سترګې پټې کړې، ولې اخلاقو یې سره له دې چې په قبیلوي سطح کې یې ځینې اختلافات درلودل، خو د بېګانه قدرت پر وړاندې یې خپل اتحاد ته وفاداري ساتله، لکه چې کله نادر افشار پر هرات فشار راوړ، نو د کندهار څخه د غلجو او ابدالیانو کومکونه هغوی ته ور ولېږل شول، څو د نادر افشار پر وړاندې مقاومت وکړي.

دغه پروسه تر هغه وخته جاري وه څو احمدشاه بابا د لوی افغانستان امپراطوري تاسیس کړه او هغه پخوانۍ وضع د یو نوي او لوی تدبیر له مخې و یوه نوي مسیر ته ورولوېده چې دا د جلا بحث موضوع ده.

د کندهار ادبي دربار

تر کومه ځایه چې په پښتو کې د لومړني ادبي دربار خبره رامنځته کېږي، نو هغه د پښتون پاچا شاه حسین هوتک له نامه سره اړه لري، چې دغه پښتو پالونکی پاچا په منظم ډول د پښتو ژبې او ادب په برخه کې هلې ځلې کولې. پښتانه شاعران او لیکوالان یې پیدا کول او هغوی به یې په خپلو ادبي کارونو باندې ډېر زیات نازول او تشویقول چې د دغه تشویق په نتیجه کې په دغه ادبي دربار کې ارزښتمن کارونه سرته ورسېدل او مهم اثار رامنځته شول.

شاه حسین هوتک ته دغه ادب پالنه په میراث کې پاتې وه ځکه چې په خپله ملي قاید میرویس خان د پښتو ژبې او ادب سره پوره مینه درلودله او په ډېرو مهمو وختونو کې به یې د رحمان بابا کلام ته پناه وړله او د دغه صوفي شاعر کلام به یې د خپلې لارې مشال باله.

همدارنګه د میرویس نیکه مور په خپله د پښتو ژبې یوه زبردسته شاعره وه او له پښتو ادب سره یې د زړه له تله مینه درلوده. همدارنګه د میرویس نیکه په وخت کې د پښتون سپه

سالار خان ناصر نوم هم د یادونې وړ دی، چې د خپلو پوځي کارونو ترڅنګه د پښتو ژبې ښه شاعر و. په همدې ډول ملا پیر محمد میاجي چې د حاجي میرویس خان نږدې ملګری و او د روم د علماوو له خوا ورته د پیر افغان لقب ورکړ شوی و او دوه کتابونه (افضل الطرایق) او (القرایض فی رد الروافض) په پښتو نظم کړي وو، د دغه ښه شاعر اشعار په پټه خزانه کې راغلې دي. همدارنګه بابه جان بابي چې د میرویس نیکه ډېر ښه ملګری و او پر ۱۱۲۹ل کال یې د ((شها او ګلان)) کیسه په پښتو نظم کړه او نوم یې پرې ((قصص العاشقین)) کېښود.

داود هوتک د پټې خزانې د مولف پلار چې له میرویس نیکه سره همېشه ملګری و د پښتو ژبې ډېر ښه شاعر و چې د کلام نمونه یې په پټه خزانه کې راغلې ده.

ملا نورمحمد غلجی د نافع المسلمین لیکونکی چې د میرویس نیکه په کاله کې د کوچنیانو ښوونکی و او حاجي میرویس خان یې ډېر احترام درلود.

له دغې لنډې یادونې نه زما مقصد دادی، چې په خپله میرویس نیکه هم په خپل وخت کې له عالمانو، لیکوالانو او شاعرانو سره نږدې اړیکي او راشه درشه درلوده. په دغسې یو ماحول کې شاه حسین هوتک سترګې وغړولې او را لوی شو، نو ځکه ویلای شو، چې د هغه په طبیعت او ختـه کې له پښتو

ژبې او ادب سره مينه اخښل شوې وه او له خپلې کورنۍ نه ورته دا مينه په ميراث کې پاتې وه.

شاه حسين هوتک د ۱۱۱۴هـ ق کال د لومړۍ خور په ۲۳مه د غلجيو د کلات د سيوري په سيمه کې د ميرويس نيکه کره دنيا ته راغلی. په ۱۱۳۵. ق کال د خپل ورور شامحمود هوتک له خوا د کندهار او شاوخوا سيمو پاچا وټاکل شو. په ۱۱۵۲هـ ق کال د نادر افشار سره تر اوږدې جګړې وروسته په مازندران کې د تبعيد په حالت کې وفات شو.[1]

کله چې شاه حسين هوتک د خپل ورور شاه محمود له خوا پاچا وټاکل شو، نو له نورو کارونو سره يې د پښتو ژبې او ادب ته هم پوره توجه وکړه. پښتانه شاعران يې پر ځان راغونډ کړل او له هغو سره به يې په ټاکلو وختونو کې ادبي جرګې او مجلسونه کول.

شاعرانو او ليکوالو ته به يې وخت پر وخت جايزې ورکولې او هغوی به يې ادبي کارونو ته تشويقول. د همدغه تشويق په نتيجه کې ډېر شاعران او ليکوال رامنځته شول او ډېر مهم اثار يې ايجاد کړل.

---

[1] ژبپالنه، خيړونکی د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبياتو مرکز، پښتو ټولنه، ګوندي مطبعه کل ۱۳۶۱، ۷۸مخ.

د پټې خزانې د روایت له مخې دغه ادبي غونډې، علمي بحثونه او مشاعرې د کندهار په سلطنتي کتابتون کې د شاه حسین هوتک تر مشرۍ لاندې جوړېدې چې دغې ټولنې ته به یې ادبي دربار وایه. د پټې خزانې مولف په دې باب لیکي (پادشاه عالم پناه په ارګ کې د قندهار هغه قصر چې نارنج باله شي، هلته په هفته یوه ورځ دربار کا په کتب خانه کې مجلس کې علما جمع کېږي او فضلا ټولوي))[1]

هغو کسانو چې په دغه ادبي دربار کې یې ګډون کاوه او یا د دغه دربار غړي وو په لاندې ډول یې یادونه کوو.

شاه حسین هوتک چې د غونډو مشر و او په خپله به یې په علمي او ادبي بحثونو کې برخه اخیسته او د پښتو ژبې ښه شاعر و چې د کلام دغه نمونه یې په پټه خزانه کې خوندي وه او د محمد هوتک په قول د دیوان خاوند و چې ده به یې اشعار لیکل:

ببلتانـه دې د غمـو پـه چپـاو چـور کـړم
پـه تیـارو کـې د هجـران یـې لـه تـادور کـړم
ببلتانـه دې هســې اوښــکې راخــورې کــړې
سـتا د فکـر پـه ګـرداب کـې تـل عبـور کـړم

---

[1] محمد هوتک، پټه خزانه، د پوهاند عبدالحی حبیبي په تحشیه او تعلیق، د پښتو انکشاف او تقویې امریت، کال ۱۳۵۴، ۵۵-۵۲مخونه.

د فــراق پـــړې مـــې کښـــېوت و مـــرۍ تـــه
پـــه جهــان کــې يــې رســوا لکــه منصــور کــړم
پـــه وصـــال دې هـــم ناښـــاد يمـــه دلبـــرې
د بېلتـــون فکـــر پـــه زړه کـــې ناصـــبور کـــړم
د بـــاڼو غشـــي مـــې وخـــوړ پـــه ځيگـــر کـــې
غمـــازانو پـــه غمـــزو غمـــزو مهجـــور کـــړم
خلـــق يـــاد زمـــا د عشـــق پـــه لېونـــو کـــا
زه حســـين محبـــت هســـې مشـــهور کـــړم.

ملا يار محمد هوتک چې د خپل وخت لوی عالم او د شاه حسين هوتک استاذ و ده په فقهه کې ((مسايل ارکان خمسه)) په نامه کتاب کښلی دی او د پښتو ژبې ښه اديب و.

ملا محمد يونس توخی چې د کندهار د جامع امام و او په پښتو کې يې د ((جامع فرايض)) په نامه يو کتاب کښلی و او د پټې خزانې مولف يې د ادبي دربار په علماوو کې نوم يادوي.[1]

محمد هوتک چې ددغه پاچا له خوا دربار ته وغوښتل شو او د هغه په هدايت يې پټه خزانه وکښله او هم ددغه ادبي دربار

[1] عبدالروف بېنوا، پښتو روزنه، د پښتو څېړنو بين المللي مرکز، ۱۳۵۷ل کال، دولتي مطبعه، ۹۲مخ.

منشي و د محمد هوتک خپله وينا ده چې وايي ((... دا ډېر وقتونه تېر شول چې ما غوښته چې زه د پښتو شاعرانو تذکره وکاږم او د دوی احوال سره راټول کاندم مګر زمانې ماته فراغ نه راکا او دا هيله مې په زړه کې وچه شوه. ځکه چې پر قندهار د ظلم او جفا تورتم پروت و او هېچا ارام نه درلود... اوس چې حق تعالی موږ خلاص کړو له هغو ظلمو څخه او فارغ شوه زړونه زموږ او ملک حاجي ميرخان عليه الرحمه دوی له قندهار ویاسته او پښتانه يې د دوی د جوره ازاد کړل زما زړه فارغ البال شو له اندوهه او قلم مې راواخيست هغه وخت چې زما له ارادې خبر شو زموږ د پښتنخا د سترګو تور امام المسلمين... شاه حسين ادام الله دولته الی يوم الدين... نو يې زه وغوښتم خپل دربار ته او ماته يې تشويق وکا او الطاف يې ښکاره کا چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم.))

په دې توګه دغه مهم کتاب د شاه حسين په هدايت او تشويق وکښل شو چې د پښتو ژبې تر ټولو مهمه او درنه تذکره ده همدارنګه محمد هوتک د دغه ادبي دربار د منشي دنده په غاړه درلوده او د شاه حسين هوتک اشعار به يې ليکل چې دغه مطلب هم دی په خپله په پټه خزانه کې وايي ((... زه محمد هوتک کاتب د دې کتاب هم په دې مجلس کې يم او د بادشاه

ظل الله اشعار او ادبیات په قلم کاږم او کتاب د دیوان یې مرتب شوی دی کله په پښتو اشعار وایي او کله پارسي ژبې ته هم میل کا او استاد العلما ملا یارمحمد ته یې قرائت کا چې سهو و سقم ځنې زایل کا، او د بادشاه په اشعارو کې لږ سهو لیده شي او علما یې په بلاغت او فصاحت قایل دی او سماع ته مایل...))[1]

محمد هوتک د خپل وخت مروجه علوم لوستی وو له شعر او ادب سره اشنا و. په عروضو، قافیه، بیان معانی او د ادب په نورو څانګو کې د مطالعې خاوند و، نو ځکه د شاه حسین د توجه وړ وګرځېد او د پټې خزانې لیکلو ته یې وهڅاوه. د محمد هوتک بل کتاب خلاصة الطب نومېږي. محمد هوتک د خپل دغه کتاب په باب لیکي ((بل کتاب مې کښلی دی په بیان د طبابت او علاج چې خلاصه الطب یې نوم دی په سنه ۱۱۳۹ هجري چې مې دغه کتاب پادشاه عالم پناه مدظله مخ ته پېش کاسل طلاوې یې ماته صله کا او هر کله داسې مراحم د پادشاه ددې فقیر غریب په حق ډېر دی او ارکان د دولت ابدت مدت هم پردی فقیر غریب نظر کا خاص بیا بهادرخان عالي مکان چې

---

[1] پښتو روزنه، ۸۹مخ

نن ورځ په قندهار کې د غرباو پر سر ظل د رحمت دی خالق دې عمر ډېر کا)) [1]

د محمد هوتک ژوند او مزار د کتاب د لیکوال زلمی هېوادمل د وینا له مخې محمد هوتک دربېیم سړی دی چې د زاړه طب اصول یې په پښتو ژبه د پښتنو لپاره کښلي دي، دده ترمخه د خوشال خان خټک طب نامه او ورپسې د عبدالحلیم اختیارات بدیعي یادولی شو.[2]

همدارنګه محمد هوتک د دېوان خاوند شاعرو، چې په خپله د خپل دېوان په باره کې لیکي: ((ما له یو دېوان د اشعارو هم شته چې په دې وخت مردف او مدون شوی دی او غزلونه او قصاید او رباعي لري کله چې طبع قاصر میل د شعر او وینا کا شعرونه کاږم او موزونان د روزګار یې خوښوي)) [1]

کومه نمونه چې محمد هوتک د خپلې شاعرۍ څخه په پټه خزانه کې ثبت کړې ده په دې ډول ده:

---

[1] زلمی هېوادمل، د محمد هوتک ژوند او مزار، خپرونکی د بایزید روښان پوهنتون، د ښوونې او روزنې پوهنځی، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، کال ۱۳۶۲، ۱۴ مخ.
(۲) همدا اثر ۱۴مخ
(۱) زلمی هېوادمل، د محمد هوتک ژوند او مزار، خپرونکی د بایزید روښان پوهنتون، د ښوونې او روزنې پوهنځی، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، کال ۱۳۶۲، ۱۴مخ.

ساقي پاڅه د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه نا ارامه یم ارام را
بې له میو د بهار ننداري څه کړم
پسرلی شو د خوښی ښه پیغام را
دنیا پاته ده څو شپې مو یو ګړی ده
یو ګړی مې خوښ که می کړی انعام را
د بېلتون په تاریکو کې مې زړه شین شو
رڼا لمر د جام د میو په ظلام را شین شو
ناکامیو د دنیا مې کام راتریخ کا
چې مې خوږ کا کام ترخه و مانا کام را
نه نشاط شته نه مستي شته نه رندي شته
چې سم رند هغه اوبه علی الدوام را
په اوبو مې سوړ زړګی لږ څه راتود که
محمد ته د اور ډک یو هسې جام را.

د محمد هوتک بل کتاب خلاصة الفصاحت نومېږي، چې د همدغه ادبي دربار په رڼا کې لیکل شوی دی او دده د وینا له مخې د فصاحت علوم یې د پښتنو طالبانو لپاره خلاصه کړي دي. ددغه ادبي دربار بل ښه عالم او شاعر ملا زعفران تره کی و چې د پټې خزانې مولف د پاچا د کین لاس په نامه یاد کړی دی.

دې عالم په حکمت، رياضي او طب کې پوره لاس درلود او يو کتاب يې په طب او حکمت کې ليکلى و چې ((گلدسته زعفراني)) نومېده او د پټې خزانې مولف ليدلى و [1]

د دغه ادبي دربار بل برخه وال پښتون سالار بهادرخان و چې د محمد هوتک په قول د پاچا بازو و او شاه حسين به په ((ورور)) ورته خطاب کاوه او د عوامو له خوا د ((امير الامرا)) په لقب يادېده. دا پښتون سالار علاوه پر مېړانه د سخاوت او ښه علم خاوند هم و، ښکلي او خوندور شعرونه به يې ويل او هر کله به چې له جگړې نه فاتح راغى نو شاعران به يې مېلمانه کړل او له هغوى سره به يې ادبي مجلسونه کول.

د دغه تورزن شاعر د يوې بدلې څو بيتونه په دې ډول دي:

بېلتون دې زور دى تر ليمو مې سهار نم څاڅي
لکه شبنم څاڅي
دا سره ياقوت مې په لمن کې ستا په غم څاڅي
په غم الم څاڅي
گوره ليلى باران د وښو چم پر چم څاڅي
لکه شبنم څاڅي
راغله ليلى په شينکي خال نڅا په گلو کوي
په سرو منگلو کوي

---

(۱) پښتو روزنه، ۹۲مخ

سهار چې وځي سيل کا، ږغ په بلبلو کوي
ګل په اوربلو کوي
ملالې سترګې يې کاته په ويرژلو کوي
زېب په کجلو کوي
د ژوبل زړه وينې په هر ګړۍ هر دم څاځي
لکه شبنم څاځي
ښکلې نجلۍ د باغ په لور مه ځه نخا مه کوه
عاشق رسوا مه کوه
وريت شوی زړه مې دی مين پورې خندا مه کوه
راشه جفا مه کوه
زه يم پتنګ ته يې ډيوه ما جلبلا مه کوه
نور ظلم بيا مه کوه
يم ستا له عشقه لېونی پر ما ماتم څاځي
غم و الم څاځي

ريدی خان مومند هم دغه ادبي دربار ته منسوب شاعر دی چې محمود نامه يې وليکله او کله چې يې د پاچا په مخ کې ولوستله نو شاحسين زر طلا وي ورکړې. دا شاعر د شاه محمود هوتک سره په ۱۱۳۶ه کال کې اصفهان ته تللی و او کله چې راغی نو بيا يې محمود نامه وليکله چې د شاه حسين له

خوا ونازول شو دا کتاب چې د مثنوي په شکل کې دی یو باب یې محمد هوتک په پټه خزانه کې راخیستی دی.

بل پښتون شاعر چې دغه دربار ته منسوب دی نصرالدین خان اندړ نومېږي. ډېر زړور پښتون و په اصل کې د غزني و د پاچا حسین په وخت کې کندهار ته راغی او د خپلې مېړانې په اثر د پاچا د توجه وړ وګرځېد. دې پښتون شاعر د اشعارو دیوان درلود په شعر کې یې (نصر) تخلص کاوه د کلام نمونه یې په پټه خزانه کې شته.[1]

له دغو ځرګندونو څخه زموږ مقصد دادی، چې د کندهار ادبي دربار چې د پښتون پاچا شاه حسین هوتک له خوا جوړېده. په منظم ډول د پښتو ژبې او ادب د غوړېدنې لپاره عملي ګامونه اخیستل او دا ددغه پښتون پاچا هغه پښتو پالنه ده چې په تاریخ کې یې ساری لږ دی. په خپله شاه حسین پښتو پالونکی پاچا او د پښتو ژبې ښه شاعر و، نو همدارنګه یې پر ځان د هغه وخت ډېر ښه عالمان او شاعران راغونډ کړي وو، لکه محمد هوتک، ملا یارمحمد هوتک، محمد یونس توخی، ملا زعفران تره کی، بهادر خان، ریدی خان مومند، نصرالدین خان اندړ، چې د پښتنو له بېلابېلو قومونو څخه وو، دغه ادبي دربار به په سلطنتي کتابتون جوړېده، هغه قصر

---

(۱) پښتو روزنه، ۹۸ مخ

چې نارنج یې باله په اوونۍ کې به یو ځل د پاچا تر مشرۍ لاندې ټولېدل او ادبي بحثونه او مشاعرې به یې کولې. د پاچا له خوا به دوی تشویقېدل او جایزې به ورکول کېدلې.

د مثال په توګه د پټې خزانې مولف او ددغه ادبي دربار منشي لیکي ((... نو یې زه وغوښتم خپل دربار ته او ماته یې تشویق وکا او الطاف یې ښکاره کا...))

همدا رنګه محمد هوتک چې کله خپل کتاب خلاصة الطب شاحسین هوتک ته ښکاره کړ نو سل طلاوې یې ورکړې. په همدې ډول ریدی خان مومند چې کله خپل کتاب محمود نامه پاچا ته وړاندې کړ، نو زر طلاوې یې ورکړې.

په همدې ارتباط محمد هوتک لیکي: ((چې یوه ورځ د پاچا په قصر کې مجلس و، فضلا او علما سره راټول شوي وو، ناڅاپه احوال وشو چې قاصد راغلی دی او پیغام یې له لرې ځایه راوړی دی. ملا زعفران چې ددې دربار ښه شاعر د باندې ووت یو ګړی پس بېرته راغی او د یوې فتحې زېری وکا چې هغه د شال او ږوب د فتح زېرې و دغه بیتونه یې وویل:

د حسین پادشاه د بخت ننداره ګورئ

چې یې فتح په لښکرو ږوب و شال کا

ددغو بیتونو په اورولو سره پاچا ژېړ زعفراني شال ورکړ او بیا یې د مجلس ټولو حاضرینو ته شالونه وبخښل.))

دا وو د شاه حسین هوتک هغه تشویق چې د پښتنو شاعرانو سره یې کاوه او پر هغو باندې یې تل مهرباني کوله او دغه تشویق په حقیقت کې د شاه حسین هوتک د خپلې ژبې او ادب سره د زړه له تل نه د رښتینې مینې یو څرګند ثبوت دی.

همدغه وجه وه. چې په دغه ادبي دربار کې د علم او ادب په مختلفو ساحو کې مهم اثار رامنځته شول. د همدغه پاچا په امر د رحمان بابا د دېوان زیاتې نسخې کاتبانو ولیکلې او په خلکو کې خورې شوې چې د پټې خزانې د مولف په قول د دغه کار لپاره یې کاتبان پېښور ته استولي وو. چې دا هم د دغه پاچا بې سارې مینه له پښتو سره څرګندوي. د ژبپالنې لیکوال د دغه ادبي دربار په باب کښلي دي ((... که څه هم د دې ادبي دربار کومه لیکله شوې کړنلاره موږ ته نه ده راپاتې خو هغه علمي او ادبي کارونه چې د دې دربار په سیوري کې ترسره شوي دي څرګندوي چې یو لوی هدف یې د پښتو کتبي ذخیره زیاتول او پښتو ته په هره برخه کې د اثارو منځته راوړل وو لکه د طب په برخه کې ((خلاصة الطب)) د حکمت په برخه کې ((ګلدسته زعفراني)) د تاریخ په برخه کې ((محمودنامه)) د ادبي څېړنو په برخه کې ((پټه خزانه)) د دین په برخه کې ((مسایل ارکان خمسه)) او ((جامع فرایض)) او نور کتابونه یې چې تالیف کړي او یا یې چاته لوړې جایزې پرې ورکړې دي. باور دی چې د شاه حسین هوتک د وخت دې ادبي

دربار به د پښتو په لاره کې ډېرو نور خدمتونه هم کړي وي، خو څرنګه چې ددې خدمتونو په برخه کې پټه خزانه زموږ یوازنی اخځ دی او بل ځای یې یادونه نه شته او هم څرنګه چې پټه خزانې تر ۱۱۴۲هـ ق کال پورې په کندهار کې دوام کړی نو ددې دربار د لسو پاتې کلو له کارونو هم بې خبره پاتې یو))[1]

په پای کې باید ووایو چې ددغه پښتون واکمن په وخت کې پښتو ژبې او ادب ته بنسټیز کارونه شوي دي او د ادب په بېلابېلو څانګو کې ارزښتمن اثار رامنځته شوي دي. ددغه ادبي دربار له خوا د پښتو ژبې پالنه په ښه ډول سره کېدله، د اثارو په خپرولو کې یې لاس درلود او د لیکوالو او شاعرانو په هڅولو، روزلو او پاللو کې یې هم خپله دنده په ښه توګه سرته رسوله، چې یادونې یې په پورته کرښو کې وشوې.

(۱) ژبپالنه، ۸۲مخ

د شیخ متي یو شعر:

د پښتو ادب ځلانده عرفاني نمونه

زمـوږ پـه لرغـوني فرهنـګ کـې تصـوفي- عرفـاني فکـري جریانونـه پـه دوو پړاوونو کې د څېړنې او مطالعې وړ دي. یو تصوفي، عرفاني فکري جریان پـه عامـه او کُلي مانا چې تر اسلام څخه دمخه فرهنګونو د اغېزو او تاثیراتو مثالونـه لري او بل د اسلامي فرهنګ تر خپرېدو وروسته تصوفي، عرفاني جریانونه چې تر زیاته حده د اسلامي او عربي فرهنګ او قراني ایاتونو او احکامو پر بنسټ تفسیر او توجیه شوي دي.

لومړی پړاو:

په تاریخي لحاظ زموږ فرهنګ او فرهنګي شتمني زموږ د ولسونو په مغز او روان کې د پېړیو پېړیو لـه خوا مـدینتونو، فرهنګونـو، مـذهبونو، کیسـونو، نـړۍ لیـدونو، اسـطورو او افسـانو داسې ترسب دی، چې د پلټنو پـه تـرخ کې د هغـو پـه منشـاء او سـرچینو پوهـېـدی شـو. تصـوفي عرفـاني فکـري

جریانونه د شرقي فلسفي نړۍ لید سره په ترکیب کې را څرګند شوي. هېڅکله یې خالص او ناب شکل نه دی غوره کړی، بلکې یو په بل کې او په ګډه سره د یوه فکري سیستم په توګه منځته راغلي، دوام یې کړی او د تر منځه تللو وروسته یې اوس هم نښې نښانې او اغېزې لیدلی شو. په دغه پړاو کې زردشت د چوپاني دورو د افکارو له تکوین څخه راهیسې د زروان (Zar vana) یا ناپایه زمان راهیسې چې نور او ظلمت، رڼا او تورتم د هغه مولود بولي او په فکري لحاظ د اهورا او اهریمن یا اهورا مزدا (یوائینی یوه خدای) او اهریمن د هغه تخلیق بولي، یو ډول مونیزم یا یووالي جوتوي، د څلورو پړاوونو ((یعنې د نېکو افکارو مقام، د ښو خبرو مقام، د ښو کارونو مقام، د ابدي عظمت لومړنی پیغام دی، چې ددې سیمې په فرهنګ کې ډېر لوړ او عالي مقام لري او انسان ښو چارو ته رابولي، انسان په دغو مراحلو کې اهورا ته نژدې کوي.

د زردشت د افکارو د ټوکېدو خاوره د بودایي مدنیت لپاره ښه کرونده شوه. بودا هم د نېکو چارو وعظ وکړ او د هغه زده کړې او تعلیمات له هندوکش څخه اخوا تېر شول، کلونه کلونه یې دوام وکړ. بودا ویل:

((ای زاهدانو هغه څوک چې ټول وخت سهار، غرمه او شپه یوازې یوه شېبه خپل زړه له نېکۍ ډک کړی، هغه ثواب چې ترلاسه کوي یې د هغه چا تر ثواب نه ډېر زیات دی چې سهار، غرمه او شپه هره شېبه د خوړو سل لوښي خیرن کړي. د دغې نېکۍ لپاره مینه او غماض لازم دی.)) (۳، ۲۰) د بودا دغه اخلاقي زده کړې د یوه صوفي او عارف لپاره چې خپل زړه یوازې د خدای کور بولي ډېر ښه درس دی.

زموږ په فرهنګ کې له اسلامي مدنیت څخه دمخه د یوناني فلسفي افکارو افلاطوني او نوی افلاطوني افکارو له اغېزو هم سترګې نه شو پټولی. لنډه دا چې شرقي افکارو له هند، چین، ایران، یونان او نورو فرهنګونو او مدنیتو څخه زموږ په فرهنګ او تاریخ کې هم ترسب کړی او خپله اغېزه یې پرې ایښې ده.

دویم پړاو:

زموږ له فرهنګ سره د اسلامي مدنیت او فرهنګ یوځای کېدنه او په دې سیمه کې د اسلام خپرېدل او نفوذ زموږ د سیمې په فکري جریانونو کې یو بل پړاو پیل کړ. دا پړاو د اسلامي فرهنګ پیل دی.

په دويمه او دريیمه هجري پېړۍ کې په بغداد يعنې د خلافت په مرکز او نورو مراکزو کې تصوفي او عرفاني افکار منځته راغلل.

په اسلامي نړۍ کې مشهورو عارفانو او صوفيانو د قراني احکامو پر بنسټ د خپلې لارې او طرقيت لپاره د ستاويزونه و پلټل د مثال په ډول: په قران کې د ميثاق په باب ايت دی، چې صوفي ورته د ((مينې پيمان)) وايي چې د انسان او خدای ترمنځ موجود دی. همدارنګه په قران کې ((امانت)) ته اشاره ده چې نړيوالو ته وړاندې شو (انسان). ځمکې او اسمانونو دغه امانت نه شو ساتلی، بلکې انسان ومانه. په قران کې مومن ته د ديدار وعده ده، چې د قيامت په ورځ خدای له انسان سره ګوري، له دې پرته خدای په دې نړۍ کې هر چېرته وي، په مشرق کې په مغرب کې او هرځای ته چې انسان مخه کړي خدای شته او دا هغه ټکی دی چې انسان هر چېرته مخه کړي، کولای شي دغه مفکوره په انسان کې وګوري او انسان ته د شاه رګ څخه هم نږدې دی.

خو کله چې په پښتو ادب کې دا مساله مطالعه کوو، پښتني فرهنګ هم په دغه پراخه سيمه ييز فرهنګي چوکاټ کې مطالعه کېدی شي او په دغه فرهنګ کې فکري جريانونه هم ګوښي نه شي مطالعه کېدی.

شيخ متي يو له دغه ډول مبتكرو عارفانو او د شور او وجد خاوند معلومېږي چې كېدى شي د هغه په يوه شعر كې د وخت د لاسبرۍ فكري جريان اندازه ولګول شي.

لوى استاد مرحوم عبدالحى حبيبي د پټې خزانې په حواله ليكي: ((شيخ متي د عباس زوى و چې عباس د عمر او عمر د خليل زوى و. خليل د غوريا او غوريا د كند ابن خرښبون زوى و. دا مشهوره كورنۍ د خرښبون تر مرګ وروسته په ارغستان، پښين او پېښور كې خپره شوه او شيخ متي دوه ورونه نور هم درلودل چې حسن او امران نومېدل د امران مزار تراوسه د كوږک پر غره دى چې هغه غر دده په نامه ((خواجه امران غر)) هم بلل كېږي او يوه خور يې ((بي بي خالده نومېده چې قبر يې تراوسه هم په پښين كې مشهور دى او په كلات كې د ترنګ پر غاړه د ((خالاكلي)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي چې دا په ژوند هلته اوسېده.

شيخ متي پر (۲۲۳هـ) زېږېدلى او د (۶۵) كالو په عمر د ترنګ پر غاړه پر ۲۸۸هـ كال وفات شوى دى، دده مزار تراوسه هم د كندهار شمال شرقي خواته تقريباً (۵۰) ميله لرې پر يوې غونډۍ واقع دى چې كلات يې بولي او دى په كلات بابا مشهور دى، ده خپل ژوند هم د ترنګ پر غاړو او د غونډان په غره او د كلات په حدودو كې تېر كړى دى.)) (۴، ۱۲).

دغه راز استاد حبيبي د نعمت الله هروي د مخزن افغاني په قول چې يو بل مشهور کلاسيک اثر دی را نقلوي چې: ((ان طالب حقايق و کاشف معاني زبده ابراو خلاصه اصرار شيخ متی خليل صاحب عبادت و رياضت بود. ايشانرا سر حلقه دوازده سړبن ميگويند و افغانان بسيار ارادت می اوردند و مريد ميشدند چنانچه غلغله کرامت ايشان در تمام منتشر شد.)) (۴، ۱۲۴) دغه راز استاد د شيخ متي عارف د عرفاني شخصيت او مقام د اثبات په ترڅ کې په پټه خزانه کې له ((افضل الطرايق)) څخه يو حکايت په دې عبارت رانقلوي:

((يوه ورځ شيخ متي پر لار تېرېده، چې هلته ډېرې ډېرې پرتې وې او لار يې بنده کړې وه. چې دغه ځای يې وليد، نو څو شپې متواتر راغی او له هغې لارې څخه يې ډبرې او کاڼي ايسته کړل. يوه دهقان د شپې خپله ځمکه اوبوله ده ته يې وويل: ته د خدای دوست يې او ټول خلق ستا احترام کوي. نو دونې زحمت ولې پرځان تېروې او دغه لار پاکوې شيخ متي هسې ځواب ورکړ، چې يوه ګړۍ د خلقو خدمت تر هرڅه ښه دی.)) (۴، ۱۲۵)

د پټې خزانې مولف زياتوي، چې شيخ متي يو اثر هم کښلی و چې نوم يې و ((د خدای مينه)) دغه کتاب په کلات کې د شيخ متي په زيارت پروت و او زيارت کوونکو به لوستلو، په

دغه اشر کې مناجاتونه او دعائيه شعرونه و، خو دغه اشر تر اوسه تر لاسه شوی نه دی.

اوس د دې لپاره چې د عارف شيخ په يو ائينې لاسته راغلي شعر څه وو ايو او د هغه د عارفانه او صوفيانه افکارو جاج واخلو نو موړی شعر رانقلوو:

پــر لويــو غــرو هــم پــه دښــتو کــې
پــه لــوی ســهار پــه نيمــو شــپو کــې
پــه غــاړو رغ او پــه شــپېلکو کــې
يــاد ويرژليــو پــه شــپېلو کــې
ټــول ســتا د يــاد نــارې ســورې دي
دا ســـتا د مينـــې ننـــدارې دي

جنــډې زرغــون کــه پــه بيــديا دی
د بـــربڼ خواتـــه پـــه خنـــدا دی
ترنـــګ چـــې خـــړ دی پـــه ژړا دی
دا ټـــول اغېـــز د مينـــې ســـتا دی
ټولـــه ښـــکلا دې ســـتا لـــه لاســـه

ای د پاســـــوالو پاســـــه پاســـــه

کـــه لمـــر روښـــانه مـــخ یـــې ســـپین دی
یـــاد ســـپوږمیه تنـــدی وریـــن دی
کـــه غـــر دی ښـــکلی پـــرتمین دی
لکـــه هنـــداره مـــخ د ســـین دی
ســـتا د ښـــکلا دا پلوشـــه ده
دا یـــې یـــو ســـپکه ننـــداره ده

دلتـــه لـــوی غرونـــه زرغـــونېږي
د ژونـــد وږمـــې پـــه کـــې چلېـــږي
بـــوراوې شـــاوخوا کرېـــږي
ســـترګې لیـــدو نـــه یـــې هیښـــېږي
تـــل د نـــړۍ پـــه ښـــکلیده یـــې !
لویـــه خاونـــده ! ټولـــه تـــه یـــې !

خاونـــده ښـــکلی ســـتا جمـــال دی
ښـــکاره یـــې لـــور پـــه لـــور کمـــال دی
کـــه ورځ کـــه شـــپه کـــه پېـــړۍ کـــال دی
ســـتا دقـــرت کمکـــی مثـــال دی

ستا د لورونو يوه رڼا ده
دلته چې جوړه تماشاه ده

زړه مې دا ستا د مينې کور دی
سوی د عشق په سوځند اور دی
رپې و تاته ستا پر لور دی
بې له دې هېڅ دی ورک يې پلور دی
ستا د جمال په ليدو ښاد دی
که نه وي دغه نور برباد دی

په غرو کې ستا د عشق شپېلکی دی
ددې نرۍ په عشق سهی دی
که غټ که وړ که پنډ نری دی
ستا د جمال ځری هر شی دی
چې پر دنيا مې سترګې پرې سوې
ستا د جمال په ننداړې سوې

نه هسک نه مځکه وه تورتم
تياره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابليس نه يې ادم و

ستا د جمال سوچه پرتم و
چې سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري یې رڼا سوه

زه چې څرګند پر دې دنیا سوم
د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شیدا سوم
له خپلې ستې را جلا سوم

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی
یمه پرد بسي بل مې تون دی

وګړیوالي (متي) ژاړي
سورې یې دورې غاړې غاړي
څه غواړې څه وایې څه باړي
خپل تون او کور و کلی غواړي
چوني چې بېل سي نیمه خوا سي
تل یې د بڼ په لور ژړا سي

ـ د شیخ متي د شعر پوخوالی او شعریت.
ـ د شعر تصوفي او عرفاني اړخ
ـ د شعر فلسفي- عرفاني اړخ

د شعر پوخوالی:

د شعر دا اړخ موږ ته راجوتوي چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوخوالی او فکري غنا لیدلی شو، چې د یوې پیاوړې فرهنګي غنا نماینده ګي کوي. دا خبره هم راجوتوي، چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا و. په دې برخه کې یې زیاتې شتمني درلودې، خو دا چې لاتراوسه نه دی ترلاسه شوي، یو عمده دلیل دا کېدی شي، چې د پښتنو سیمه تل د لویدیځ او ختیځ او منځنۍ اسیا له خوا د یرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده او د او سني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې هم زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتاړ شوي او له منځه تللي دي. پر دې اساس ده چې موږ د فکري جریانونو د تحلیل له پلوه لږ مواد او اثار لرو.

د شعر تصوفي او عرفاني اړخ:

د شيخ متي په پورتني شعر کې يو ډول نه، بلکې په پوره ډول شرقي تصوفي فکري جريان ليدل کېږي. شعر د مولانا د مثنوي په تقليد په ((غاړه ږغ)) يا ((نی)) د فراق په سندره پيل کېږي او ټول موجودات د واحد او يو اځيني ذات د موجوديت شهادت ته رابولي.

استاد حبيبي هم ددې خبرې يادونه کوي چې:

((شيخ متي له هغو لومړيو حلقو څخه دی، چې پښتو شعر ته يې يو فلسفي ښکلی رنګ ورکړی او د جماليت ټکی يې ښه روڼ کړی دی مګر دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته ميل لري. له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبيعه نتايج اخلي او يوازې د مادې په ستاينه کې ځان نه ډوبوي.)) (۴، ۱۲۸) سره له دې چې د شيخ متي ټول اثر نه شته، خو موږ کله چې د حد اقل تحليل په لټه کې يو. په همدې مطلوب شعر کې چې له طبيعت او د طبيعي ښکلا له ستاينې پيل کوي، په جزئياتو غرونه، شپه او ورځ (زمان) غاړه (نی) د غمجنو اوازونه، شنه شوي، بڼونه، ترنګ سيند او هر څه چې ښکلا او جمال لري، په واقعيت کې يو تمثيل کوي.

دغه راز د لمر مخ، د سپوږمۍ ورين تندی، پرتمين غرونه، د سيند د هنداري په څېر مخ، زرغون غرونه، د ژوند وږمه،

بوراګان او د هغو سندرې ټول او ټول د لوی ذات د يو واحد وجود په هستۍ شهادتورکوي. شاعر له دغه توصيف او تمثيل څخه د لوی ذات خاوند تعالی جمال، ښکلا، زمان او مکان د خدای له قدر ته بولي. کوم چې ځای يې زړه کې دی، زړه چې د سير او ((قلب)) د خاوندانو په فکر د خدای د مينې کور دی. خو د شاعر ټوله اندېښنه او غمنامه په دې کې ده چې له بېلتونه ژاړي.

بشنو از نی چون حکايت ميکند
از جدايی ها شکايت ميکند

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی
يمه پرد بسي بل مې تون دی

نو موړی هم په فراق کې د چوني (بلبل) په څېر په دې خاطر په ژړا او ماتم کې دی، چې جلا دی او دغه فراق او جلاوالی د هغه د رواني رنځ او نارامۍ منبع ده چې يوازې په وصال سره رفع کېدی شي.

د شعر فلسفي- عرفاني اړخ:

پورتنی شعر په شرقي دود فلسفي رنګ هم لري. لکه څرنګه چې د ډاکټر عبدالحکيم په قول مولانا هېڅ کله د لرغونو

یوناني فلاسفه وو لکه ارستو، اپلاتون نوم نه یادوي او نه هم له قران پرته په بل څه استناد کوي. د شیخ متي په شعر کې هم په ظاهر کې هېڅ نه شته خو بیا هم لولو:

نـــه هســـک نـــه ځمکـــه وه تـــورتم و
تیـــاره خپـــره وه ټـــول عـــدم و
نـــه دا ابلـــیس نـــه یـــې ادم و
ســـتا د جمـــال ســـوچه پـــرتم و
چـــې ســـو ښـــکاره ښـــکلې دنیـــا ســـوه
د پـــنځ پـــر لـــوري یـــې رڼـــا ســـوه.

((په اریایي افکارو کې چې روح او فکر یې د واحد خدای اهورا مزدا په باب و، په ستاینه یې پیل وکړ واحد خدای یې د (اهورا) او پوه (مزدا) وباله چې ځمکه او اسمان یې هست کړه. د هخامنشیانو په کتیبو کې لولو چې اهورا مزدا ځمکه دلته... اسمان هلته... انسان... او د انسان لپاره خوښي هست کړه، زردشت د سینا په ۴، ۴۴ بند کې هغه د اوبو، ګیاوو، باد، اسمان، رڼا او تورتم او په لنډه توګه د ټولو موجوداتو هستوونکی بولي.)) (۵، ۱۰۵) افلاطونیان هم نړۍ او موجودات مثل بولي. نور فلاسفه هم دغه ډول عقاید وړاندې کوي. یوناني فلسفه په شرقي تصوف کې بې اغېزې نه ده ان په

اسلامي فرهنګ کې يې ژورې ريښې درلودې، په دويمه او دريمه هجري پېړۍ کې زيات شمېر يوناني فلسفي اثار په بغداد او اسکندريه کې په عربي وژباړل شول، زياتره فلاسفه وو په ارسطو او فلسفي افکارو د توضيح او تشريح کار وکړ، ستر اسلامي پوهان له ابن سينا، فارابي امکندي، مهر وروی او نور د يوناني- اسلامي فلسفي افکارو ښه متشرحين وو، خو تصوفي او عرفاني افکارو په اسلامي نړۍ کې د ازادۍ غزونې وس درلود. شعر او ادب دغه ډلې يعنې عارف او صوفي د خپل پيغام بستر کړ. شعر فلسفه، عرفان او تصوف وروزه، چې د شيخ متي شعر يو له دغو دی. او س چې خپلې خبرې راټولې کړو ويلی شو چې:

پښتني فرهنګ په فکري او معنوي لحاظ د ډېرو ژورو فلسفي، عرفاني او تصوفي افکارو جوګه دی، چې کتبي اثار يې په دې سيمه کې د کوچېدلو، لېږدېدنو او جنګونو او خونړيو پېښو په ترڅ کې له منځه تللي، هر کله چې د راوروسته فرهنګ د بيا زرغونېدو لپاره بيا او بيا ماضي ته اړه پيدا شوې ده. فرهنګي جريان له انقطاع سره مخامخ شوی او تر کلونو وروسته راټوکېدلی دی.

پښتو شعر د لسيزو او پېړيو په جريان کې د فکري جريانونو حاصل و او دی. دې شتمنۍ په خپله ځولۍ کې درې سيمې او

د فرهنګي حوزې افکار له ځانه سره ساتلي، روزلي او وروسته نسلونو ته يې انتقال کړي دي. په دې ترڅ کې د شيخ متي مناجات داسې کوچنۍ نمونه ده، چې هم عرفاني او تصوفي رنګ لري او هم فلسفي مفاهيم او فکري فلسفې جريان راڅرګندوي. موږ په نهايت کې دې ته رابولي، چې په پښتو کتبي کلاسيکو متونو کې د فکري جريانونو څېړنه، د معنوي خوندي ارزښتونو په نوي مطالعې موږ لاسبري کوي. نويو نتايجو ته مو رسوي هغه څه چې تراوسه پورې ورته لږه پاملرنه شوې ده.

يادښتونه

۱- داکتر محمد اقبال، سير فلسفه در ايران. ((ترجمه امين حسين اريانپور)) تهران ۲۴مخ.

۲- هنر و مردم شماره سي ويکم ، تهران

۳- عبدالحسين زرين کوب، ارزش ميراث صوفيه، (تهران)

۴- عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ ۲ ټوک (کابل: پښتو ټولنه، (۱۳۸۲)ل کال.

۵- ديانت زردشتی، ترجمه فريدون وصحن – مقاله دوم، تهران، بنياد فرهنګ، ۱۳۴۸.

پوهنمل شاه محمود ((محمود))

روابط میرویس هوتکی با شاهان گورگانی هند

مقدمه:

طوفان مغول و تاتار از جمله وقایعی بود که مثل اکثر بلاد مشرق بر پیکر افغانستان صدمات بزرگی وارد کرد و ملت شجیع افغان برای مدمت تقریباً پنج قرن با حکام مربوطه انها پنجه نرم کرد و پیوسته در کوشش بود تا حکومات ملی خود را مجدداً تاسیس نماید.

حکام مغول و تیموری در طول قرنها با مردم افغانستان در مجادله بسر برده و صدمات بزرگی را متحمل شدند و بعضاً با امتیازاتی که به افغانها دادند تا حدی توانستند خود را از صدماتی نجات دهند، در قرن دهم هجری، صفوی های فارس و اوزبک های ماوراء النهر به تهاجمات خود به افغانستان شروع نموده در تجزیه ولایات افغانستان به اقداماتی متوسل شدند. بابر که در کابل پای خود را محکم کرد پسانتر با اشغال هند از خانواده افغان (لودی ها) پایتخت را به انجا انتقال داد

و در نتیجه شکست اوزبکها از صفویان قسمت های غربی افغانستان بدست صفوي ها افتاد. و به اینصورت در طول دوصد سال دیگر ولایات شرقی و کابل، بدخشان و مضافات ان در دست گورگانی های هند و ولایت هرات و سیستان در قبشه صفوی ها بود، ولایت قندهار منطقه متنازع فیه هر دو دولت بو که زمانی بدست یکی و مدتی بدست دیگری بود.

در سال **۹۵۲** هجري همایون پسر بابر در بدل معاونتی که از طهماسب صفوی برای بدست اوردن اقتدار از دست رفته حاصل داشت قندهار را به فارس گذاشت ولی پس از چندی دوباره این ولایت به دولت گورگانی هند مربوط گردید در دوران جلال الدین اکبر قندهار در دست گورگانی ها بود ولی در سال **۱۲۲۲**م در عهد جانگیر، شاه عباس پادشاه فارس (**۹۵۸** - **۱۰۳۸** هجري) اراده اشغال قندهار نمود و با اردوی بزرگی عازم قندهار شد پس از محاصره چهل روز این شهر را بدست اورد و در عهد جهانگیر گورگان ها کدام اقدام دیگر برای اشغال مجدد قندهار بعمل نیاوردند و تا هنگام قیام میرویس خان هوتکی تسلط صفوی ها بر قندهار بود.

قیام میرویس خان و تشکیل دولت هوتکی:

میرویس پسر شاه عالم متولد در سال ۱۶۷۳م است مادرش نازو دختر یکی از خان های عشیره توخی بود ، میرویس در محیط شهری قندهار رشد کرد. این شهر از نظر صنعت و تجارت و پیشه وری و فرهنگ رونق داشت و نسبت به فقر و عسرت زندگی مردمان کوهستان شرق، مردم جنوب نسبتاً مرفه تر بودند و قندهار که در سر راه تجارتی بین هند و ایران قرار داشت برای تشکیل یک دولت ملی مساعدتر بود.

میرویس از نزدیک شاهد استبداد و ظلم و تبعیض حکومت خارجی نسبت به هموطنانش گردید (۱) میرویس بخاطر رهایی مردم و کشور خویش از دست صفویان چهار بار به دربار شاه حسین صفوي داد خواهی نمود و ضمناً اوضاع دربار را مطالعه کرد. چون میرویس از فریاد رسی و داد شنوی دربار اصفهان مایوس گشت از انجا عزم بیت الله نمود و از علمای عرب فتوا قتل گرگین و جواز جنگ را بدست اورد. و بدربار اصفهان نیز انقدر نفوذ کرد که درباریان را نسبت به گرگین ظنین تر ساخت بعد ازین میرویس خان به قندهار برگشت و جرگه ملی بزرگ را در کوکران، مانجه جمع و سوگند نمودند تا تسلط اجنبی را از کشور خویش بر اندازند.

بعد از ان میرویس خان به مدد تمام اقوام قندهار گرگین خان بیگلر بیگی صفویان را با تمام لشکر او قتل کرده و شهر قندهار رابدست اوردند.(۲)

روابط میرویس با دربار گورگان هند:

قندهار از حیث جغرافیای در بین دو سلطنت ایران و هند اهمیتی به سزا داشت و وقتیکه مبارزین ملی به قیادت میرویس خان پرچم استقلال را بر ان دیار افراشتند از یکطرف دربار گورگانی هند از استماع این خبر به تزلزل افتاد و استقلال افغانها را برای خود خطری بزرگ دانست زیرا که حکمداران گورگانی هند از تجدید عظمت و امپراطوری غوریان، خلیجان و لودیان ترسیدند.

پوهاند عبدالحی حبیبي به نقل از صمصام الدوله و خافی خان می نویسد.

وقتیکه خبر اعلان استقلال افغانها را تا جای به رسمیت شناختند ولی با دربار اصفهان مفاهمه کردند تابدفع این واقعه که برای ملک و ملت طرفین خلاف رای صایب است به زودی بکوشند(۳) اما حاجی میرویس خان که موقعیت خطرناک خود را در بین دو سلطنت قوی بخوبی درک کرده بود بزرگان ملت را در جرگه سومین فراهم اورد و بعد از انکه

موقف سیاسی ملت افغان را در بین دو دولت شرقی و غربی با قوای ایشان نشان داد گفت: ((اگر با من متفق باشید و یاوری کنید. همواره پرچم حریت را بلند خواهیم داشت و نخواهیم گذاشت که باز (ربقه) غلامی اجانب بگردن ما افتد. کسانیکه غلامی اجانب را می پذیرند، ما را با ایشان ربطی و مودتی نیست و در دیار ما سکونت نکنند)) (۴)

جرگه ملی بعد از شنیدن خطابه زعیم ملی با وی موافقت کرده و مواعید موکدی دادند که تا دم واپسین از ازادی و استقلال ملی خویش دفاع کنند. (۵)

اخبار وقایع قندهار بزودی بدربار صفوی رسانیده شد و میرویس خان هم نامه ای را به پادشاه صفوی ارسال داشت. مرحوم حبیبی به نقل از اثر جنگ افغان و فارس می نگارد: میرویس در نامه خویش یاد اور شده بود: پادشاه از تدبیر کار بگیرد و قشونی را به قندهار نفرستد. زیرا تمام افغانان به کشتار ایشان دست بر قبضه شمشیر ایستاده اند و اگر مجبور شوند شاید قندهار را به پادشاه دهلي بسپارند، بنا بر ان پادشاه صفوی باید موقع سیاسی این کشور را ملحوظ دارد. (۶)

تلاش صفوی ها بخاطر اشغال دوباره قندهار به ثمر نرسید و میرویس خان درین هنگام از یک طرف جنگ را باصفوی ها

ادامه داد و از جانبی روابط سیاسی خود را بادربار گورگانی هند بهتر ساخت. و برای تشیید روابط دوستانه سیاسی حاجی امکو برادر خود را بحیث سفیر بدربار دهلی نزد فرخ شیر گورگانی فرستاد و هدایای دوستانه را بذریعه وی ارسال داشت. (۷)

فرستادن سفیر به هند ، فهم سیاسی و مهارت نظامی میرویس را نشان میدهد بخاطر انکه ترس این بود که دولت صفوی نیز با هند همدست شود و خاک افغانی را بین خود تقسیم نماید. از این رو میرویس نیکه با اینکه از نیت دربار گورگانی هند نسبت به افغانها بی اطلاع نبود وی باز هم برای اینکه وضعیت را خوبتر بخود روشن کند و هم بنابر تقاضا و وجیبه همسایگی خواست نیات دوستانه افغانان را به شاهان متذکره روشن بسازد و وهمیکه از استقلال افغانها برای دربار هند تولید شده بود رفع نماید و حتی یکقدم فراتر گذاشته از دربار هند در وقت ضرورت استعانت کند.

به اساس همین مفکوره سفیر افغانی مکتوبی را مبنی بر خواهشات دوستانه افغانان و اطلاع تصمیم ازادی خواهان نسبت به استقلال خاک خود در سال (۱۷۰۹م) به عنوان شهزاده دربار هند نوشت.

((ما افغانان نسبت به تمام همجواران به همسایگی شاه هندوستان افتخار داریم، زیرا همکیش و هم مذهب هستیم. و به همین نسبت اعتماد قوی داریم که در موقع ضرورت با ما معاونت خواهد کرد.

ما علیه شاه فارس تصمیم گرفته ایم زیرا او برای تجاوز و برای محاربه بر ضد مذهب ما قشون می فرستند ازین جهت ما از مقتدر ترین شهزاده خواهش میکنیم تا حقیقت حال ما را در پیشگاه معظم ترین پادشاه هند تقدیم و روشن نمایند)).

چون فعلاً در ان ولا (هند) امنیت به کلی حکمفرما ست هر گاه در وقت ضرورت یکدسته قشون برای معاونت و پشتیبانی ما فرستاده شود به یمن و رحمت خداوند بر ضد دشمنان مذهب خود غالب و مظفر خواهیم شد.

افغانها شجیع هستند و شاید بعض مقتضیات ما را مساعد نماید که در هنگام یکجا شدن دو قشون (افغان و هند) بعض از توابع فارس را تحریک نمایم (۸) و پادشاه هند انها را مدد نمایند و اگر به هیچ حال طاقت مقاومت نیارند جمع تجدریف افغان کوچیده و رو به هندوستان اورند.(۹)

وقتیکه این مکتوب به شاه هند رسید تو هم خطریکه از استقلال افغانها نزدشان تولید شده بود رفع گردید ، نامه

اوران را مـورد نـوازش قـرار دادنـد بـاجواب اطمینـان بخـش مرخص نمودند.

دربـار دهلـی حکمـران قنـدهار بـه رسـمیت شـناخت و خطـاب (حاجي امیر خانی) را با تحف شمشـیر و فیـل بدربار میـرویس گسـیل داشـت. (۱۰) امـا عمـر ایـن زمامـدار بـزرگ افغـان انقـدر طـول نکشـید کـه مقاصـد بـزرگ خـود را در راه توحیـد ولایـات افغانستان عملي کند وی در طول هشت سال حکومت قندهار و ولایات نزدیک انرا متحد ساخت تا اینکه در نومبر **۱۷۱۵**م وفات یافت.

روح ازادی خواهی و جذبه ملی را که او در ملت خود احیا نمود از بین نرفت قیام ملی را که او بعمل اورد و احساساتی را که در ملت قهرمان افغان احیا نمود موجب تشکیل مجدد سلطنت بزرگ افغانها گردید.

ماخذ

۱- غبـار، میـرغلام محمـد، افغانسـتان در مسـیر تـاریخ، کابل، **۱۳۴۲**) ص ۳۱۷

۲- حبیبی، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان جلد دوم، کابل **۱۳۴۹**، ص **۷۳**-**۷۴**

۳- حبیبي، عبدالحی، ایضاً، ص

۴- بېنوا، عبدالروف، هوتکی ها، کابل، ۱۳۳۵، ص۵۲-
۵۲
۵- افغانی سید جمال الدین، تتمة البیان فی التاریخ الافغان، ترجمه محمد امین خوگیانی، کابل، ۱۳۱۷، ص ۷۹
۶- حبیبی، اثر قبل الذکر، ص۲۴
۷- ایضاً، ص ۷۵
۸- بېنوا، اثر قبل الذکر، ص۲۴
۹- کروینسکی، تاریخ سیاح مسیحی، کابل، ۱۳۶۳، ص۲۲
۱۰- حبیبی، اثر قبل الذکر، ص ۷۸

پوهنمل اصف بهاند

د پښتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې د نازو انا دریځ

کلونه پخوا علامه عبدالحی حبیبي په ټولنیز ژوند کې د پښتني مېرمنې د رول په باب لیکلي وو: ((پښتنه مېرمن د پښتنو د ټولنې او اجتماعي سازمان شمری وه.))[1] خو د پښتنو د ژوند په تاریخ کې داسې وختونه هم راغلي دي، چې پښتنه مېرمن کله کله د نورو قومونو تر ښځو زیاته نازوله شوې او کله یې بیا حقوق تر پښو لاندې شوي دي.

سره له دې چې د ټولنیز ژوند انه پېښو پښتانه له ادب او هنر څخه لرې ساتلي وو، خو بیا هم دوی لیک او لوست نه دی هېر کړی، د هنر او علم په ډګر کې یې د قدر وړ تجربې کړې دي. که د پښتو ادب په تاریخ کې په ځیر سره وکتل شي د مېرمنو برخه په کې ځلنده ده. په دې مقاله کې به په لنډ ډول د پښتو ژبې او ادب د سترې وثیقې یعنې پټې خزانې په استناد د پښتنو د

(۱) پوهاند عبدالحی حبیبي، د زېري کالنۍ، په پښتو ادب کې د مېرمنې برخه، پښتو ټولنه، ۱۳۵۷کال، ۱مخ

لرغونو ښځمنو شاعرانو په ډله کې د نازو انا پر دريځ خبرې وشي.
د پټې خزانې د روايت له مخې د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې دغه مېرمنې شاعرانې تېرې شوې دي:
۱- زرغونه کاکړ
۲- رابعه
۳- نيکبخته
۴- نازو انا
۵- حليمه حافظ
۶- بي بي زينب
خو پرته له دغو ښځمنو شاعرانو د پښتو ادبياتو په لرغونو شاعرانو کې نورې ښځمنې شاعرانې هم تېرې شوې دي، چې ښايي تراوسه پورې يې حال موږ ته معلوم نه وي او يا د نورو ماخذونو په ارتباط هغه وپېژنو لکه شهزاد ګله چې د حالنامې له مخې يې پېژنو.
د پښتنو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې تر ټولو قديمه شاعره زرغونه کاکړ ده، چې د کندهار په پنجوايي کې اوسېده.[1] د دغې سترې شاعرې د ژوندانه موده تر **۸۵** هجري څخه وروسته اټکل شوې ده. زرغونې کاکړې د نورو ادبي

---

(۱) عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک، پښتو ټولنه، ۱۸۷مخ.

کارونو ترځنګ په ۹۰۳هـ کال د شيخ سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.(۱) د پښتو ادب د لرغونو دورېددې شاعرې نور څه نه دي راپاتې، يوازې محمد هوتک يې له ژباړل شوي بوستان څخه يو حکايت رانقل کړی دی، چې د زرغونې د ادبې قدرت څرنګوالی ورنه ښه ترا څرګند يدلای شي.

بله پښتنه شاعره چې د پښتو ادب لرغونې دوره کې اوسېده رابعه نومېده. د پټې خزانې د روايت له مخې دغه شاعره د بابر په زمانه کې په کندهار کې اوسېده(۲) له بده مرغه چې پرته له يوې رباعي څخه يې بله څه نه دی راپاتې.

ددې دورې بله شاعره او پوه ښځه نېکبخته وه چې په اشنغر کې اوسېدلې ده. د ژوندانه زمانه يې د ۹۲۰ هجري په شاوخوا کې اټکل شوې ده.علامه حبيبي ليکي چې ددې مدبرې او پوه مېرمنې احوال شيخ امام الدين په خپل کتاب اوليای افغان کې ليکلي دي.(۳) نېک بختې د خپل ادبي ژوند په موده کې يو شمېر موعظې او پندونه نظم کړل چې له هغه څخه يو کتاب جوړ شو او نوم يې ارشاد الفقرا وربانده کېښود. د پټې خزانې

(۱) محمد هوتک، پټه خزانه، څلورم چاپ، د کابل پوهنتون خپرونې، ۱۳۵۲کال، ۱۱۱مخ.
(۲) همدا اثر، ۱۱۳مخ.
(۳) د زېري کالنۍ، ۱۳۵۷کال، ۱۴مخ.

د روایت له مخې دغه کتاب د محمد هوتک په لاس کې و او له هغه څخه یې په خپله تذکره کې یو څو ټوټې خوندي کړې دي.(۱)

د پښتو ادبیاتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې بله شاعره بي بي زینبه ده چې د میرویس خان لور او یوه هوښیاره او عالمه ښځه وه. دغې اغلې مېرمنې د نورو پښتنو مېرمنو په تدریس کې لویه برخه درلوده. له بي بي زینبې څخه یوه مرثیه راپاتې ده، چې پټې خزانې خوندي کړې ده. له دغې مرثیې څخه د زینبې ادبي ځواک ښه څرګند بدلای شي.

شهزاد ګله ددې دورې بله باتدبیره او پوهه ښځه وه چې شعرونه یې هم ویل د ((فرهنګ ادبیات پښتو)) لیکوال لیکي چې پلار یې د روښن داد نومېده او د تیراه له اوسېدونکو څخه و، چې د جلال الدین اکبر په زمانې کې یې ژوند کاوه.(۲)

ددې باتقوا او پرهېزګارې ښځې د کلام نمونه استاد هېوادمل په فرهنګ ادبیات پښتو کې خوندي کړې ده.

ددغو ښځمنو شاعرانو په څنګ کې د پښتو ادب او پښتنو لویه شاعره او مدبره ښځه نازو انا نومېده. نازو انا د پښتو ادبیاتو د لرغونو ښځمنو شاعرانو په ډله کې ډېره مشهوره،

---

(۱) پټه خزانه، ۱۰۲مخ.
(۲) زلمی هېوادمل، فرهنګ ادبیات پښتو، د چاپ او خپرونې د دولتي کومېټې خپرونه، ۱۳۶۵کال، ۲۲۷ مخ.

مدبره او پوهه ښځه وه. پلار یې د پښتنو مشر و. دی هم په خپله سپېڅلې غېږه کې لکه میرویس نیکه ستر لارښود وروزه. نازو د علم ادب او توري خاونده وه او د خپل پلار د ریاست په قلمرو کې په شجاعت او سخاوت مشهوره وه، لوست یې په خپل محیط کې له لویو علماوو څخه کړی وی.[1]

د نازو انا د مېړانې، سخاوت او خلاص لاس توب ذکر نور اثارو او لیکوالو هم ثبت کړی[2] نازو انا که له یوې خوا د قیادت، پوهې او وطن دوستۍ ښه سمبول وه، نو له بلې خوا د لوړ او نفیس ادبي ذوق خاونده هم وه. د پټې خزانې لیکوال د نازو انا د ادبي دریځ په برخه کې داسې ویلي دي: ((زما پلار هسې ویل چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتینه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات یې ډېر اشعار ویل او یو دیوان یې درلود چې دوه زره بیتونه په کې وو او هلته یې ښه نکات ادا کړي وو او داسې یې ویلي و چې نارینه یې هم نه شي ویلای.))[1]

د نازو انا د راپاتې رباعي په برخه کې که چېرې د نورو لیکوالو او ځینو اثارو له توصیفي خبرو تېر شو او د نازو انا د

(۱) د زېري کالنۍ، ۱۳۵۷کال، ۱۴-۱۵ مخونه.
(۲) کبرا مظهري ملو رو، پښتنې لیکوالې او شاعرانې، لومړی ټولک د علومو اکاډمي خپرونه، ۱۳۶۶ کال، ۲۰مخ.
(۱) پټه خزانه، څلورم چاپ، ۱۰۳مخ.

ادبي توان د معلومولو لپاره په خپله رباعي تر څېړنې لاندې ونيسو ښه به وي:

سحر ګـه وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې له سترګو څڅېده
ما ويل څه دي ښکلي ګله ولې ژاړې
دې ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده.

په دې رباعي کې نازو انا د ژوند يو عمومي انځور په هنرمندانه ډول وړاندې کوي. د نرګس د ګل غوړېدل او تر غوړېدو نه يو څو لنډې شېبې وروسته يې د ژوند پای ته رسېدل، د دې سبب شول چې نرګس د خپل ژوند پر لنډه موده باندې وژاړي. که څېرې د نازو انا په دې شعر کې د شعر د جوليز جوړښت له مخې شعري انځورونه ولټول شي داسې به وي:

په دې شعر کې ګل له انسان سره تشبيه شوی دی. ګل مشبه انسان مشبه به، ښکلا لطافت نازکي او لنډه موده ژوند يې وجه شبه ده، چې يو عالي شعري انځور يې بللای شو.

دغه راز په دې شعر کې ژوند له يوې خولې خندا سره تشبيه شوی دی. ژوند مشبه، يوه خوله خندا مشبه به، لنډوالی او لږوالی يې وجه شبه کېدلای شي. څنګه چې دغه انځور د تشبيه

له اداتو پرته راوړل شوی دی، ځکه لوړ او عالي یې ارزیابي کولای شو.

د نازو انا په دغه شعر کې هم معنی او مفهوم شته، هم د شعري انځورونو له پلوه غني دی او د تخیل رنګیني او بداعت په کې ښه ښکاري، ځکه نو د نازو انا ادبي دریځ د نورو ښځمنو شاعرانو په ډله کې لوړ ارزیابي کوو. که چېرې نازو انا د هغه وخت له نورو ښځمنو شاعرانو سره په جلا جلا ډول پرتله شي هلته هم د نازو انا دریځ څرګند او ښکاره دی. نازو انا له نورو ښځمنو شاعرانو څخه ځکه لوړه او ښه ارزیابي کېږي، چې دا له یوې خوا په یوه ستره ادبي او سیاسي کورنۍ کې زېږېدلې او لویه شوې ده، ځکه یې ښوونه او روزنه ضروري او ډېره ښه وه، چې د لوړې پوهې او ښې مطالعې درلودونکې وه، له بلې خوا دې ته ډېر ښه علمي ادبي او سیاسي چاپېریال مساعد و او دغه چاپېریال ددې سبب شو، چې نازو انا د لوړې او ښې قریحې او ښه شعري ذوق خاونده شي، په دې صورت کې نو ښکاره خبره ده، چې دغسې یوې پوه او با مطالعې او د ښې قریحې خاوندې تخلیق به هم ښه او لوړ وي. نازو انا که له یوې خوا دلوړ ادبي ذوق خاونده وه، له بلې خوا د خپل قام او خلکو په روحیه پوه او په درد یې متالمه وه او ددغه حالت انعکاس ددې په تخلیقاتو کې څرګند و، چې ددې په راپاتې

رباعي کې يې ښه ليدلای شو ، ځکه نو د پښتنو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې د نازو انا دريځ ډېر لوړ او ښه ارزيابي کوو.

افضل ټکور

د نازو انا په کورنۍ کې د پښتو شاعرۍ عنعنه

نازو انا د پښتنو د ملي قايد او مشر میرویس خان نیکه عالمه او فاضله مور ده. دا د خپل وخت د پښتو مېرمنو یوه مېړنۍ او باتوره ښځه وه او د ژوند تر پایه پورې یې د پښتنو د یووالي او بریالیتوب مینې په زړه کې ټوپونه وهل. زه د دغې تلپاتې پښتنې مېرمنې د ژوند او کارنامو په باب د دې لپاره نه غږېږم، چې یو خو زما د بحث موضوع نه ده او بله دا چې دا کار ډېر زیات لټون ته اړتیا لري، زه یوازې د دغې فاضلې مېرمنې په شمول د دې د کورنۍ د پښتنو شاعرانو په باب څو لنډې یادونې کوم.

د نازو انا په کورنۍ کې که د پښتو شاعرۍ د مطالعې او څېړنې تکل وکړو، نو پيلامه یې په خپله له همدې فاضلې او عالمې مېرمنې نه را شروع کېږي. نازو انا په خپله یوه خوږژبې او نازکخیاله شاعره وه. په پټه خزانه کې د دغې مېرمنې په هکله لولو:

((هسې نقل کا: چې نازو د سلطان ملخی توخي لور وه چې تولد یې په ۱۰۲۱ هجري کې هغه ځای ته نږدې و ، چې تازی نو مېږي. سلطان ملخی په هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال یې حکومت کا. معارض او ساری یې نه درلود او نازو په کوچنیوالي له مېرمنو پښتنو او سپین ږیرو علماوو څخه لوست وکا او مېړ مخی ارتینه وه چې نارینه یې مېړانې او شجاعت ته حیران و.(۱)

نازو انا په دغسې یوه عالمه او فاضله کورنۍ کې زېږېدلې وه او د خپل وخت مروج علوم یې لوستلي وو. د پټې خزانې په حواله نازو انا په پښتو ژبه شاعري هم کوله او ددې یوه مشهوره رباعي یې د بېلګې په توګه هم ثبت کړې ده. دا ډول د پټې خزانې مولف د خپل پلار په حواله د نازو انا د شاعرۍ په هکله لیکي:

((چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتینه ده. چې د خدای تعالی څخه په مناجات یې ډېر اشعار ویل او یو دېوان یې درلود چې دوه زره بیتونه په کې وو او هلته یې ښه نکات ادا کړي وو او داسې یې ویلي وو چې نارینه یې هم نسي ویلی او دغه رباعي چې د نازو انا ده ما له خپله پلاره اورېدلې وه الحق چې ښه رباعي ده.)) (۲)

د نازو انا د شاعرۍ د دوه زره بیتو څخه موږ ته یوازې یوه رباعي راپاتې ده او هغه هم په پټه خزانه کې خوندي ده، خو د هغې د دېوان پته تراوسه نه ده لګېدلې د هغې دغه رباعي د شعري تلازماتو له مخې دومره قوي او زړه وړونکې ده، چې که هغې نوره شاعري هم نه وي کړي موږ یې د پښتو ژبې د ښو شاعرانو په کتار کې درولی شو.

سحر ګه وه د نرګس لیمه لانده
څاڅکي څاڅکي یې له سترګو څڅېده
ما ویل څه دې ښکلي ګله ولې ژاړې؟
ده ویل ژوند مې دی یوه خوله خندېده.(۳)

ددغې رباعي د شعري قوت له مخې ویلی شو، چې نازو انا به د خپل عمر په اوږدو کې ښه او په زړه پورې شاعري کړې وي، لوی استاد اروا ښاد علامه حبیبي ددغې پښتنې مېرمنې د شاعرۍ په هکله په خپله یوه لیکنه کې داسې لیکي: ((دنازو ادبي مقام او هنري لیاقت هم د کتلو وړ دی. محمد هوتک په پټه خزانه کې د نازو انا فقط یوه رباعي د خپل پلار له خولې رانقل کړې ده، خو دغه یوه رباعي هم د نازو د ادب او هنر ارزښت ښکاره کوي او هم د معنا او مفهوم له پلوه ښه شعر دی

هم د صفت په ښکلا مزین دی، د تخیل رنګیني او بداعت په کې ښکاري، سلاست یې په لوړه پوړۍ کې دی.)) (۴)

د نازو انا په کورنۍ کې چې د پښتو شاعرۍ د عنعنې جاج اخلو نو ددغې کورنۍ دویم پښتون شاعر د دغې عالمې او فاضلې نومیالۍ زوی میرویس خان نیکه دی. تر ډېره وخته پورې میرویس نیکه یوازې د یوه پښتون ملي قاید او نومیالي په توګه د پښتنو تاریخ لیکونکو له خوا د تاریخ په پاڼو کې ثبت او هغه د خپلو پښتني خصوصیاتو او کارنامو له مخې زموږ د تاریخ پاڼې ښکلې کړې وې، خو له نېکه مرغه د محترم استاد زلمي هېوادمل د لټون او زیار له مخې دا ثابته شوه چې دغه باتور پښتون د خپلو سیاسي او ملي مبارزو په څنګ کې ځینې منظوم اثار هم لیکلي او شعرونه یې هم ویلي دي. ددغه نومیالي پښتون مشر د شاعرۍ په هکله استاد هېوادمل د ژوندون مجلې د ۱۳۲۸ل کال په په دویمه او درېیمه ګڼه کې یوه ګټوره او ارزښتناکه مقاله کښلې ده، چې موږ د همدغې مقالې په حواله میرویس نیکه د خپل وخت د ډېر ښه شاعر بللی شو.

محترم استاد زلمی هېوادمل په خپله مقاله کې یوځای کاږي: ((... لنډه دا چې د میرویس نیکه اسلاف او اخلاف ټول له شرقي او اسلامي فرهنګ سره اشنا وو او په یوه فرهنګي

ماحول کې رالوی شوي او دوی ددې فرهنګ په وده کې برخه درلوده، خپله یې هم له فرهنګي مشاغلو سره مینه ښووله او نور یې هم دې خواته هڅول، د شاعرۍ او فرهنګیالۍ نازو انا زوی میرویس چې پر سیاسي او ملي کارنامو یې نه یوازې زموږ د هېواد، بلکې د سیمې دهېوادو تاریخونه ډک دي تر سیاسي او ملي مسایلو سربېره یې له فرهنګي مسایلو سره هم مینه درلوده او اوس ځینې داسې څرکونه له موږ سره شته چې دا ترې ښکاري چې زموږ دغه ملي مشر په خپله ملي ژبه ځینې منظومې هم ویلې وې چې یوه نیمه بېلګه لا د ځینو خطي اثارو په زړونو کې خوندي ده.(۵)

محترم استاد زلمي هېوادمل په خپله دغه مقاله کې د میرویس نیکه یو بیت هم راوړی، چې زه یې دلته دده د شاعرۍ د نمونې په توګه رانقلوم بیت دادی:

عرض مې نه لګي پر ناتمام پاچا
څو به کومه پر یادونه (۶)

دا ډول لیکوال په خپلې لیکنې کې د میرویس نیکه د شاعرۍ په هکله ځینې ګټورې خبرې هم کړې دي ددې لیکنې په یوه برخه کې یې داسې لولو:

اما دا یو بیت هم موږ ته ډېر غنیمت دی او دا ځکه چې د پښتو تاریخ د یو لوی قهرمان د سخنورۍ څرک ځینې ایستل

کېږي او دا موږ ته ښکاروي چې زموږ مرحوم ملي قايد حاجي میرويس نیکه د شعر طبع درلوده او په پښتو يې نظمونه هم ويل، موږ د میرویس نیکه د همدې یوه ترلاسه شوي بيت په استناد دده د شاعرۍ په باب خبرې وکړې....(۷)

ددغو ويناوو په حواله ويلی شو، چې د نازو انا د کورنۍ دويم شاعر ددې نوميالی او فرهنګيالی زوی میرویس نیکه دی او دده دغه يو بيت او د ده مينه د فرهنګيانو او شاعرانو سره دا ثابتوي، چې دغه لوی او تلپاتې پښتون به د خپل ژوند په اوږدو کې زيات شعرونه ليکلي وي، چې له بده مرغه د زمانې ناخوالو لاتراوسه له موږ نه لرې ساتلی او که پلټنه وشي، نو هغه د محترم هېوادمل خبره چې دده زياته منظومه وينا به ومونده شي او دده شعري عظمت به هم پښتنو ته څرګند او روښانه شي.

د نازو انا په کورنۍ کې بله ادبي او فرهنګي څېره چې هم يې ژوند او هم يې شعر د ډېرې ستاينې او يادونې وړ دی هغه شاه حسين هوتک دی. دی د نازو انا لمسی او د حاجي میرویس خان نیکه زوی دی. دی د خپل وخت يو عالم، عادل او فاضل پاچا و په خپل دربار کې د علم او ادب د ودې او پرمختګ لپاره يو فرهنګي مرکز هم جوړ کړی و او شاعران او ليکوال به يې په کې روزل. محمد هوتک چې پټه خزانه کښله نو دغه لوی

پښتون پاچا دعمر له پلوه ځوان و د پټې خزانه مولف د شاه حسين هوتک په هکله ليکي: ((پادشاه جمجاه ضل الله شاه حسين ښالم خېل هوتک او د مغفور جنت مکان حاجي ميرخان زوی دی چې اوس په ځوانی کې پادشاهي کا او پښتانه يې په سيوري ارام دي، پادشاه عالم پناه په ۲۳ د ربيع الاول په ۱۱۱۴ سنه هجري په سيوري کې د کلات پيدا شو، هغه وخت چې ميرخان د بيت الله او اصفهان سفر وکا، پادشاه ضل الله کوچنی و او له اعلم علما ملا يارمحمد هوتک څخه يې درس ولوست. او تر دولسو کالو پورې د عمر يې د فقه او تفسير او منطق او د بلاغت کتب ولوستل او په کندهار کې له پلاره يې مصالح د امور زده کړل...)) (۸)

دا ډول د پټې خزانې مولف زياتوي: ((د پادشاه عالم پناه په دربار کې تل علما او صالحان لارلري افضل العلما ملا يارمحمد هوتک چې د پادشاه استاد دی لوی عالم دی، په فقه کې يې کتاب مسايل ارکان خمسه کښلی دی... پادشاه عالم پناه په ارګ کې د قندهار هغه قصر چې نارنج باله شي هلته په هفته کې يوه ورځ دربار کا په کتب خانه کې او شعرا او فضلاء ټولوي، زه محمد هوتک کاتب ددې کتاب هم په دې مجلس کې يم او د پادشاه ضل الله اشعار او ادبيات په قلم کاږم او کتاب د دېوان يې مرتب شوی دی. کله په پښتو اشعار وايي او

کله فارسي ژبې ته هم میل کا او استاد العلما ملا یارمحمد ته یې قرائت کا چې سهو و سقم ځنې زایل کا او د پادشاه په اشعارو کې لږ سهوه لیده سي او علما یې ټول په بلاغت او فصاحت قایل دي او سماع ته مایل.)) (۹)

دا ډول لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي په پښتانه شعرا لومړی ټوک کې هم ددغه لوی شاعر د ژوند او اثارو په باب خبرې کړي او دده یوه سندره یې هلته ثبت کړې. په پښتانه شعرا کې لوی استاد حبیبي د شاه حسین د شاعرۍ په هکله لیکي: (دا زموږ مړنی او ننګیالی پاچا د ملي ژبې یو ښه شاعر هم دی، چې په ملي لهجه یې بدلې ویلې دي. دده اشعار عشقي دي او سپېڅلتوب او خوږوالی په کې لیدل کېږي.)) (۱۰)

د پټې خزانې مولف د وینا له مخې شاه حسین هوتک د شعرونو یو مکمل دیوان درلود او هغه یې ترتیب کړی هم و چې له بده مرغه تراوسه ورک دی. دده یوه شعري بېلګه یې په پټه خزانه کې خوندي کړی چې دلته یې راوړل ضروري بولم.

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تیارو کې د هجران یې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخپرې کړې
ستا د فکر په ګرداب کې تل عبور کړم
د فراق پړی مې کښېوت و مرۍ ته

په جهان کې يې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم ناښاد يمه دلبرې
د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د باڼو عشي مې وخوړ په ځيگر کې
غمازانو په غمزو غمزو مهجور کړم
خلق ياد زما د عشق په لېونو کا
زه حسين محبت هسې مشهور کړم(۱۱)

د میرویس نیکه نوم او دده کورنۍ د پښتنو د تاریخ یو رنګین او سمسور څپرکی دی د دوی مبارزې او سربښندنې د پښتون ولس په زړونو کې خاص ځای لري. دغې عالمې او فاضلې کورنۍ د خپلو سیاسي جدو جهد او هلو ځلو په څنګ کې د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکې کارنامې موږ ته په میراث پرې ایښي دي. ددغې کورنۍ بله عالمه او فاضله مېرمن زینبه هوتکه ده، لوی استاد علامه حبیبي په خپله یوه لیکنه کې کاږي: ((د هوتکو په دغه درنې کورنۍ کې موږ دوی د علم او ادب خاوندې مېرمنې هم پېژنو، چې یوه مېرمن نازو د حاجي میرویس خان مور وه... بله عالمه او ادیبه مېرمن بي بي زینبه د حاجي میرویس خان لور ده، چې د ملا نورمحمد غلجي څخه یې لوست کړی و او د محمد هوتک په قول یوه هوښیاره او

عالمه ښځه وه... دې مېرمن د خپل عصر مروج علوم او ادبي او ديني کتب ټول لوستي وو د شعراو پر دېوانو او اشعارو يې پوره عبور لاره او د موذونانو او شاعرانو قدردانه وه.)) (۱۲)

دا ډول محمد هوتک په پټه خزانه کې ددغې خورېژبې شاعر د ژوند او شاعرۍ په هکله ګټورې خبرې کړې دي. ددغو خبرو په يوه برخه کې لولو: ((هسې روايت کا: چې بي بي زينب ډېره هوښياره او په مهماتو د امورو عالمه ښځه وه او د پادشاه جمجاه شاه حسين په امورو کې تدبير کا او هر کله په راى صايب مشکلات د امورو حل کا او پادشاه د زمان يې په خبرو عمل کا او نصايح يې اوري دا درشهوار د صدف عظمت ښه ښه شعرونه هم وايي او د موزنانو او شاعراو قدر کا دو او ين د شعرا هم کله لولي او له مضامين شيرين بې کام شيرين کا...(۱۳)

ددغې پښتنې مېرمنې په هکله که پلټنه وشي، دا سې ښکاري چې دې به هم د خپل عمر په اوږدو کې ډېر شعرونه ويلي وي د پښتو شعر په تاريخ کې ددې مقام ځکه زيات روښانه او ځلېدونکى دى، چې دې د خپل ورور په مړينه دا سې ويرنه کښلې چې د پښتو ويرنو په تاريخ کې هم زيات ارزښت لري. موږ به دلته ددغې پښتنې مېرمنې د شعر د بېلګې د راوړلو په خاطر ددغې مرثيې څو بيتونه راوړو:

ږغ ســو چــې وروړ تېــر لـــه دنیــا ســونا
قنـــــــدهار واړه پــــــه ژړا ســـــــونا
زړه مـــې پـــه ویـــر کـــې مبـــتلا ســونا
چـــې شــاه محمــود لـــه مــا جــلا ســونا
دا روڼ جهـــــان راتـــــه تـــورتم دی نـــا
زړه د بېلتـــون پـــه تېـــغ کـــړم دی نـــا
هوتـــک غمجـــن پـــه دې مـــاتم دی نـــا
د پـــاچهی تـــاج مـــو بـــرهم دی نـــا
چـــې شــاه محمــود تېــر لـــه دنیــا ســونا
قنـــــــدهار واړه پــــــه ژړا ســـــــونا...(۱۳)

په لنډیز سره ویلی شو، چې د نازو انا په کورنۍ کې ددې په شمول څلور تنه پښتانه شاعران نازو انا، میرویس نیکه، شاه حسین هوتک او زینبه هوتکه تېر شوي، چې موږ په ډېره مختصره توګه ددغو څلورتنو خوږژبو شاعرانو یادونه وکړه.

اخځونه

۱- هوتک، محمد، پټه خزانه لومړی چاپ، **۱۳۵۲**ل کال، د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۰۱مخ.

۲- همدغه اثر ۱۰۲مخ
۳- همدغه اثر ۱۰۳ مخ
۴- د زېري کالنۍ، د افغانستان د علومو اکاډمي **۱۳۵۷**ل کال چاپ، په پښتو ادب کې د مېرمنې برخه د لوی استاد علامه حبيبي مقاله، **۵۱**مخ
۵- زلمی، هېوادمل، ژوندون مجله د افغانستان د ليکوالو انجمن خپرنی ارګان، ۱۳۲۸ل کال دويمه او درېيمه ګڼه ۲۸مخ.
۶- همدغه اثر همدا مخ
۷- همدغه اثر **۲۹** مخ
۸- پټه خزانه، ياد شوی اثر، شاه حسين هوتک **۵۷** مخ.
۹- همدغه اثر **۵۸** مخ
۱۰- حبيبي، عبدالحی، پښتانه شعرا لومړی ټوک، ۱۳۲۰ل پښتو ټولنه ۱۲۸مخ.
۱۱- پټه خزانه، ياد شوی اثر **۵۸**مخ
۱۲- د زېري کالنۍ ياد شوی اثر ياد شوی مخ.
۱۳- پټه خزانه ۱۰۷ مخ.

د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه

(۱۱۱۹-۱۱۵۱هـ ق) کلونه د هوتکیانو د واکمنۍ عصر دی. له نوموړې نېټې څخه بیا تر ننه پورې د هوتکیانو د عصر د سیاسي، فرهنګي او ټولنیزو پېښو په باب بېلابېل اثار لیکل شوي دي. په دې کې د کورنیو لیکوالو اثار هم شته او د بهرنیو هغو هم. پر پښتو او دري ژبو سربېره په انګلیسي، جرمني، فرانسوي او روسي ژبو هم په دې برخه کې اثار لیکل شوي دي. زما د مقالې نوم دی، د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه. څرنګه چې پر ۱۳۵۷ل کال د ((هوتکیان کتابشناسی توصیفی)) په نوم یو کتابښود ترتیب شوی او په هغه کې یې ټول هغه اثار چې د هوتکیانو په باب په پښتو، دري او هم په بهرنیو ژبو لیکل شوي، معرفي شوي، نو زه د هغو کتابونو بیا معرفي څخه ډډه کوم، یوازې هغه اثر چې ((د خپلواکۍ لمر څرک)) نومېږي او د هوتکیانو په باب نسبتاً جامع اثر دی او نوی چاپ شوی، معرفي کوم. لومړی به په خپله د (هوتکیان

کتابشناسی توصیفی)) اثر معرفي کړم او بیا به ((د خپلواکۍ لمر ځرک)).

هوتکیان کتابشناسی توصیفی:

دا د هغه اثر نوم دی، چې د محمد ابراهیم ستوده او احمدضیا مدرسې له خوا تالیف شوی دی. دا کتاب پر **۱۳۵۷**ل کال د کابل پوهنتون له خوا د پوهنتون په چاپخونه کې چاپ شوی دی. د کتاب د ټوکونو شمېر ځرګند نه دی، خو د مخونو ټول شمېر یې **۱۵۲** مخونو ته رسېږي. په دې اثر کې هغه اثار، سرچینې او ماخذونه ښودل شوي، چې د هوتکو د سیاسي او ادبي کارنامو په باب په کې څه راغلي دي. د اثر په پیل کې د ((مقدمه)) په نوم په دوو مخونو کې د پوهندوی دوکتور عبدالرشید جلیلي یوه لیکنه راغلې ده. ورپسې ((دهوتکیانو توصیفي کتابښود)) په نوم په دوو مخونو کې د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي لیکنه راغلې، چې د کتاب پر ځرنګوالي، لنډې خو جامع خبرې کوي. بیا د کتاب د ځرنګوالي په باب د ((پیشگفتار)) په نوم په لسو مخونو کې په خپله د محمد ابراهیم ستوده او احمدضیا مدرسې خبرې راغلې دي.

دغه کتابښود په څلورو برخو کې سره اوډل شوی دی:

لومړۍ برخه: کتابونه او کتابګوټي (رسالې).

دویمه برخه: مجلې، جریدې او ورځپاڼې.
دریيمه برخه ضمیمې:
۱- د ملا خیرالله هوتک کتابښود، چې سرخېړونکی محترم زلمی هېوادمل ترتیب کړی دی.
۲- د مولوي صالح محمد کتابښود، چې محترم عبدالکریم پتنګ ترتیب کړی دی.
۳- د شېرمحمد کتابښود، چې محترم حبیب الله رفیع ترتیب کړی دی.
ځلورمه برخه: ځینې انګرېزي، جرمني، روسي، فرانسوي او نورې خپرونې دي.
په لومړۍ برخه (د کتابونو) په برخه کې (۱۰۱) ټوکه بېلابېل کتابونه، چې د هوتکیانو په باب یادونې په کې راغلي، معرفي شوي دي.
په دویمه برخه (جریدو، مجلو او ورځپاڼو) کې ټولو (**۵۷**) ماخذونو ته ګوته نیول شوې ده.
د اثر دریيمه برخه (ضمیمې):
۱- لومړۍ برخه د ملا خیرالله کتابښود دی، چې سرخېړونکی محترم زلمي هېوادمل د ملا خیرالله پر ژوند لیک سرببره، د هغه د دېوان لومړی، دویم او دریيم ټوک، د دېوان قلمي نسخه

او همدارنګه د ملا خیرالله ازبکی پښتو فرهنګ هم معرفي کړي دي.

۲- د شېرمحمد هوتک کتابښود ، چې محترم رفیع صیب ترتیب کړی، د شېرمحمد هوتک پر ژوند لیک سربېره یې د هغه دا لاندې اثار معرفي کړي دي:

۱- اسرار لسالکین یا (اسرار العارفین).

۲- تجوید الافغانی، ۳- رساله میت، ۴- د مستخلص د ادبیاتو شرح، ۵- د بردی د قصیدې ژباړه، ۶- معجزات.

۳- د مولوي صالح محمد هوتک کتاب پېژندنه.

محترم عبدالکریم پتنګ لومړی د مولوي ژوند لیک لیکلی او بیا یې د هغه دا لاندې اثار را پېژندلي دي:

الف- منظوم اثار:

۱- پښتو مثنوي.

۲- پاشلې ویناوې.

۳- پښتو عسکري لنډۍ.

ب- منثور اثار:

۱- لومړی کتاب د پښتو

۲- دویم کتاب د پښتو

۳- دریم کتاب د پښتو

۴- پښتو اطاعت اولی الامر

۵- پښتو ژبه لومړی ټوک

۶- پښتو ژبه دویم ټوک

۷- حصه اول رهنما یا خود اموز پښتو.

۸- حصه دوم رهنما یا خود اموز پښتو.

د کتاب په وروستۍ برخه کې د هغو (۴۲) اثارو معرفي راغلې، چې په انګلیسي، جرمني، فرانسوي او روسي ژبو لیکل شوي دي.
یو بل ټکی چې ددې اثر په باب یې یادول ضروري دي، هغه دادی، چې هغو کتابونو او لیکنو ته یې د انتقاد ګوته نیولې، چې د بهرنیو لیکوالو خصوصاً د ایراني لیکوالو له کینې، تعصب، جعل او غلبېل څخه منځته راغلی او د هوتکو د دورې پېښو ته یې بل ډول رنګ ورکړی دی.

د خپلواکۍ لمر څرک:

لمر څرک د هوتکیانو په باب ډېر نوی او جامع اثر دی، چې د محترم الحاج امان الله هوتک له خوا لیکل شوی، ددې اثر د بشپړېدو نېټه د ۱۳۲۸ل کال د وري د میاشتې ۸مه نېټه ښودل شوې او پر همدې کال په افسیت ډول په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوی دی.
د کتاب د چاپ معین ځای (چاپخونه) او د ټوکونو شمېر معلوم نه دی. د مخونو شمېر یې ۳۳۳ دی، په معیاري لیکدود او د لیکوال په خپل سیمه ییز ګړدود لیکل شوی. دا

اثر د هېواد تاريخ د (۱۱۱۹-۱۱۵۱هـ. ق) يانې د هوتکو د افغاني دولت عروج او نزول تر څېړنې لاندې نيسي. دا اثر د خپلواکۍ د لارې مبارز ((د غازي سپه سالار سيدال خان ناصر په نوم چې د افغاني عزمت په لاره کې يې توره او قلم په مېړانه او ايمانداري، چلولي دي) اهدا شوی دی. په دې تاريخي اثر کې ليکوال د کورنيو او بهرنيو اخځونو له نويو سرچينو او هغو رواياتو څخه چې د هوتکو له وخته بيا تر ننه پورې سينه په سينه رارسېدلي، ګټه اخيستې ده. د ليکوال له ليکنې څخه ښکاري، چې په زياته کچه د بېطرفې او بې غرضې تاريخ ليکنې اصل ته وفادار پاتې شوی او پېښې، چې څنګه پېښې شوي، ده په همغه ډول ثبت کړې دي.

حاجي صيب امان الله د هغو بهرنيو ليکوالو په ځانګړي ډول د ايراني ليکوالو له غرض او کينې نه ډکې ليکنې، چې د افغانانو د اتلوليو او وياړونو د نه زغملو له کبله منځته راغلي، تر انتقاد لاندې نيولې او د قناعت ښوونکو دلايلو په راوړلو يې، هغه رد کړې دي.

ددې اثر په پيل کې په دولسو مخونو کې د هېواد د نوښتګر ليکوال او څېړونکي حبيب الله رفيع يوه ګټوره سريزه راغلې، وايي: ((پخوانی او غير عادي حالات که له يوې خوا ملتونو ته زيانونه اړوي او ورانې ويجاړې وړپېښوي له بلې خوا

همدا سې حالات د ملي قهرمانانو او اتلانو د تبارز او ودې لپاره لاره هواروي او د ملي بهير د مخکښۍ په لاره کې ملي مشران او نوابغ رامنځته کوي...

د میرویس نیکه مبارزې د افغانستان د اسمان له افق نه د دونیمو پېړیو په اوږدو کې غایب شوی د ازادۍ لمر یو ځل بیا ددې هېواد په یوه برخه کې وځلاوه او ملي، د عدل او د ولس د خپلې خوښې حکومت پیل شو، د صفوي بې کفایته او حریصو واکمنو غچ اخیستونکې وسله والې هڅې یې هم وار په وار شنډې کړې او د ملي او جمهوري حکومت د ودې او پرمختګ په لور یې ګامونه اخیستل.

زموږ د تاریخ دا روښانه دوره ډېره تاریکه پاتې وه، لکه د هر ناکام شوي نهضت خاصه چې ده، د هغه ډېرې کارنامې پټې شوې دي، په دې باب افغاني اسناد ډېر لږ وو او هغه هم زیاته برخه یې ورک وو، چې ورو ورو رابرسېره شول او لا د رابرسېره کېدو په حال کې دي، ایرانیانو چې په دې باب څه لیکلي وو مغرضانه او دښمنانه او حتی کله کله لوچکانه او بې ادبانه وو، د خارجیانو اثار زموږ په لاس کې نه وو او اوس که په لاس کې شته هم د ایرانیانو تر غلبېل راتېر شوي یعنې د هغو له خوا له ناروا تصرف سره ژباړل شوي او خپاره شوي دي. چې پر دې کتاب کې پرې خبرې کېږي.))

دا اثر چې د هوتکو په باب نسبتاً جامع معلومات په لاس راکوي، په دې لاندې موضوعګانو بحث کوي:

لومړی څپرکی:

د میرویس نیکه پاڅون، افغانستان په لوید یځ کې د ازادۍ هلې ځلې، شجرة النسب، میرویس نیکه، میرویس څوک و او څه یې وکړل، د نازو انا خوب لیدل، د میرویس نیکه ازدواج، د میرویس نیکه کسب و کار، د میرویس نیکه شخصي صفتونه، د میرویس نیکه مقام د پښتنو په نزد، ګرګین څوک و او څنګه کندهار ته راغی، حج ته د میرویس نیکه تګ، د میرویس نیکه خوب لیدل، د حاجي میرویس نیکه بېرته راګرځېدل له حج څخه، له موقع څخه د میرویس نیکه استفاده، د ملي قاید راتګ قندهار ته، د حاجي میرویس نیکه رسېدل قندهار ته، دوهمه ملي جرګه، په کار پیل، په اصفهان د دې اقدام تاثیر، د ملي قاید مراوده د هند له دربار سره، د پارس ۳۱ زره عسکر د خسروخان تر قوماندې لاندې، د خسرو خان نفاق اچول، د میرویس نیکه اماده ګي، د پارسیانو د بل لښکر ماتې، د ملي قاید وفات، د ملي قاید وروستۍ خبرې، د حاجي میرخان نیکه وررور عبدالعزیز.

دوهم څپرکی، د شاه محمود هوتک سوبې:

د اصفهان محاصره، د محاصرې شدت، د شاهي سرای سنګ باران، د شاهي اشپزخانې چور کول، په اصفهان قحطي، خارجي سفيران، د اصفهان د مړو شمېره، د محاصرې په دوران کې جګړه، د شاه حسين ګوښه کېدل، د قحطۍ اثارو له منځه وړل، د افغانانو له خوا د اصفهان شاوخوا سيمو نيول، د شاه محمود سلطنت، د شاه محمود د حکومت لومړۍ شپې، د شيراز فتح، د ګل يګان فتح، د کاشان فتح، د امان الله خان مرور بېدل، د پادشاه د خپلوانو وژل، په ايران کې روسي مداخله، د ترکانو او روسانو ترمنځ د تشنج زياتېدل، د خطرناک جنګ سيوری، د ايران په شمال کې د روسانو نور اقدامات، د اعليحضرت شاه اشرف د سلطنت دوره، اعليحضرت شاه اشرف هوتک، له صفوي شاه حسين سره د شاه شرف وضع، طهماسپ ته د شاه اشرف خط ليکل، بېرته افغانستان ته د امان الله خان تګ، د شاه اشرف او طهماسپ جنګ، له ترکانو او روسانو سره د شاه اشرف جنګونه، د شاه اشرف او روسانو ترميان جنګ، طهماسپ ځان روسانو ته سپاري، د نادر او طهماسپ اختلاف، د ابداليانو تعهد او د صفوي حکومت تجريد، له نادر او طهماسپ سره د مقابلې ترتيبات.

د رېيم څپرکی:

د نادر یرغل، اشرف خان توخی، د ولس خلک له خپلو کورو را ایستل. د هوتکي دورې مشاهیر.

ضمیمه:

له جمیل بیګ سره د میرویس نیکه ملاقات.

د چا بدل

انا ټټر دې څیرې
انا د کور له دالانو نه دې لمبې جګېږي
انا منګي کې د ملالې کوم چا زهر ګډ کړل
او دا خبره نه ده
ګوره ډوډۍ کې دې کوم لاس دی چې رانجه ګډوي
چې ستا اواز د خونړۍ پېړۍ د غبرګو دېوالونو له شا
ماته را ونه رسي
انا دا څه پېښ شوي...
چې پښتانه لمسیان دې
له یخدانو کلیمه دارې مشهدي پټوي
او د مغولو په بازار کې یې په نیمه، نیمه بیه پلوري
انا دا څه پېښ شوي

چې د جرګو کړۍ کې
د ښو درنو خبرو پر ځای
سپکې کنځلې کېږي
انا دا څه پېښ شوي
چا درته ښېرې کړې دي؟
الله د چا بدل له تا نه اخلي؟

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمدخان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیا ته راغلی. نوموړی په یوي روښانفکري کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغلی او په خوشال خان لیسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړي لیسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه

کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.
محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.
استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیا د جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.
تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له

خوا ترسره شول استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکادیمیکو او لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګندیدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم

ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اینښودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو

د غرې، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او(د پښتني فرهنګ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو لیکوالو په لسګونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې په سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.
سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنګوالی	چاپکال
• متهکور	لومړی شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دویمه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هیلې	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• نیمګړي ارمانونه	د حیران شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د نازو انا یاد	د سیمینار د لیکنو ټولګه	دویم ۱۳۸۷

- د استاد الفت نثري کليات　د استاد الفت نثرونه　دربېيم ۱۳۸۷
- سيندونه هم مري　د اسحق ننګيال شعري منتخبات　دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
  د پوهنوال روستارتره کي اثر　دويم ۱۳۸۷
- .د افغانستان فرهنګي ميراثونو ته يوه کتنه
  د نينسي دوپرې اثر　دويم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنايتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر　دويم ۱۳۸۷

د- يونليکنې:

- د اماراتو سفر　د اماراتو يونليک　دويم ۱۳۸۷
- که يون دی يون دی　د اروپا يونليک　لومړی ۱۳۸۷
- د پښتنګون ترڅنډو　د امريکا يونليک　لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه　دويم ۱۳۸۷
- استاد زيار د پښتني فرهنګ يو ځلاند ستوری　دويم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود　دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زيانونه　دويم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت　شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل　دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې　دويم ۱۳۸۷
- ببرړنی لويه جرګه ولسواکي او زورواکي　دويم ۱۳۸۷

- اندیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلیچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنۍ رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډیر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته د نور زغم او سبلې هیله لرم.

په درناوي

وفا الرحمن وفا

کابل - افغانستان

də nāzo ānā yād

(Memory of Nazo Ana)

The collection of seminar's articles

collected by:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-04-4
9 789936 500044 >

د خپرونو لړ: (۵)